T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN EBÛ CAFER MUHAMMED BÂKIR

ÖZNUR KÖROĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. MEHMET ATALAN

AĞUSTOS - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Öznur KÖROĞLU

İmza

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEZHEPLER TARİHİ AÇISINDAN EBÛ CAFER MUHAMMED BÂKIR

ÖZNUR KÖROĞLU
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN:PROF. DR. MEHMET ATALAN

Hicri birinci ve ikinci asır pek çok ilmi, mezhebi, dini ve siyasi hareketlerin zuhur ettiği dönemdir. Yaşanan dini ve siyasi hareketler neticesinde Mu'tezile, Hariclik Mürcie ve Şîa gibi mezhepler ortaya çıkmıştır. Biz araştırmamızda Şîa mezhebinin önemli gördüğü bir sima olan Ebû Câfer Muhammed Bâkır'ı ele alacağız.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde izlenilen metoda, kullanılan kaynaklara ve Muhammed Bâkır'ın yaşadığı döneme kısaca yer verilmiştir. Birinci bölümde onun ilmi, sosyal ve siyasi hayatına yer verilmiştir. O siyasetten ziyade ilmi çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Döneminde meydana gelen karışıklıklarda hiçbir şekilde yer almayıp kendini ilme vermiştir.

Muhammed Bâkır'ın Ebû Hanîfe ile olan ilişkisi, hadis, tefsir ve fıkıh ilmindeki yeri, alimlerin özellikle kaynaklarda onun rivayetlerinden yararlanması da değerlendirmeye çalıştığımız konulardır. Ayrıca onun ders aldığı diyebileceğimiz hocaları ve öğrenci silsilesi hakkında bilgi verdik.

İkinci bölümde bedâ, takiyye, imamet, rec'at sahabe, mehdîlik gibi konulardaki görüşleri değerlendirildi. O gulât fırkaların aşırı fikirlerinden uzak kalmış hatta ona mehdîlik, rec'at kendisine özel mana atfedenleri lanetlemiştir. Yine tevhid, nübüvvet, Kur'an, kader ve iman konuları hakkındaki görüşleri değerlendirilip onun Şiilikten uzak Medine ehline yakın olan fikirleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Muhammed Bâkır, Sünnî, Şiîlik, Mezhep, Gulât, İmam

Ağustos 2022, 104 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

ABÛ JAFAR MOHAMMAD AL-BÂQIR AS REGARDS THE HISTORY OF THE CREEDS

ÖZNUR KÖROĞLU

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

SUPERVISOR:PROF. DR. MEHMET ATALAN

The first and second centuries of hijri were a period in which many scientific and political movements emerged. As a result of the scientific and political movements experienced, sects such as Mu'tazila, Haricilik Murjie, Shia emerged. Among these sects, the Shia sect has an important place and Muhammad Bâkır, a figure that this sect also considers important, is the subject of our research. Our thesis consists of an introduction and two parts. In the introduction, the method followed, the sources used and the period in which Muhammed Bâkır lived are briefly mentioned.

In the first part, his scientific, social and political life is included. He has come to the fore in the scientific aspect rather than the political aspect. He did not take any part in the confusions that occurred in his period and gave himself to science. His relationship with Abu Hanifa was tried to be evaluated. Again, scholars have evaluated him as a strict narrator and his place in the science of hadith, tafsir and fiqh has been tried to be revealed. Again, it was tried to focus on his teachers, which we can call his sources of knowledge, and the line of students who transfer this knowledge to the next generation.

In the second part, his views on subjects such as beda, taqiyya, imamet, rec'at companion, and the Mahdi were evaluated. He stayed away from the extreme ideas of the gulat sects on such matters attributed to him, and even cursed those who attributed special meanings to him in matters such as being the Mahdi and rec'at. Again, his

narrations about tawhid, prophecy, the Qur'an, destiny and faith were evaluated and it was tried to reveal his ideas that were close to the people of Madina, who were far from Shiism.

KEYWORDS: Mohammad Bâqır, Sunnî, Shiism, Creed, Ghulât, Imâm

August 2022, 104 Page

TEŞEKKÜR

Karma toplumların dinamik yapısı düşünce ayrılıklarıyla ve isyanlarla kendini göstermiştir. İslam düşünce yapısı da tek düze bir hareketi veya bir hareketi bünyesinde barındırmamaktadır. Bu hareket pek çok kültürün, coğrafyanın etkisiyle beraber farklı ideoloji ve gruplara dönüşerek günümüze kadar gelmeyi başarabilmiştir. Bu farklı diyebileceğimiz gruplardan birisi de hiç şüphesiz Şîa mezhebi. Bu mezhep sadece temsil ettiği kitlenin sayı bakımından değil savunduğu fikirleri bıraktığı etkileri açısından da geniş akisler uyandırmış bir mezheptir. Bu mezhebin nüvelerinin Ehl-i Beyt soyuna münhasır kılınması sadece bu mezhebi değil bütün Müslümanların dikkatini ve alakasını çeken bir durum olmuştur. Bu yüzden hem Şîa mezhebi hem de Ehl-i Sünnet mensuplarınca önemli görülen imamların gerçek kişiliği daha doğru, tutarlı yargılara varabilmek açısından araştırılmaya değer görülmüştür. Araştırmamızda Muhammed Bâkır'ın temel görüşlerinin yanlışlığını veya doğruluğunu sorgulamaktan öte, ona ait olanları tespit edip İslam düşüncesinin gelişimine katkısını ortaya koymaya çalıştık.

İlk bölümde Muhammed Bâkır'ın hayatına, ilmine dönemin tarihi serencamına, hocalarına ve öğrencilerine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Onun eğitim aldığı hocalar kitlesinin vardır ve onlardan naklettiği rivâyetleri öğrencileri vasıtasıyla günümüze ulaşmıştır. Yine Ebu Hanîfe ile olan ilişkisinin ne boyutta olduğu bir hoca öğrenci ilişkisinin olup olmadığı hatta Ebu Hanîfe'yi Mürcie mezhebinden görüp görmediği elde edilen rivâyetler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde onun itikad ve diğer mezhepler ile ilgili görüşlerine yer verilip gerçek düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışma da objektiflik en başta dikkate alınıp kaynaklardaki yanlış bilgilerin önüne geçilmeye çalışılmış ve hem Şîa hem Sünnî kaynaklardan ortak bir Muhammed Bâkır algısı inşa edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamız süresince çalışmalarımızı takip edip manevi destekleriyle birlikte zengin kütüphanesini bana açan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Atalan'a teşekkürü borç bilirim. Yine çalışmanın okunması ve tashihlerin yapılmasında emekleri geçen Prof. Dr. Cemil Hakyemez ve Doç. Dr. Mustafa Aykaç hocalarıma, tezin en başından itibaren görüş ve tavsiyelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Mehmet

Nadir Özdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Koçak'a şükranlarımı sunuyorum. Tezin her aşamasında fikir ve düşüncelerini benimle paylaşan değerli dostlarım Kübra Toplu ve Sevgi Tufan'a, her zaman desteğini yanımda hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZNUR KÖROĞLU

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME ..... **ii**

ÖZET ..... **iii**

ABSTRACT ..... **v**

TEŞEKKÜR ..... **vii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

KISALTMALAR ..... **vi**

1. GİRİŞ **1**

1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı 1
1.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı 1
1.3 Metot ve Kaynaklar 2
1.3.1 Metot 2
1.3.2 Kaynaklar 4
1.4 Muhammed Bâkır'ın Yaşadığı Dönemin Yapısı 7
1.4.1 Dönemin Siyasi Yapısı 7
1.4.2 Dönemin Fikir Hareketleri 14

2. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN HAYATI **18**

2.1 Doğumu, Nesebi ve Lakabı 18
2.2 Babası 22
2.3 Kardeşleri 24
2.3.1 Zeyd b. Ali b. Hüseyin 24
2.3.2 Ömer b. Ali b. Hüseyin 27
2.3.3 Abdullah b. Ali b. Hüseyin 28
2.3.4 Hüseyin b. Ali b. Hüseyin 28
2.4 Hanımları ve Çocukları 28
2.5 Hocaları ve Öğrencileri 29
2.5.1 Hocaları 29
2.5.2 Öğrencileri 32
2.6 Muhammed Bâkır ve Ebû Hanîfe 36
2.7 Muhammed Bâkır ve Mürcie 39
2.8 Ona Nispet Edilen Eserleri 40
2.9 Muhammed Bâkır'ın İlmi 42
2.9.1 Tefsir İlmindeki Yeri 44
2.9.2 Hadis İlmindeki Yeri 47
2.9.3 Fıkıh İlmindeki Yeri 49
2.9.4 Zühd ve Takvası 53
2.10 Dönemin Halifeleriyle Olan İlişkisi 56
2.11 Vefatı 58

3. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN DÜŞÜNCE YAPISI **61**

3.1 İtikadi Görüşleri 61

3.1.1 Tevhid 61
3.1.2 Nübüvvet 65
3.1.3 Kader 67
3.1.4 İman 68
3.2 Diğer Görüşleri 70
3.2.1 Sahabe 70
3.2.2 İmamet 73
3.2.3 Mehdîlik 75
3.2.4 Takiyye 77
3.2.5 Rec'at 80
3.2.6 Bedâ 82
3.3 Din Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı 84
3.3.1 Din Anlayışı 84
3.3.2 Kaderiyye ve Mürcie Hakkında 85
3.3.3 Muhammed Bâkır ve Gulât 87
4. SONUÇ 92
KAYNAKLAR 95

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhisselâtüvesselâm
b.	Bin/ibn
bkz.	Bakınız
bnt.	Bint
çev.	Çeviren
d.	Doğum
Ed.	Editör
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
krş.	Karşılaştırınız
m.	Miladi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm
r.a.	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa
tahk.	Tahkik
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme eden
y.y.	Yayıncı yok
akt.	Aktaran
t.s.	Tarihsiz
nşr.y.	Neşreden yok

1. GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Hicri birinci ve ikinci asırda itikadi fikirlerin oluşum dönemlerinde önemli bir sima olan Muhammed Bâkır hem Şîa hem de Ehl-i Sünnet için önemli bir âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun Şîa için önemli bir sima olması hatta bu mezhebin önemli derecede bilgi kaynağını teşkil etmesi hayatını tam anlamıyla araştırılmasını önemli kılmıştır. Nitekim Şîa mezhebinin inşa ettiği Muhammed Bâkır siması ile Ehl-i Sünnet âlimlerinin inşa ettiği simanın aynı olmadığını görüyoruz.Araştırmamızda kaynakların eleştiri süzgecinden geçirilmesi yöntemi ile gerçeğe en yakın şekilde tez inşa edilmeye çalışılmıştır.

Hayatı hakkında onlarca kaynak olmakla birlikte biz bu kaynaklar içerisinde akademik sahada kullanabileceklerimize sınırlama getirerek onlardan istifade ettik.

Tezde ilk olarak yaşadığı dönemin tarihi serencamı ve dini söylemleri kısaca anlatılmıştır. Ardından onun tarihsel hayatına, aile bireylerine yer verilmiştir. Bazı önemli görülen âlimlerle olan diyaloglarına ve onlara karşı tutumlarına yer verilip düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise ona nispet edilen görüşler objektif bir şekilde anlatılmaya çalışılmış her iki mezhebin de iddialarına yer verilmiştir.

1.2 Araştırmanın Önemi ve Amacı

Yapılan araştırmada İslam düşüncesinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olan Muhammed Bâkır'ın gerçek kişiliği ve düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Onun fikirleri günümüzde de Şîa mezhebi için önemli bir temeli oluşturmaktadır ve yine 12 imamdan görülmesi Şîa'nın hadis ve fıkıh konularında önemli bir nüve oluşturması hatta Şîa'nın teşekkülünde önemli bir yere sahip olması onun hayatının araştırılmasını önemli kılmıştır.

Şii kaynaklarda ve Ehl-i Sünnet kaynaklarında geçen rivâyetler esas alınıp objektif olarak Muhammed Bâkır'ın gerçek kişiliği ve düşünce yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de kaynakların kullanılması ve kaynaklarda bulunan rivâyetlerin ele alınmasında akıl süzgecinden geçirilerek tez de kullanılmaya özen gösterilmiştir.

1.3 Metot ve Kaynaklar

1.3.1 Metot

İnsanın dünyaya gelmesiyle birlikte yaşadığı çevreyi tanıma isteğini de beraberinde getirmiştir. İnsan bu isteğini, ilk başlarda duyularıyla algılamış, ardından da kendisine bahşedilen aklı devreye sokmuştur ve etrafında bulunan nesnelerin hakikatini daha iyi anlamaya çalışmıştır. Nesnelere yönelen insan (özne), onlar üzerinde düşünerek, bir zihinsel etkinlik gerçekleştirmeye başlamış ve bu etkinlikler sonucu kavramlara ve kavramlardan yola çıkarak önerme ve çıkarımlara varmıştır.[1] Daha genel manada kendisinin sorguladıklarına, tatmin olabilecek bilgiler bulmaya çabalamıştır.

Bilgi, özne (bilen) ve nesne (bilinen) arasında oluşan bir süreçtir ve bu sürecin sonunda ortaya çıkan ürüne de bilgi adı verilir.[2] Bilimsel bilgi ise; insan aklının belli bir konuya yönelerek elde ettiği yöntemli, sistemli düzenli, tutarlı ve geçerli, kanıtlanabilir ve denetlenebilir nesnel (objektif) bilgisine denir.[3] Bir araştırmacının tezinde yapmaya çalıştığı şey de bilgi yığınları arasından kendisinin savunabileceği, tutarlı bulduğu ve en önemlisi gerçeğe en yakın gördüğü bilgileri, bilimsel bilgi şeklinde bilim dünyasına kazandırmaktır. Biz de tezimizde elde ettiğimiz pek çok bilgi yığını arasından Muhammed Bâkır'ın tarihi kişiliğini ortaya çıkarmaya çalıştık.

İslam bilimlerindeki bilimsel bilgi, fen bilimlerinde olduğu gibi kesin değildir. İslam bilimlerinde olan bilgi, dini bilgi değil dini bilgiye dair bir bilgidir.[4] Daha anlaşılır manada bilimsel yayınlar kesin bir bilgi ya da ilahi bir bilgi özelliği taşımamaktadır.

---

[1] Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, (İstanbul: Sentez Yayınları 2014), 17.
[2] Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 16.
[3] Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, 17.
[4] Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*, (İstanbul: Kuramer Yayınları 2017), 68.

Her biri çıkarımdır. Genel manada Sosyal bilimlerin özelde İslam bilimlerinin, fen bilimleri gibi keskin çıkarımları yoktur. Fen bilimlerinde 2+2=4 gibi kesin bir önermeden bahsedilirken sosyal bilimlerde çıkarımlar, çıkarımlara inanma ve onları savunabilme söz konusudur. Her çıkarım da belli bir disipline tabi olmak zorundadır. Biz de tezimizle ilgili çıkarımları, kanaatleri bildirirken Mezhepler tarihi alanında ortaya konan yöntemlerden faydalanmaya çalıştık.

Kullandığımız kaynaklar doğrultusunda, elde ettiğimiz bilgileri yanlış ve doğru olarak kategorize ettik. Şîa'nın muteber saydığı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere, bu kaynakların yanlı ve taraflı bir şekilde yazılmış olabileceğini göz önüne alarak, itina ile yaklaştık ve de tezimizde kullanırken eleştiri süzgecinden geçirerek ayıklayarak kullanmayı tercih ettik. Bâkır'a ait olan rivâyetleri tespit ederken akla en yatkın olanını benimseme olarak da niteleyebileceğimiz "menkulde makulün aranması" [5] metodundan yararlanılmıştır.

Çalışmamız biyografik bir çalışma olduğu için Muhammed Bâkır'ın hayatı ele alınırken objektiflik ilkesine riayet edilmiştir. Daha çok eleştirel bir yaklaşımla önceden var olan kanıksamalar, önyargılar bir tarafa bırakılıp nesep ve rical kaynakları öne alınarak gerçek tarihsel kişiliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yine şahıslar üzerine derinleşme ilkesi[6] göz önüne alınarak Bâkır'ın herhangi bir mezhebe mensup kılınmaya çalışılması veya onun gerçek fikirleri gizlenerek ona yalan atıflarda bulunulup o mezhebin öncüsüymüş gibi olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Onun kişiliği, görüşleri ortaya çıkarılırken yaşadığı bağlamdan ayrı düşünülmemiştir. Yaşadığı çevre, irtibatta olduğu kişiler, kabilevi ve ailevi sorumlulukları ve içinde bulunduğu psikolojik durumu, görüşleri ele alınırken daima göz önüne alınmıştır.

Araştırmamızda Muhammed Bâkır'ın temel görüşlerinin yanlışlığını veya doğruluğunu sorgulamaktan öte, ona ait olanları tespit edip İslam düşüncesinin gelişimine katkısını ortaya koymaya çalıştık.

---

[5] Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 71.
[6] Sönmez Kutlu, "İslâm Mezhebleri Târihinde Usûl Meselesi*", İslâmî İlimlerde Metodoloji Usûl Mes'elesi*, (İstanbul: Ensar Neşriyât, 2005), 437

1.3.2 Kaynaklar

Muhammed Bâkır'ın hayatının ve düşünce yapısının anlatıldığı bu çalışma da ilk bölümde onun hayatına yer veren tabakât ve tarih kaynakları kullanılmıştır. Bunların arasından İbn Sa'd'ın(ö. 230/846) *Tabakâtü'l-kübra'sı,*[7] Zehebî'nin (ö. 748/1347) *Siyerü'n âlâ min-nübela'sı,*[8] *Tarihu'l-İslam'ı*[9] çok fazla kullanılan Sünnî tabakât kaynaklarındandır. Yine İbn Âsakir'in (ö. 571/1176) *Târihu Dımeşk'i,*[10] ve İbn Ebî Selc'in (ö. 325/936) *Târihu'l-eimme*[11] adlı eseri kullanılan belli başlı kaynaklar olmuştur.

Bâkır'ın aile efradının ve kardeşlerinin hakkında kısa ve önemli bilgilerin yer aldığı İbn Fundûk'un(ö. 565/1169) *Lübâbu'l-ensabı*'ndan[12] faydalanılmıştır. Dönemin tarihi serencamı verilirken Taberî'nin (ö. 310/923) *Târih'i*, [13] Belâzuri'nin (ö. 279/892) *Ensâbü'l-eşrâf'ı*[14], İbnü'l Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târih'i,*[15] Halife b. Hayyat'ın (ö. 240/854) *Târih'i,*[16] Ya'kubî'nin(ö. 292/ 905'ten sonra) *Târih'i,*[17] İbn Nedim'in (ö. 385/995), *el-Fihrist'i*[18] kullanılmıştır. Makalat türü eserlerde İslam mezhepleri tarihi alanınınında temel kaynakları olan Eş'ari'nin (ö. 324/935-36) *Makâlatü'l-İslâmiyyîn'i,*[19] Bağdâdi'in (ö. 429/1037-38) *El-fark beyne'l-fırak'ı,*[20]

---

[7] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd (ö. 230/845), *Tabakâtü'l-kübra,* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990).
[8] Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehebî (ö. 748/1347), *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm,* (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993).
[9] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm.* (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993).
[10] İbn Asâkîr, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen (ö. 571/1176), *Târîhu Dimeşk*, nşr: Amr b. Gurâme, (Beyrut: Darü'l-Fikir 1415/1995).
[11] İbn Ebî's-Selc Bağdâdî (ö. 325/936), *Mecmuatü'n-nefîse fî târihi'l-eimme* (Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002).
[12] Ebü'l-Hasen Zahîrüddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed el-Beyhakî İbn Fundûk (ö. 565/1169), *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-e'gâb,* nşr. Mehdî er-Recâî, (Necef: Mektebetü Âyetullâhi'l-Uzmâ er-Mer'aşî, 2007).
[13] Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b Cerir b Yezîd et-Taberî (ö. 310/923), *Târîhü'l-ümem ve'l-müluk.* y.y. (Beyrut: Darü'l-Türas, 1387).
[14] Ebü'l-Abbas Ahmed b Yahyâ b Câbir Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.* (Beyrut : Dârü'l-Fikir, 1996).
[15] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), nşr. Ömer Adüsselam Tedmüri, *el-Kâmil fi't-târîh.* (Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l-Arabi, 1997).
[16] Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, nşr.:Ekrem Dıya' Amr, 3. Baskı (Beyrut:Müessesetü'r-Risale 1397)
[17] İbn Vazıh Ahmed b İshak b Ca'fer Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî.* (Necef: Mektebetü Haydariyye, 1964).
[18] Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak en-Nedim (ö. 385/995), *el-Fihrist,* trc. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019).
[19] Ebü'l-Hasan el-Eş'ari (ö. 324/935-36), *Mâkâlatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallîn,* thk. Nuaym Zurzur, (Beyrut : Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005).
[20] Ebû Mansur Abdülkahir b Tahir b Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdâdî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye minhum.* (Beyrut: Darü'l-Afâki'l-Cedîd, t.s.).

Şehristani'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihâl'i*[21] Kummî-Nevbahti'nin *Kitâbu'l-Makâlât* [22] isimli eserleri çok kullanılan eserlerdendir.

El-Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *Menakibu İmam'ı Azam Ebu Hanîfe*[23] eseri Ebû Hanîfe ve talebelerinin biyografilerini ihtiva eden bu eser, Bâkır ve Ebû Hanîfe arasındaki diyalogları vermesi açısından yine kullandığımız eserler arasındadır. es-Saymerî'nin (ö. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*[24] ve adlı eserindende bulduğumuz Ebû Hanîfe ve Bâkır diyaloğu aralarındaki hoca öğrenci ilişkisini yansıtması açısından birbirlerine karşı nasıl bir tutum içerisinde olduklarını bize göstermesi açısından istifade ettiğimiz bir eser olmuştur.

Muhammed el-Bâkır'ın hoca ve öğrencileri için hem Sünnî hem de Şiî kaynaklar kullanılmıştır. Zehebî‟nin (ö. 748/ 1347) *Mîzânu'l i'tidâl'i*[25] ile İbn Hacer‟in (ö. 852/ 1449) *Tehzîbü't-tehzib* ve *takribu't-tehzib'i*[26] ile şiî rical eserlerinden Keşşî (ö. 450/ 1059) *Ricâl'i*[27] gibi kaynaklar kullanılmıştır.

Şiî literatürde yine çokca faydalandığımız eserler arasında Küleynî'nin (ö. 329/ 941) *Kâfî'si* [28] en çok faydalandıklarımız arasındadır. Onun görüşlerini tam olarak tespit etmeye çalışırken kaynağın şii bir kaynak eser olduğunu göz önünde bulundurarak eleştiri süzgecinden geçirip en doğru sonucu bulmak adına kullanırken biraz daha dikkatli olmaya çalıştık. Tûsî'nin (ö. 460/ 1069) *el-İstibsâr'ı* [29] ile *Tehzîbü'l Ahkâm'ı*ndan [30] onun fıkhi konulardaki görüşlerini tespit etmeye çalışılırken

---

[21] Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*. (Kahire : Müessesetü'l-Halebî, 1968).
[22] Muhammed b. Hasan Kummî-İsmâil b. Ali Nevbahti, *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-fırak fıraku'ş-Şîa*, çev. Hasan Onat-Sabri Hizmetli-Sönmez Kutlu (Ankara: Ankara Okulu, 2004).
[23] Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî, *Menakibu İmam'ı Azam Ebû Hanîfe,* (Hindistan: Meclisi Dairatü Maarifi Nizamiyye, 1321).
[24] Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed es-Saymerî (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî 1974)
[25] Şemsuttin Ebû Abdullah Zehebî, *Mîzânu'l i'tidâl fî nakdi'r ricâl*, nşr. Ali Muhammed el-Becâvî, (Beyrut: Dârü'l-marife, 1963/ 1382).
[26] İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), *Tehzibü't-tehzîb,* (Beyrut: Darü'l-Fikir 1984).
[27] Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz Keşşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Marifetü'r-ricâl,* (Beyrut: Şeri'ul-Matar 1430/2009).
[28] Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî (ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfî*, (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428).
[29] Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî (ö. 460/1067), *el-İstibsâr*, nşr. Seyyid Hasan el-Mûsî el-Hurâsan, (Tahran, Dârü'l kütübi'l islâmiyye, 1944/1363).
[30] Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm*, nşr.Ali Ekber Gaffar, (Tahran:Dâru'l-Kütübi'l-İslami, 1385).

kullandığımız bir başka şiî kaynak eserdir. Fıkıha dair baştan itibaren İsmâilî fıkhının en önemli kaynağı haline gelmiş Kâdı Nu'man'ın (ö. 363/974) *De'âimü'l-İslam'ı* [31] kullanılmıştır. Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) *Risaletu'l-itikadâti'l-İmamiyye* [32] adlı kitabı, Şiî-İmâmî rivâyetlerin tamamını içeren, Arapça olan ve 400 civarında Şiî eserden yararlanılarak kaleme alınan Meclisî'nin (ö. 1111/1699) *Bihâru'l envâr'ı* [33] kullandığımız eserlerdir.

Muhammed Bâkır günümüzde de çağdaş çalışmalara konu olmuştur bir şahıstır. Bedr Muhammed Bâkır'ın kaleme aldığı *Er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır* [34] adlı çalışma, Sünnîler tarafından çalışılan en hacimli eserdir. Eser onun hayatı, tefsir ve hadis ilmindeki yerini anlatan üç bölümden oluşan bir eserdir. Eserde Sünnî kaynaklardan gelen Muhammed Bâkır'a ait rivâyetler sıralanmış ve Şiîlerin imamet gibi iddialarına reddiyeler sıralanmıştır. Fakat çalışmada onun daha çok tefsir ve hadise dair rivâyetleri derli toplu bir şekilde verilmiştir.

Muhammed el-Bâkır'ın rivâyetleri ve talebeleri ile talebelerinin kendisinden aktardığı hadislerin toplu bir şekilde verildiği *Müsned-i İmam el-Bâkır* [35] isimli çalışmada onun İmâmiyye literatüründeki rivâyetlerinin yer aldığı en hacimli çalışma olması da bizi rivâyet ettiklerini bulma açısından kolaylık sağlayan bir kaynak olmuştur.

Londra'da İsmâilî Araştırmaları Enstitüsü'nde Arzina R. Lalani tarafından *Erken Dönem Şiî Düşüncesi Muhammed Bâkır'ın Öğretileri* [36] adlı yine çağdaş doktora çalışması tezimize ışık tutan bir başka çalışma olmuştur. Literatürü, tutarlı

---

[31] Muhammed b. Mansûr el-Kādî et-Temîmî el-Kayrevânî Kâdî Nu'mân (ö. 363/974), *De'âimü'l-İslâm*, nşr: Asıf b. Ali Askar, (Kahire:Darü'l-Mearif 1383/1963)

[32]Ebfi Câfer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk (381 /991), *Risaletu'l-itikadâti'l-İmamiyye (Şii-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978).

[33] Muhammed Bâkır b Muhammed Taki b Maksud Ali Meclisi (ö. 1110/1698-99 [?]), *Biharü'l-envari'l-câmia li-düreri ahbari'l-eimmeti'l-ethar* (İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye, 1983).

[34] Bedr Muhammed Bâkır, *Er-Ravdu'n-nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır* **(**Kuveyt: Meberretü'l âl ve'l ashâb, 1428).

[35] Azizullah el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Cafer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm,* 6. Baskı, (İntişârâtu Utârid, 1381/1962).

[36] Arzina R. Lalani, *Early Shi'i Thought "The Teaching of Imam Muhammad el-Bâqır"*, (Londra: The Institute of Ismaili Studies, 2003).

değerlendirmeleri ve bizlere bir taslak çizmesi açısından eserden oldukça istifade edilmiştir.

1.4 Muhammed Bâkır'ın Yaşadığı Dönemin Yapısı

1.4.1 Dönemin Siyasi Yapısı

Hz Peygamber'in vefatıyla birlikte Müslümanların arasında bir otorite boşluğu oluşmuştur ve ilk ayrılıklar tartışmalar bu boşluğu kimin dolduracağı üzerine olmuştur. İleri gelen Sahabeyi kiramın aralarından birini lider seçmek zorunda kalmışlardır. İlk olarak Benî Saîde gölgelinde uzunca bir tartışmalardan sonra Hz. Ebû Bekîr halife seçilmiştir.[37] Bu durum kimilerinin hoşuna gittiği gibi kimilerini de rahatsız etmiştir. Bu toplantıdaki ilk ayrışma Ensâr-Muhâcir ayrımı olmuştur. Daha öncesinde halife Evs veya Hazrec'ten mi olsun denilirken Kureyş'ten Hz. Ebû Bekîr, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın olay yerine gelmesiyle beraber Muhâcir-Ensâr ayrımı ortaya çıkmıştır.

Halifenin kimin olacağı üzerine tartışmalar Hz. Ebû Bekîr'in Hz. Ömer'i sahabenin ileri gelenleri ile istişare etmesi sonucu yerine halef bırakması ile biraz durulsa da, zaman geçtikçe daha da içinden çıkılamaz bir hale gelmiş ve bu kriz Hz. Osman döneminde bariz bir şekilde kendini göstermiş ve halifenin ölümü ile sonuçlanmıştır.[38] Bu buhranlı ortamda Hz. Ali halife seçilmiştir ve kimileri tarafından Hz. Ali'nin halifeliği kabul edilmiş ki bu kişiler Hâşimî ailesi ve hatta bu aileye yakın olanları içerir, kimileri tarafından çekimser davranılmış bu kişiler de Abdullah b. Ömer Sa'd b. Ebî Vakkas, Muhammed b. Mesleme, Üsâme b. Zeyd, kimileri ise açık bir şekilde isyan etmiştir ki bu kesimi de çoğunlukla Ümeyyeoğulları ve Hz. Osman'ın katillerini isteyen sahabenin ileri gelenlerinden Hz. Aişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam oluşturmuştur.[39]

---

[37] Taberî, *Târîh,* 3/201-204.
[38] Taberî, *Târîh,* 4/412.
[39] Taberî, *Târîh*, 4/427.

Hz. Ali'nin iktidara gelmesiyle Cemel ve Sıffin savaşları iki grup arasında cereyan etmiştir. Cemel savaşında Hz. Osman'ın katillerinin verilmesi[40] talebi ile ve Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Ümeyyeoğulları başta olmak üzere ona karşı oluşan grup teşkil etmiştir.[41] Savaş, Hz. Aişe ve taraftarlarının yenilmesi ile sonuçlanmıştır.[42] Sıffin savaşı ise Hz. Ali'nin halifeliğini kabul etmeyen Muâviye'nin başını çektiği Şamlılar ile yapılmıştır.[43] Savaş nihayete erdirilmeden savaşta kılıçların ucuna Kur'an sayfalarının takılması ve Hz. Ali'nin ordusundaki daha sonra Hâricîler olarak adlandırılacak grubun da baskılarıyla tahkim olayı meydana gelmiştir.[44] Fakat Tahkîm kararları da bir netice vermemiş, Müslümanların iki ayrı devlet başkanı oluşmuştu. Kısa bir süre sonra Harici bir kişi tarafından suikast sonucu öldürülen Hz. Ali[45], yerine herhangi bir halef bırakmamış ve "Hz. Hasan yerine halife olsun mu?" diye sorulduğunda, kendilerinin bileceği bir iş olduğunu söyleyerek iktidara gelecek kişiyi halkın nazarına bırakmıştır.[46]

Hz. Hasan halife olur olmaz yanında kardeşi Hz. Hüseyin'in de desteğiyle Muâviye'ye karşı savaş hazırlıklarına başlamıştır.[47] Fakat Kûfeliler'in çekimser, disiplinsiz ve saygısız tutumları neticesinde Hz. Hasan halifeliği bırakmaya karar vermiştir. Muâviye'den gelen anlaşmaya varma fikrine müspet cevap verip Halifeliği Muâviye'ye bazı şartlar karşılığında bırakmıştır.[48] Bu duruma Hz. Hüseyin çok kızmış ve abisi ile tartışmıştır. Halifelikten vazgeçen Hz. Hasan ve ailesi tekrar Medine'ye gidip yerleşmişlerdir. Hz. Hasan'ın hicretin 40. yılında Muâviye'ye hilafeti devretmesiyle beraber Müslüman toprakları kısa bir süreliğine de olsa sakinliğe kavuşmuştur.

Muâviye'nin yaşının ilerlemesiyle onun yerine halife olacak kişinin ismi merak edilmeye başlanmıştır. Muâviye'de oğlu Yezîd b. Muâviye'yi kendi yerine halef

---

[40] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/224.
[41] Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015), 63-70.
[42] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 2/221. Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, II:171. [Ayrıntılı bilgi için bkz: Adnan Demircan, *Fitne Kardeşlerin Savaşı*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2015)]
[43] Taberî, *Târîh*, 4/561-565.
[44] Taberî, *Târîh*, 4/563.
[45] Taberî, *Târîh*, 5/143.
[46] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/503.
[47] Taberî, *Târîh*, 5/158.
[48]Taberî, *Târîh,* 5/162. [Genel değerlendirmeler için bkz: M. Mahfuz Söylemez, "Hz. Hasan'ın Hilafeti Muâviye'ye Devrinin Arkaplanı", *İslâmî Araştırmalar*, 14/3-4 (2001), 456-468; Şartlar için ayrıntılı bilgi bkz: M. Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 142.]

olarak atamaya karar vermiş ve bunun için biat almaya başlamıştır.[49] İlk zamanlarda bu konuyu belli kimselere açmış, fakat Ziyad b. Ebîhi'den gelen olumsuz tavra binaen bunu Ziyad'ın ölümünden sonra hızlandırmıştır. Zira Ziyad b. Ebîh gibi bir valiyi sırf bu konu yüzünden sinirlendirip aralarının açılmasını Muâviye hiçbir zaman istememiştir. Ziyad'ın ölmesi ile birlikte Muâviye Şam'da oğlu adına biat almaya başlamıştır. [50] Basra'dan da biat alınmaya başlanılmış ve bu vilayette sorun çıkmamıştır. Geriye Hicaz bölgesi kalmıştır, fakat Hicaz bu duruma pek sıcak bakmamıştır. Bu yüzden Muâviye biat için Medine'ye bilhassa ziyarete gelmiştir. Toplumda önemli görülen sahabenin çocuklarıyla Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Bekir, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr ile konuşmuş onları ikna etmeye çalışmıştır. Fakat ikna olmayacaklarını anlayan Muâviye bu sefer de tehditkâr bir şekilde muhataplarına hitaben bir konuşma yapacağını, bu esnada herhangi bir şekilde itiraz eden olursa boynunu vurduracağını söylemiştir. Ardından da mescitte hutbeye çıkıp ashâb çocuklarını işaret ederek "Bunlar Müslümanların ileri gelenleri ve en hayırlılarıdırlar. Onlara danışmadan hiçbir şey yapılamaz. Onlar şimdi Yezîd'e biat etme konusunda razı olmuşlardır. O halde siz de Allah'ın adıyla biat edin" çağrısında bulundu.[51] Herhangi bir itirazın olmaması üzerine Mekkeliler de Yezîd'e biatlerini açıkladılar. Bunun üzerine halk Hz. Hüseyin'e biat etmeyeceğini söylediği halde niçin biat ettiğini sormuş, Hz. Hüseyin ise öldürülmekten korktuğunu dile getirmiştir. Fakat Hz. Hüseyin ve onun gibi düşünenler biat etmeksizin Mekke'ye gitmişlerdir.[52] Zira Medine'de vali tarafından Yezîd için biat alma baskıları artmıştır.

Bu noktada İbn Haldûn ve onun gibi düşünen bazı âlimlerin Yezîd'in halife olarak tayin edilmesini Muâviye için doğru bir karar olduğunu savundukları da bilinmektedir. [53] Nitekim Muâviye bu kararla önceden yaşanmış olan halifelik tartışmalarının yaşanmamasını Müslüman kanının dökülmesini istemediğini savunmuştur. Ümeyyeoğullarının ve Şam'da bulunan Kelb kabilesinin de kabul edebileceği tek isim Yezîd b. Muâviye idi. Zira Yezîd'in annesi de Kelb kabilesinden

[49] Taberî, *Târîh*, 5/322; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 2/218.
[50] Taberî, *Târîh,* 5/301.
[51] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, 217; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 4/152.[Ayrıntılı bilgi için bkz: İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan,* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.)]
[52] Taberî, *Târih*, 5/347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/132.
[53] İbn Haldun (ö. 808/1406), *Târîhu İbn Haldun*, thk: Halil Şehâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikir 1988), 1/ 263

olduğu için bu kabilenin de desteğini almış ve gönüllerini rahatlatmış oluyordu. Fakat Ümeyyeoğullarını ve Kelb kabilesini razı etmekle, diğer Müslümanların ne diyeceği konusu pek dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira Halifeliğin kendi hakları da olduğunu düşünen ve Hz. Peygamber soyundan olmaları sebebiyle güçlü bir konumda da olan Haşimoğulları'nın görüşü pek dikkate alınmamış gözükmektedir. Bunun sıkıntıları da ilk olarak Yezîd'in tahta geçmesiyle, [54] daha sonra da Hz. Hüseyin'e Yezîd'e biatı reddedenlerin sürekli Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet mektupları göndermesiyle artmıştır. [55] Kûfe, baştan beri hem kararlarıyla hemde sergiledikleri davranışlarıyla Ümeyyeoğullarına karşı en şiddetli ve en radikal davranan şehirdi.[56]Bu yüzden her fırsatta Ümeyyeoğulları'ndan kurtulma girişiminde bulunmuşlardır. Bu sefer de Muâviye'nin ölümünü fırsat bilerek Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye halife olması için davet etmişleridir. Hz. Hüseyin ise Emevîler'in hakkıyla yerine getiremedikleri halifeliği kendisine verildiğinde hakkıyla yerine getireceğini savunuyor ve devleti İslami değerler çerçevesinde adil bir şekilde yöneteceğini düşünüyordu. Bir taraftan yapılan zulüm ve haksızlıklara göz yummak zorunda kalıyor bir taraftan da layık olmayan bir kişinin halifeliğini onaylamak istemiyordu. Zira Yezîd gibi birinin halifeliğini onaylamak demek yapılan zulümlere göz yummak demektir. Bu yüzden gelen mektupların dğruluk payını düşünerek Kûfe'ye gitmeyi aklına yerleştirmişti. Bunun için Kûfe'ye kontrol amaçlı amcasının oğlu Müslim b. Âkil'i gönderdi.[57] Müslim şehre girer girmez çok iyi bir şekilde karşılanmış, çeşitli hediyelere ikramlara mazhar olmuştur. Durumdan ziyadesiyle memnun olan Müslim b. Âkil Hz. Hüseyin'e bir mektup göndererek içinin rahat olmasını ve derhal Kûfe'ye gelmesini söylemiştir.[58] Mektubu eline alan Hz. Hüseyin vakit kaybetmeden hazırlıklarına başlamıştır. Durumdan haberleri olan Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmekten vazgeçirmek için çok yalvarmışlardır fakat Hz. Hüseyin kararından dönmemiştir. Zira Hz. Hüseyin artık zulme ve haksızlığa boyun eğmek istemiyordu. Hz. Hüseyin herhangi biri değildi o Hâşimoğullarının lideri ve Peygamber torunuydu onun karakterinde zulme ve haksızlığa boyun eğme yoktu. O da halife oğluydu ters

[54] Taberî, *Târih***,** 5/338.
[55] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/5.
[56] Mustafa Özkan*, Emevîler döneminde iktidar ulema ilişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2016), 56.
[57] Müslim b. Âkil'in babası Âkil b. Ebî Talib Sıffin savaşın da Muâviye tarafında Hz. Ali'ye karşı savaşmıştır, fakat şimdi onun oğlu Hüseyin'in yoluna canını feda etmiştir.
[58] Belâzürî, Ensâbü'l-eşrâf., 2/79.;Taberî, *Târîh***,** 5/347.; Zehebî, Târîhü'l-İslâm, 5/171.

giden durumlarda onun da fikri alınmalıydı, her şey yolundaymış gibi hareket edemezdi bu yüzden ya her şeye boyun eğip biat edecekti ya da durum ne olursa olsun devam edecekti. Nitekim kendisi de kararından dönmeyeceği bir yolculuğa çıkmıştır. Abdullah b. Abbas kendisini şehrin çıkışına kadar ikna etmeye çalışmıştır fakat Hz. Hüseyin kararından dönmemiştir.[59]

Durumdan haberdar olan Yezîd b. Muâviye derhal Kûfe'ye Nu'man b. Beşîr'in yerine daha etkili bir vali olan Ubeydullah b. Ziyad'ı görevlendirmiştir. Şehre Ziyad'ın gelmesiyle işler ters yönde seyretmeye başlamıştır. Müslim b. Âkil'in çevresinde olanlar İbn Ziyad'dan korktukları için teker teker dağılmaya başlamışlardır. Bu yüzden Müslim b. Âkil, Ziyad'ın kendisini aradığını duyunca belli bir süre Hani b. Urve el-Murâdî'ye'nin evinde gizlenmiştir.[60] Bu süre zarfında Hz. Hüseyin'e bir mektup yazmış ve olanları anlatmıştır. Netice itibariyle Müslim b. Âkil gizlendiği yerde bulunarak meydanda herkesin önünde öldürülmüştür.[61] Mektubu alan Hz. Hüseyin ise kararından vazgeçmeyerek Kûfe istikametin de ilerlemeye devam etmiştir. Müslim b. Âkil'i kendisi gönderdiği için onu ölüme terk edip kaçıp gitmek ona yakışmazdı ve diğer taraftan da Müslim b. Âkil'in oğlu Abdullah b. Âkil babasının intikamının alınmasını istiyor ve devam edilmesinde ısrar ediyordu. Kûfeye yaklaşan Hz. Hüseyin'i ilk olarak komutanlığını Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın yaptığı küçük bir birlik karşıladı. Bu birlik Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye sokmamakta kararlıydı. İlerleyen günlerde Hz. Hüseyin'i ve 70 kişilik ehlini takip eden bu askeri birlikler su kuyularını ele geçirip onları susuz bırakmışlardır.[62]

İki grubun arasında gerginliklerin artmasıyla 10 Muharrem 61 (10 Ekim 680)'de savaş başlamıştır. Savaş sonucunda Hz. Hüseyin ve oğulları Hz. Hasan'ın oğulları ve amcaoğulları şehit edilmiştir.[63]Savaştan sağkurtulan tek kişi o sıralarda yaşı küçük ve

[59] Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895), *el-Ahbârü't-Tıvâl*, nşr:Abdülmenam Amir, (Kahire: Darü'l-Kütübü'l-İhyau'l-Arabi 1960) 243, Taberî, *Târîh*, 5/382.
[60] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/171; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 2/79.
[61] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 5/171.
[62] Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 2/230.
[63] Taberî, *Târîh*, 5/420.

hasta olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin'idi.. Hz. Hüseyin'in kesilmiş olan kafası, Hz. Hüseyin'in kız kardeşi, kızları ve hanımları, İbn Ziyad'a gönderilmiştir.[64]

Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Alioğulları siyasetle ilgilenmeyi bıraksa da Kûfeliler başta olmak üzere Emevîlerle çıkarları doğrultusunda ters düşenler mücadele etmeye devam etmişlerdir. Kimi zaman da bu mücadelelerinde Alioğullarından bir lider seçme peşine düşmüşlerdir.

Kerbelâ olayından sonra Yezîd'e kızanlar Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye başladı. Medineliler ise Abdullah b. Hanzale'ye (ö. 63/683) biat ettiler. Durumu haber alan Yezîd b. Muâviye Müslim b. Ukbe (ö. 63/683) komutasındaki bir birliği önce Medine'ye göndermiştir. Müslim b. Ukbe Medinelilere teslim olmaları için üç gün süre tanımıştır.[65] Olumlu bir cevap gelmeyince tarihe Harre vakası (63/683) olarak kaydedilen vaka gerçekleşti. Bazı kaynaklarda Medinelilere yapılan eziyetler tecavüzlerin gerçekleştiğine dair rivâyetler yer almaktadır. [66] Bu vaka gerçekleşirken Alioğulları hatta genel manada Haşimoğulları olaya dâhil olmamış, evlerine çekilmişlerdir.[67] Bu konu ile ilgili olarak da Muhammed Bâkır "Ebu Tâlib ailesinden ve Abdülmuttalib oğullarından hiç kimse Harre savaşında bulunmadı. Müslim b. Ukbe, Medine'ye geldiği zaman bunlara ikramda bulundu. Meclisine yakın kıldı ve kendilerine eman yazısısını verdi" demiştir.[68]

Ardından Müslim b. Ukbe Mekke'ye yönelir. Kendisi yolda hastalanır ve kumandanlığı Husayn b. Numeyr'e devreder. Husayn b. Numeyr Mekkelilere aynı şekilde teslim olmalarını söyler fakat olumlu bir cevap alamaz. 64 gün kuşatma altında kalan Mekke, Yezîd b. Muâviye'nin ölüm haberi üzerine kuşatmadan kurtulur.[69]

---

[64] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.,* 3/218.
[65] Taberî, *Târîh*, 5/487.
[66] Taberî, *Târîh,* 5/495.
[67] İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), el-İmâme ve's-Siyâse, thk: Ali Şirî, (Beyrut: Dâru'l-Edva, 1990), 1/241.
[68] İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-nihâye, 13/233
[69] Taberî, *Târîh,* 5/501; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/225.

Bu sefer Yezîd'in ölümü üzerine Şam karışır. Oğlu II. Muâviye altı ay hilafet tahtında kaldıktan sonra halifeliği bırakır. Onun yerine Mervan b. Hakem, ardından oğlu Abdülmelik b. Mervan halife olur.[70]

Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Kûfe'de bir taraftan Tevvâbûn hareketi diğer taraftan Muhtâr hareketi ve diğer bir taraftan İbn Zübeyr, valisi Abdullah b. Yezîd vasıtasıyla biat alma durumu gerçekleşmekteydi. Abdullah b. Yezîd, güçleri birleştirip hep beraber Emevîlerle savaşmayı teklif ettiyse de bu durum her iki tarafıntan reddedilmiştir.[71] İlk olarak Tevvabun hareketi cereyan etmiştir. Bu hareket, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet edip onu mücadelesinde yalnız bırakanların pişmanlıkları üzerine oluşan bir harekettir.[72] Bu harekete Süleyman b. Surâd, Müseyyeb b. Necebe, Abdullah b. Sa'd b. Nufeyl el-Ezdi, Abdullah b. Va'l et-Teymî ve Rifâa b. Şeddâd el-Beceli gibi isimler öncülük etmiştir.[73]

Süleyman b. Surâd öncülüğünde toplanan Tevvâbûn hareketi Abdulmelik b. Mervan'ın göndermiş olduğu ordu ile 22 Cemâziyelevvel 65 tarihinde dağıtılmıştır ve öncü olan kimseler, Aynü'l-Verd denilen mevkide öldürülmüştür.[74]

Bu hareketin siyasi bir hâkimiyet kurmak veya farklı bir dini görüşü yaymak gibi bir hedefi yoktur. Onlar daha çok Hz. Hüseyin'in ölümünde ona yardımcı olmadıkları için pişman olup kendilerini affettirme gayesiyle Şamlılara karşı duyulan öfke sonucunda ayaklanmışlardır. [75]

Gerek Alioğullarının başlatmış olduğu gerekse Emevî karşıtı bir kitlenin başlatmış olduğu isyanlar yukarıda da kısaca bahsedildiği üzere Muhammed Bâkır'ın döneminde sık sık yaşanmıştır. Bu karışıklıklar içinde o, kendisini ve ailesini olabildiğince uzak tutmayı tercih etmiştir.

---

[70] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât,* 261.
[71] Taberî, *Târîh*, 5/587.
[72] Taberî, *Târîh*, 5/583.
[73] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 6/364.
[74] Taberî, *Târîh,* 5/609.
[75] Hasan Onat, *Emevîler devri Şiî hareketleri ve günümüz Şiiliği*, (İstanbul: Endülüs yay., 2017), 89.

1.4.2 Dönemin Fikir Hareketleri

Muhammed Bâkır'ın yaşadığı dönem özet bir şekilde verildiği üzere, hicri birinci asır siyasi olarak ilk kargaşaların ve buna bağlı olarak ilk dini söylemlerin ortaya çıktığı bir asırdır. İlk olarak Hz. Osman döneminde ortaya çıkan kargaşaların yoğun olduğu dönem, Hz. Ali ile de daha fazla artarak devam etmiştir. Bu dönemde meydana gelen Cemel ve Sıffîn savaşları ümmeti, başlarda siyasi, daha sonra itikadi olarak ikiye bölmüştür. İlk ayrılıkçı grup olan Hariciler Sıffîn savaşında Hz. Ali'yi yalnız bırakarak kendilerine has siyasî ve itikâdî bir bakış açısı takip ederek Harûra denen mevkide toplanmışlardır. Ardından Hz. Ali ile Harûra denilen savaşı gerçekleştirmişlerdir.[76] Bu savaş sonrasında, Hariciler geçici olarak bastırılmış olsa da ilerleyen süreçte bir mezhep olarak teşekkül etmeyi başarmışlardır.

Cemel ve Sıffîn gibi savaşlardan sonra büyük günah meselesi ortaya atılmış ve bu tartışma üzerine mezhepler bakış açılarını belirlemiş ve mezhebî doktrinlerini oluşturmaya başlamışlardır. Bu tartışmaya göre Hâricî mezhebi büyük günah işleyeni kâfir ilan etmiş; Mu'tezile, el-menziletü beyne'l-menzileteyn ilkesi ile açıklamaya çalışmış; Mürcie mezhebi ise bu tartışmayı Allah'a irca etmiştir. Medine ehli ise büyük günah işleyen için herhangi bir şekilde dinden çıkmanın söz konusu olmadığını onların birer Müslüman oldukları üzerinde vurgu yapmıştır.[77]

İmamiyye Şîası, Hz. Ali'nin haklılığı üzerinden doktrinini oluşturmuştur. Hatta bu durum Şîa mezhebini Hz. Ali'nin imameti meselesi üzerine inşa ettirmiştir. Şîa genel manada şu şekilde tarif edilmiştir: "Ali b. Ebî Talib'in Hz. Peygamber'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imametin kıyamete kadar onun soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır."[78] Bu mezhebin ilk nüveleri Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'dan olmayan Muhammed b. Ali el-Hanefyye'nin ölümü ile oluşmaya başlamıştır. [79] Nitekim Keysâniyye denen fırkanın Kerbi kolu onun ölmediğini ve onun Radva dağında sağ ve mahpus; yanında yiyeceklerini sağladığı bal

[76] Taberî, *Târîh,* 5/172.
[77] Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b Abdülhalim İbn Teymiyye (ö. 728/1328), *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, (Riyâd : Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986), 3/396.
[78] Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri,* 27.
[79] Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri,* 112.

ve su pınarları bulunduğunu olduğunu iddia etmiştir.[80]Keysâniyye'nin diğer kolları ise onun öldüğüne inanmışlar ve imametin Ali'den Hasan'a ve Hüseyin'e şeklinde devam ettiğini söylemişlerdir.[81]

Emevîler'in Alioğullarına ve diğer halka yönelik zulümlerine karşı Hz. Peygamber'in soyundan gelenler kurtarıcı olarak görülmüştür. Hz. Hüseyin'e gelen çuvallar dolusu mektuplar da bunun bir kanıtıdır. Onun ölümünün ardından Alioğullarından kimse devlete karşı bir harekete kısa süreli de olsa girişmemiştir. Zira o dönemlerde ön planda olan Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin devlete karşı oluşacak herhangi bir hareketten kaçınmış ve kendini ilme vermiştir.[82]

Ümeyyeoğullarına karşı girişilecek bir harekette Alioğullarından birinin lider olması halkı daha da şevklendirir ve daha fazla taraftar toplanılmasına yardımcı olurdu. Bu durumun farkında olan Muhtâr es-Sekafî Kûfe'de girişeceği harekette önceleri Ali Zeynelâbidîn'in adını kullanmıştır. Fakat Zeynelâbidîn, Muhtâr'ın faaliyetlerini eleştirmiştir, hatta bir gün Kâbe kapısının önünde dururken Muhtâr'a lanet etmiştir.[83] Görüldüğü üzere o Ehl-i Beyt'in kanının davası için ortaya çıkan Muhtâr'a dahi taviz vermemiş ve yaptıklarını tasvip etmemiştir. Bu yüzden Muhtâr Zeynelâbidîn yerine daha çok Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ismini ön planda tutmuştur.[84] O, Mehdî[85] Muhammed b. Ali el-Hanefiyye beni size güvenilir bir kişi ve kumandan olarak gönderdi, o beni size Peygamber soyunun intikamını almak için gönderdi şeklinde açıklamalar yapmıştır.[86]

Muhtâr'ın Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ismini ön planda tutmasında onun Ali Zeynelâbidîn kadar net bir şekilde siyasete tavır koyamamasından kaynaklanmaktadır. Aslında Muhammed b. Ali Hanefiyye, Muhtâr'ın Kûfe'de girişmiş olduğu faaliyetleri cerhen desteklemese de gizliden tasvip etmiştir. Nitekim Muhtâr'ın Kûfe'de onun

---

[80] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 27.
[81] Bağdâdî, *El-fark beyne'l-fırak,* 28.
[82] Hatta Zeynelâbidin, Mervan b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervan tarafından en fazla sevileni idi (Zehebî, *Tabakâtül Huffâz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütüb 1998), 1/60.)
[83] İbn Sâ'd, et-*Tabakât*, 5/213.
[84] Mehmet Atalan, "Alioğullarının iç çekişmesi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 14/2 (2009), 65.
[85] Buradaki Mehdî ifadesi henüz bu dönemde lügat anlamının dışında ıstılahî bir anlam taşımamaktadır. (Bu hususta bkz: Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 93.)
[86] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/380.

adına biat aldığı sıralarda inanmayanlar Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'ye bu durumu sormak için Medine'ye gelmişlerdir. O da "…Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın düşmanlarımıza karşı, bize dilediği kimse yardım etmesini arzu ederim..."[87] şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bu açıklama yanına gelenler tarafından bir izinmiş gibi telakki edilmiştir.[88] Yine Abdullah b. Zübeyr, Yezîd b. Muâviye'nin ölümünün ardından Mekke'de biat almaya başlamıştır, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye biat etmeyince Zemzem kuyusu civarında bir binada onu hapsettirmiştir. Bu durumu Muhammed b. Ali el-Hanefiyye Muhtâr'a bir mektup ile bildirmiştir. Haberi alan Muhtâr bir birlik gönderip onu hapisten kurtarmıştır.[89] Bu durum da onların arasında bir iletişimin olduğunu ve Muhtâr'ın bu yüzden Muhammed b. Hanefiyye'nin ismini ön planda tuttuğunu bizlere göstermektedir.

Muhtâr döneminde olanlar Hasan Onat tarafından bir şiî hareket olarak değerlendirilmemektedir.[90] İlk fikirler yukarıda da bahsedildiği üzere Muhtâr'ın ve hatta Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından ortaya çıkmıştır. Muhtâr'ın ölümü ile ortaya çıkan Keysânî fırkalar Muhammed b. Ali el- Hanefiyye'nin ölmediğini tekrar geleceği öğretisini benimsemişlerdir.

İmamiyye Şîası'nın mezhebinin ilk nüvelerinin oluştuğu bu dönemlerde Kaderiyye-Cebriyye ve Mürcie dediğimiz mezhepler de oluşmaya başlamıştır. Emevîlerin ekonomik, politik ve ırkçı siyaseti bu mezheplerin oluşumunda etkili olmuştur. Hz. Osman ve ve Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin cennetlik veya cehennemlik olma durumlarını Allah'a bırakan, imanı tasdik ve ikrardan ibaret gören bütün müminleri iman açısından aynı gören[91] temel görüşleriyle teşekkül etmeye başlayan diğer mezhep ise Mürcie mezhebidir. Emevî idarecilerinin, Hz. Ali taraftarlarına karşı siyasî otoritelerini hâkim kılmak ve yanlış icraatlarından dolayı kendilerini mâzur göstermek, Allah'ın takdiriyle hilâfete geldiklerini ve O'nun hükmünü icra ettiklerini, bu sebeple idareye yönelik isyanın Allah'a yapılmış olacağı fikirlerini desteklemeleri Cebriyye mezhebinin ortaya çıkışının siyasî sebeplerin

[87] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 6/380.
[88] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 6/380.
[89] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât,* 262; Taberî, *Târîh,* 6/76.
[90] Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri*, 93.
[91] Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları 2018) 58-59.

başında kabul edilmiştir. Bunun yanında Kur'an ayetlerinde cebir düşüncesini temellendirecek müteşabih nasslarında varlığı dini-fikri sebeplerinden sayılmıştır.[92] Bu mezhebe karşılık olarak diğer taraftan Kaderiyye mezhebi teşekkül etmeye başlamış ve onlar da insanın hür iradesinin savunuculuğunu yapmış hatta bu iradenin çoğunu insanın kendine vermişlerdir.[93]

Şunu söyleyebiliriz ki, hicri birinci ve ikinci asır pek çok mezhebin teşekkül etmeye başladığı ilk nüvelerinin oluştuğu bir dönemdir. Bu oluşumlar, çoğunlukla devletin sergilemiş olduğu siyasi tutuma göre ilk olarak mezhep çizgilerini oluşturmaya başlamışlar sonrasında ise itikadi açıdan kendi farklı düşüncelerini sistemleştirmeye çalıştıkları bir dönem olmuştur. Birinci ve ikinci asır, günümüzde varlığını devam ettiren veya ettirmeyen pek çok mezhebe kaynaklık etmesi açısından her daim önemini koruyan ve araştırılmasında itina gösterilen bir dönem olmuştur.

[92] İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Cebriyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 6/205-208.
[93] Temel Yeşilyurt - Murat Serdar - Harun Işık, *Başlangıcından Günümüze Kelam Târîhi,* (Kayseri: Kardeşler Form Ofset Baskı, 2014), 44-45.

2. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN HAYATI

2.1 Doğumu, Nesebi ve Lakabı

Muhammed Bâkır anne ve baba tarafından Hz. Peygamberin soyundan olan saygın bir şahsiyettir. O hem Sünnî mezhebi için da hem de Şîa mezhebi için önemli bir yere sahiptir. Onun tam adı Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib'tir. Künyesi ise Ebu Cafer'dir. Annesi Hasan b. Ali'nin kızı olan Fatıma Ümmü Abdullah'tır.[94]

Muhammed Bâkır yaklaşık olarak 57/677 yılında Medine'de doğmuştur.[95] Onun doğduğu yıllarda Muâviye, oğlu Yezîd'in halifeliği için bi'at almıştır. Bâkır, imamiye Şîasının da beşinci imamı olarak kabul edilmiştir.[96] Daha sonraki yıllarda, çocukluğunda, Kerbelâ hadisesine şahit oldu. Taberî eserinde onun adını Kerbelâ hadisesinde olanlar arasında zikretmez ama Ya'kubi onun bu olayda mevcut olduğunu zikreder.[97] Bâkır, Hz. Hüseyin şehit edildiğinde 3 veya 4 yaşlarında idi. Bâkır'ın en çok da babasının Kerbelâ hadisesine şahit olması daha sonraki yıllarda meydana gelen siyasi çalkantılardan hem kendisinin hem de babasının uzak durmasında etkili olmuştur denilebilir. Babasının da siyasetten uzak durması Bâkır'ın da sessizlik politikasını izlemesinde oldukça etkili olmuştur.

Bâkır, babası ile beraber 35 yıl geçirmiştir.[98] Gençlik yıllarında Ümeyyeoğullarının güç mücadelelerine, Abdullah b. Zübeyr'in ayaklanmasına ve çeşitli Şii gruplarının isyanlarına şahit olmuştur.[99] Fakat o söylendiği üzere bu olaylara pek karışmamıştır. Muhammed Bâkır'ın yaşadığı zamanlar Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Yezîd b. Abdülmelik, Hişâm b. Abdülmelik dönemleridir. O ileride de üzerinde duracağımız üzere, halifelerle iyi

---

[94] İbn Sa'd, et-*Tabakât*, 5/320; Bağdâdi İbn Ebî's-Selc (ö. 325/936), *Mecmuatü'n-Nefise fî Târihi'l-Eimme* (Beyrut: Dâru'l-Kâri, 2002), 21.; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö. 774/1373), *Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr 1986), 9/309.

[95] Ebû Abdillah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Nûman Ukberi Bağdâdî Şeyh Müfîd (ö. 413/1022), *Kitâbu'l-İrşâd* (Lübnan: Müessesetü'l-Ali Beyt İhya'ul-Türas, 1429), 2/158.

[96] İbn Kesîr, Bidâye ve'n-nihâye, 9/309 (İbn Kesîr fakat onların yolunda olmadığını da ekler)

[97] Ya'kubî , *Târîhü'l-Ya'kubî.*, 3/63.

[98] İbn Ebî's-Selc, *Târîhu'l-eimme*, 136.

[99] Lalani, *Early Shi'i Thought*, 37.

geçinmiş ve onlara karşı yapılan herhangi bir hareketin yanında yer almamıştır. O hayatı boyunca Medine'den pek dışarı çıkmamıştır. İlmi tahsilini ve faaliyetlerini burada yürütmüştür.

Muhammed Bâkır'ın künyesi Ebû Cafer'dir. [100] Bâkır, Şâkir, Hâdî ve Emîn lakaplarına da sahiptir.[101] Lakapları arasında en çok Bâkır kullanılmıştır. Bâkır lakabı, kendisi ilimde derinleştiği için ve ilimde yüksek bir mevkiye sahip oldığu için daha çok kullanılmıştır. "Ba-ka-run'un" aslı yarmak ve açmak anlamlarına gelir. Karnını yardı, açtı gibi cümlelerde kullanılır. [102] İlmi yarıp aslını bilen, onu dallarına ayıran manalarında da kullanılmıştır.[103] İlimleri yarıp içinden hüküm çıkaran anlamında da kullanıldığı rivâyet edilir.[104]Çok secde ettiği için "secde yüzünü açtı" şeklinde bir manada da kullanılmıştır.[105]

Muhammed Bâkır'ın "Bâkır el-İlm" lakabını veya sıfatını ne zaman aldığını belirlemek zordur. Fakat bu lakabı Şiî kaynaklarda geçen rivâyetlerde olduğu gibi Hz. Peygamber tarafından mı verildiği yoksa ilerleyen zamanlarda mı kazandığını elimizdeki kaynaklardan uola çıkarak tespit etmeye çalıştık. Bazı kaynaklara göre bu lakap ona Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Bu rivayetlerden birinde konu şu şekilde aktarılmıştır: "Ya Câbir sen benim soyumdan Tevrat'ta ismi Bâkır olarak geçen Muhammed b. Ali b. Hüseyin ile karşılaşıncaya kadar hayatta kalacaksın. Onunla karşılaştığın vakit benden selam söyle."[106] Yine başka bir rivâyette;

> Hz. Peygamber bir gün Câbir b. Abdillah el-Ensari ile otururken Hz. Peygamber ona şöyle dedi: Ey Câbir, sen benim ailemden gelecek olan, benimle aynı adı paylaşan ve ilmi yarıp açan (te-bak-kara), bana benzer karakterdeki bir adamı karşılayacaksın. Benden ona selam söyle." [107] Câbir Medine'de vefat eden

[100] İbn Ebî Selc, *Kitabu'l-eimme*, 24.
[101] İbn Ebî Selc, *Kitabu'l-eimme*, 23.
[102] Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. El-Ezheri el-Herevi(ö. 370/980), *Tehzibü'l-luga*, thk: Muhammed Avvad Murid, (Beyrut:Deru'l-İhyau Türas el-Arabi), 9/118; Ebü'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzi (ö. 654/1256), *Tezkiretü havâssı'l-eimme fî hasâisi'l-e'imme* (Tahran: Mektebetü Neyneva'l-Hadîse, t.s), 336.
[103] Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*. (Beyrut : Dâru Sadır, 1414), 4/74.
[104] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/309.
[105] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 336.
[106] Meclisi (ö. 1110/1698-99 [?]), *Biharü'l-envâr,*46/99-101.
[107] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 2/521.

> sahabilerden sonuncusu idi. Ve ömrünün son günlerinde gözleri görmez olmuş idi. Medine'de dolaşır ve "Ey Bâkır, ey Bâkır! Seninle ne zaman karşılaşacağım" der dururdu. Bir gün Medine sokaklarının birinden geçerken, bir cariye ona, kendi odasında küçük bir çocuğun bulunduğunu haber verdi. Câbir, ona "Bu kimdir?" diye sordu. Kadın, "Bu Muhammed b. Ali b. El-Hüseyin b. Ali'dir" dedi. Bunun üzerine o, çocuğu bağrına bastı, başını ve ellerini öptü. Sonra da "Ey oğlum! Allah'ın Resulü olan deden sana selam söylüyor" dedi.[108] Sonra Câbir, "Sen bana ölüm haberimi de getirdin" dedi ve o gece öldü.[109]

Yukarıda bahsedilen rivâyetlere göre Muhammed Bâkır'ın lakabı daha önceden Hz. Peygamber tarafından zikredilmişti çünkü Câbir sokaklarda onun Bâkır olan lakabı ile seslenip onu arıyordu ve Hz. Peygamber'de onun ismini daha önce zikretmişti. Şîa'ya göre zikredilen rivâyetler Bâkır'ın bu lakabı Hz. Peygamber tarafından verildiğine, onun ilminin açıklayıcısı olduğuna delildir. Yine Hz. Peygamber tarafından nakledilen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber ve Hz. Ali arasında şu diyaloglar geçmektedir;

> Ben (Ali b. Ebî Tâlib) bir gün Hz. Peygamber'e sordum : "Ey Allah' ın Resulü, benim için onların (imamların) adlarını söyle" dedim. O da şöyle söyledi: Sen ey Ali, sonra bu benim oğlum ve elini Hasan'ın başına koydu, sonra da bu benim oğlum ve elini Huseyn'in ba şına koydu, sonra senin adaşın, ey kardeşim, ki o kulların efendisidir; sonra benim ilmimin açıcısı (Bâkır) ve Allah'ın vahyinin hazinesi olan onun oğlu, adaşım Muhammed; sonra senin sağlığında Ali (Zeynelâbidîn) doğacaktır; ey kardeşim, ona benden selam söyle, senin sağlığında da ey Huseyin, Muhammed el-Bâkır doğacaktır, ona benden selam söyle.." [110]

Hz. Peygamber'den selam getirme konusu hem Şiî hem de Sünnî kaynaklarda zikredilmiş olup özellikle Şiî İmamiyye tarafından Muhammed Bâkır'ın imamlık alameti olarak kullanılmıştır. Onun imamlık alameti için daha sarih olarak başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle demiştir;

---

[108] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfi*, 2/521.; Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö.381/991), *Risaletu'l-itikadâti'l-İmamiyye (Şii-İmâmiyye'nin İnanç Esasları)*, trc. Ethem Ruhi Fığlalı, (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1978), 147

[109] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk*, 45.

[110] Şeyh Sadûk, *Risaletu'l-İtikadâti'l-İmamiyye* 146.

> "Hüseyin vefat ettiğinde oğlu Ali emirliğe geçecek; o, hüccet ve imamdır. Allah Ali'nin omurgasından insanlar arasında bana en çok benzeyen, ilmi ilmim, hükmü hükmüm olan bir çocuk verecektir. O, babasından sonra hüccet ve imamdır"[111]

Sünnî kaynaklar, Hz. Peygamber tarafından ona sadece bir selam gönderilmiş olabileceğini zikretmiş, Şîa gibi bir imam anlayışını ileriki başlıklarda da tahil edeceğimiz üzere Muhammed Bâkır'a intisap etmemiştir.

Meclisî de bu rivayetlere benzer rivayetleri eserinde nakletmektedir. Fakat rivayetlerin bazısında Câbir'in gözleri görmüyorken Bâkır ile karşılaşmış ve selamını iletmiş; bazısında ise gözleri görüyorken onunla karşılaşmış ve kendisinin Hz. Peygamber'e ne kadar benzediğini söylemiştir.[112] Yine başka kaynaklarda geçen bir rivayete göre Câbir'in karşılaşmadan kısa bir süre sonra vefat edeceğini söyleyen Muhammed Bâkır iken;[113] bir rivayete göre ise karşılaşmadan sonra öleceğini Resulullah'ın kendisi söylemiştir.[114]

Taberî'de geçen bir rivayete göre ise: Muhammed Bâkır şöyle anlatıyor: "Bir gün ben mektepteyken Câbir b. Abdullah yanıma geldi ve bana karnımı açmamı söyledi. Ben de açtım ve sonra o da karnımdan öptü. Sonra Hz. Peygamber'in bana selamının olduğunu söyledi"[115] selamı getiren Câbir b. Abdullah iken İbni Asâkir, selamı getirenin Câbir b. Abdullah olarak değil de Hz. Hüseyin olduğunu kaydetmiştir.[116]

Yukarıda verilen rivayetlerin kendi içerisinde dahi çelişik durumları göz önüne alındığında ona bu lakabın Hz. Peygamber tarafından verilmiş olabileceği kanaatini bizde oluşturmamıştır ve bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

---

[111] Şeyh Abbâs el-Kummî, *Müntehâ'l âmâl fi tevârihi'n nebiy ve'l âl,* 3. Baskı, (Beyrut: Dârü'l Mustafa el-Alemiyye, 1432/2011), 2/119.
[112] Meclisî, *Biharü'l-envâr,* 46/99-101
[113] İbn Şehrâşûb, Ebû Cafer Muhammed b. Ali (ö. 588/1192), *Menâkıb Ali Ebî Tâlib*, thk. Yusuf el-Bikâi, 2. Baskı, (Beyrut: Dâru'l Advâ, 1416/1991), 213.
[114] Meclisî, *Biharü'l-envâr,* 46/99-101
[115] Taberî, *Târîh,* 11/642.; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 3/63.
[116] İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım, Târihu Dımeşk, thk. Amır b. Gurâme, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 54/276.

Muhammed Bâkır'ın lakabı hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda zikredilmiş olup meşhur bir lakap olagelmiştir. Ebu Ömer Gulâm Sa'leb (ö. 345/957) bu ismin lakap olarak Muhammed b. Ali'ye verildiğini ve Bâkır'ın ilmi açıkladığını, ortaya çıkarttığını söyler.[117] Başka bir kaynak olan Lisanu'l-Arab'da da yine bu lakabın Muhammed b. Ali'ye verildiğinden bahseder.[118] Yine İbn Asâkir ve İbn Hallikân, ona Bâkıru'l-ilim denildiğini ve ona ilim sahibi olmasından dolayı şairin şu dizeleri bestelediğini söyler;

> "Ey Allah'tan hakkıyla sakınanların engin ilimlisi
> Ve (ey) dağlar üzerinde telbiye getirenlerin en hayırlısı"[119]

Muhammed Bâkır'a lakabı kendisi hayattayken verildiği ve Bâkır olarak insanların hitap ettiği şeklinde kaynaklara yazılmıştır. Nitekim yukarıda "Bâkır lakabı kendisine verilmiştir" dediğimiz her bir kaynakta ona "Bâkır denilirdi (Bâkır olarak seslenilirdi)" ifadesi geçmekte olup bu cümlelerden onun kendi döneminde bu şekilde hitap edildiğini ve de onun bu lakabı kendisinin ilminden dolayı hak ederek kazandığını bize göstermektedir.

2.2 Babası

Ali b. Hüseyin hicri 34 yılında Medine'de dünyaya geldi. Tam adı Ali b. Hüseyin b. İmam Ali b. Ebî Talib b. Abdulmuttalib b. Haşim b. Abdimenaf'tır.[120] Ebu Hüseyin, Ebu Hasan, Ebu Abdullah, Ebu Muhammed künyelidir.[121] O daha çok bu künyelerden ziyade Zeynelâbidîn lakabıyla tanınmıştır. Bu lakabın yanında "Seyyidü's-sâcidîn, Seccâd, Zü's-sefenât" (fazla secdeden dolayı dizleri nasır tutmuş) lakaplarıyla da tanınır.[122] Abisi Ali Ekber'den ayırt etmek için ona Ali Askar ismi de verilmiştir.

---

[117] Ebû Alî Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî (ö. 498/1105), *Elgâbü Sahabe ve Tabiîn*, thk. Muhammed Nassar, (Kahire: Dârü'l-Fazile), 45.
[118] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, 4/74.
[119] İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 54/271.; İbn Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-ayân,* thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Sâdır, t.s.), 4/174.
[120] Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Siyeru âlâmi'n-nübelâ* (Beyrut : Müessesetü'r-Risâle, 1985), 4/387.
[121] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/387.
[122] Ahmet Saim Klavuz, "Zeynelâbidîn*", TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/365-366.

Hz. Hüseyin'in soyu Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn'den devam etmiştir.[123] Babasını ve diğer kardeşlerini Kerbelâ'da kaybetmiştir. Mervan hatta bir gün yanına gelip ona soyunun kesilmesinden dolayı endişe duyduğunu ve bu yüzden cariye edinmesini söylemiştir. O ise parasının olmadığını belirtmiştir bunun üzerine de Mervan ona borç para tahsis etmiştir.[124]

Zeynelâbidîn Kerbelâ vakası sıralarında 23 yaşında idi.[125] Onun Kerbelâ hadisesine şahit olmuş olması siyasetten uzak bir şekilde hayatını Medine'de sürdürmesinde etkili olmuş ve hatta Muhammed Bâkır'ın'da siyasetten uzak durmasında etkili olmuştur.

Zeynelâbidîn hayatı süresince Muhtâr es-Sekafî olayına, Abdullah b. Zübeyr ve İbn Eş'as olayına şahit olmuştur ve hiçbirine sözlü veya fiili bir şekilde destek vermemiştir. Hatta Muhtâr Kûfe'de ayaklandığı sıralarda Ehl-i beyt ailesinin desteğini alabilmek için kendisine 100 bin dinar göndermiş fakat Zeynelâbidin onu almaktan ve parayı geri çevirmekten çekindiği için parayı bir müddet yanında bekletir. [126] Daha sonra Muhtâr ölünce Abdulmelik'e bir mektup yazıp şöyle dedi " Muhtâr bana 100 bin dinar gönderdi ben onu geri çevirmekten ve almaktan hoşlanmadım, bu yüzden bana bu parayı verebileceğim kişiyi gönder" der. Abdülmelik "Ey amcamın oğlu, o parayı sen al ve ben sana bu para ile iyilik yapmış olayım" dedi ve daha sonraları ancak bu şekilde Zeynelâbidin parayı almıştır. [127] Onun bu davranışları oğlu Bâkır'ın da davranışlarını şekillendirmesinde etkili olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Bâkır babası gibi halifelerle iyi geçinmiş ve siyasi ayaklanmalardan olabildiğince uzak durmuştur.[128]

Daha sonraları Zeynelâbidin, oğlu Muhammed Bâkır gibi Muhtâr'ın faaliyetlerini eleştirmiştir. Bir gün Kâbe kapısının önünde duran Muhtâr'a Zeynelâbidin lanet etmiştir. Yanına gelen bir adamla bu konu hakkında şöyle bir diyalog geçer: "Oradan bir adam şöyle dedi; "Allah'a kurban olayım, Muhtâr sizin için kurban olmadı mı?" O

[123] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ,* 4/390.
[124] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ,* 4/390.
[125] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/104
[126] İbn Sâd, *et-Tabakât,* 5/164.
[127] İbn Sâd, *et-Tabakât,* 5/164-165.
[128] Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmet Mücadelesi ve Haşimoğulları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 20.

da şöyle cevap verir " Muhakkak ki o bir yalancıdır. Hem Allah üzerine hem de onun Resulü üzerine yalan söylüyor."[129] Onun yalancı olma hususu Kûfe'de Ehl-i beyt adına bazı propagandalar yapması ve sanki onların Muhtâr'ı desteklediği şeklinde bir tutumu sergilemesi sebebiyle olduğu düşüncesindeyiz.[130] Görüldüğü üzere o Ehl-i Beyt'in kanının davası için ortaya çıkan Muhtâr'a dahi taviz vermemiş ve yaptıklarını tasvip etmemiştir. Bu yüzden Muhtâr, Zeynelâbidîn yerine daha çok Muhammed Hanefiyye'nin ismini ön planda tutmuştur.[131]

O, Ehl-i Beyt sevgisini aşırı boyuta sürükleyen Irak halkına da şu şekilde seslenmiştir: "Ey Iraklılar! Bizi İslâm kardeşliği sevgisiyle seviniz, sakın putlara tapar gibi sevmeyiniz. Zira bu şekildeki sevginiz bizim için sadece bir ar ve utanç vesilesidir"[132] diyerek onların üzerine atılan iftiralardan beri olduklarını belirtmiş ve Iraklılarla mesafesini korumuş ve onların aşırı gittiklerinin hep farkında olmuştur.

Zeynelâbidinin siyasi tutumu, ilme verdiği değer ve önem onun en yakınında bulunan ve bilhassa çocukluğundan itibaren hem babası hem hocası olmasıyla oğlu Muhammed Bâkır'ı birinci dereceden etkilemiştir. Bu yüzden Bâkır, yapıp ettikleri ile babasının yolunu daha da genişleterek onu takip etmiştir.

2.3 Kardeşleri

2.3.1 Zeyd b. Ali b. Hüseyin

Zeyd b. Ali, 75/694 yılında Medine'de doğmuştur. Annesi Ceyda isminde Çin asıllı bir cariyedir. Kendisi, babası, abisi Muhammed Bâkır, Sa'id b. Heysem, Fudayl b. Merzuk'tan rivâyetlerde bulunmuştur.[133] Babası ve abisi gibi âlim bir şahsiyetti. O ilk olarak babasının gözetiminde yetişmiş, ondan dersler almıştır. Babasının ölümü akabinde abisi Muhammed Bâkır onun sorumluluğunu üstlenmiş ve dersler

[129] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/213.
[130] Muhtâr es-Sekafî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Onat, *Emevîler devri Şiî hareketleri ve günümüz Şiîliği*, (İstanbul: Endülüs Yay. 2017).
[131] Atalan, "Alioğullarının İç Çekişmesi", 65.
[132] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ*, 4/389-390.
[133] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm,* (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993), 8/105.

vermiştir.[134]O, âlim, zâhid, cesur, fakih gibi özelliklere sahipti.[135] Kendisi hakkında Zehebî "salih âlimlerden bir kişi" olduğunu söylemiştir.[136] Muhammed Bâkır, kardeşiyle ilmi münazarlar yapmış, bunu gören insanlarda onları izlemiş ve notlar almışlardı. Daha sonra da insanlar Muhammed Bâkır'a Zeyd hakkında sorduklarında onun ilim sahibi bir kişi olduğunu söylemiştir.[137]

Zeyd b. Ali sadece babası ve abisi Muhammed Bâkır gibi Medine'de kalmamıştır, ilim yolculuğu için Basra, Kûfe Dımaşk gibi yerlere seyahat etmiştir. Buralarda Vâsıl b. Âta ve Ebu Hanîfe'den dersler almıştır.[138] Vâsıl b. Ata'dan ders alıp onun Hz. Ali'nin yaptığı savaşlarda hatalı olabileceği düşüncesinde hocası Vâsıl'dan etkilenmesi abisi Bâkır tarfından eleştirilmiştir. O, yine bir kişinin imam olabilmesi için başkaldırmasının şart olduğunu söylemesi üzerine abisi tarafından eleştirilmiş ve kendisine o zaman 'babasının da imam[139] olduğunu onun neden isyana kalkışmadığını' sormuştur.[140]

Emevîlerle ilişkisinde Muhammed Bâkır onlara karşı yapılan isyanlarda sessiz kalmayı tercih etsede, Zeyd b. Ali sessiz kalmamıştır. Onun Bâkır'dan farklı olan yapısı onu isyan hareketlerine hazırlanmaya sevketmiştir.

Alioğullarını toplumdaki statüsü halk tarafından bilhassa Kûfe'dekiler tarafından her zaman yüksek tutulmuştur. Bu yüzden Emevîlere ters düşen her grup Alioğullarından medet umar hale gelmiştir. Fakat Bâkır bu tür işlere kalkışmayıp kendini uzak tutmuştur. Fakat Zeyd tam olarak açıktan bir şey yapmasa da Emevîlerle ters düşenlere hak vermiş ve de onların tarafında olmuştur. Bâkır kanallı bir rivâyete göre: "Zeyd b. Ali, kendisine biat edilmesi için bir çağrı yapmamıştır, toplumun ona karşı yapmış olduğu biatini tasdiklemiş ve de bunu bir süre gizlemiştir."[141] Onun gizli tutması her ne kadar yönetimi tasdikliyormuş gibi görünse de içten içe bir ayaklanmanın

---

[134] İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, (Ankara: TDV Yayınları 2019), 47.
[135] Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/171.
[136] Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, 8/105.
[137] Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sıddık Muhammed Cemil, (Beyrut: Dârü'l-Fikir 1420), 9/305.
[138] Saffet Köse, "Zeyd B. Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/313-316.
[139] Kanaatimizce buradaki imam kavramı Haşimoğullarının lderliğidir.
[140] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 155.
[141] Küleynî, *Ravdatu'l-kâfî*, 246.[Naklen:Ahmed al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi* (Ankara: Kitâbiyât, 2005), 27.]

planlandığı gerçeğini de barındırmaktadır. Zeyd b. Ali isyan için abisi ile yer yer konuşmalar da yapmıştır fakat olumlu bir netice alamamıştır. Onun bu tutumunu da tasvip etmemiş kendisinden medet umanlar için ve haksızlığa göz yummamak için lider olan kişinin isyan etmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat ondan bir karşılık bulamamıştır.[142]

Zeyd, Alioğulları arasında cereyan eden Hz. Ali'nin vakıflarının idaresi hakkında çıkan sorunun çözümü için Hişâm b. Abdilmelik'e başvurur. Fakat Hişâm gereken hürmeti Zeyd'e göstermez, hatta onu hilafet tahtında gözü olmakla suçlayıp bir cariyenin oğlu olduğunu söyleyerek aşağılar. Daha sonra huzurundan kovar. Bunun üzerine Zeyd Hişam'a;

> "Hiç kimse Allah'ın gönderdiği bir peygamberden Allah'a daha yakın ve O'nun katında daha yüksek bir dereceye ulaşamaz. İshak soylu, hür bir kadından doğduğu halde Allah bir câriyeden doğan kardeşi İsmâil'i peygamber seçti; insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'i de onun neslinden çıkardı. Hiç kimse bu şerefe nâil olamadı. Çıkıyorum, ama artık hiç hoşuna gitmeyecek bir tavır içinde olacağım."[143]

diyerek huzurundan çıkar. Bunun üzerine Zeyd b. Ali isyan hazırlıklarına başlar. Bu süreçte durumun ciddiyetini anlayan bir grup gelip Zeyd'e Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki düşüncesini sorar. O da onlara, atalarından onlar hakkında hayırdan başka bir şey duymadığını, kendisinin de aynı kanaatte olduğunu söyleyince bu grup onu bu fikrinden onu caydırmaya çalışır fakat en sonunda onu terkeder.[144] Onu terkedenler kanaatimizce isyana isteksiz olan ve de Zeyd'in Hâşimîlerin lideri statüsünde görmeyip Cafer Sadık'ı görenlerden oluştuğu kanatindeyiz. Saf değiştirenlerin daha sonraki süreçlerde Cafer Sadık'ın yanında yer alıp almadıklarını tam olarak tespit edemediğimizden burada sadece kanaat bildirmekle yetindik. Zeyd b. Ali daha sonra

---

[142] Burada lider kavramını kullanmayı tercih ettik. Nitekim Zeyd liderden kastı Haşimoğullarının liderliği abisinde bulunduğu için bir şeyler yapması gerektiğini söylemiştir.

[143] Taberî, *Târîh*, 7/165-166. (Bu hususta bkz: Yusuf Gökalp, "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu, Teşekkülü ve Târîhçesi", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/2, (2007), 55-93.

[144] Yusuf Gökalp, "Zeydilik", *İslâm Mezhepleri Târihi El Kitabı*, ed. Hasan Onat", Sönmez Kutlu (Ankara: Grafiker 2017), 213.

Hişam b. Abdilmelik'e 122/740 yılında ayaklanmıştır ve başına isabet eden bir ok darbesi ile de vefat etmiştir.[145]

2.3.2 Ömer b. Ali b. Hüseyin

Tam adı Ömer b. Ali. b. Hüseyin b. Ali b. Ebu Talib el-Askar'dır. Babasından Said b. Mercane'den rivâyetlerde bulunmuştur. Sika ravilerden olduğu söylenir. Yaklaşık 70 yıl kadar yaşamış olup Emevî ve Abbasi dönemlerinin ikisine de şahit olmuştur. Doğum ve ölüm tarihleri hakkında tarih kaynakları bir bilgi vermemektedir. Aynı zamanda Ömer Eşraf olarak da isimlendirilmiştir. [146] Hatice, İbrahim, Ali, Muhammed ve Cafer isimlerinde çocukları vardır.[147]

Ömer b. Ali, kendilerinin bir üstünlüğünün olmadığını, insanların kendilerine olan sevginin aşırı olduğunu ve kendilerinin sahip olmadığı özelliklerden beri olduğunu söylemiştir.[148]O yine gulât fikirler ile de mücadele etmiştir. Kendisine bir gün Ehl-i Beyt ailesinden bir kişiye itaat edilip edilmemesi gerekliliği ve de o itaat edilecek kişiyi diğer insanlar tanımadan ölürse câhiliye ölümü gibi mi olacağı hakkında sorulduğunda o; "böyle bir kişi bizim aramızda yok, eğer var olduğu söyleniyorsa muhakkak ki o söyleyen yalancıdır" diye yanıt vermiştir. [149] Ona yine Hz. Peygamber'in Ali'ye itaati vasiyet etmesi, ondan Hasan'a, Hasan'dan Hüseyin'e, Hüseyin'den de babası Zeynelâbidin'e vasiyet etmesi sorulduğunda o; "Babam hayattayken bu konuya dair bize tek bir harf bile söylememiştir, bunları söyleyen insanlar muhakkak ki bizlerin ağızlarından bunları uydurmaktadırlar" demiştir.[150] Hicri 70'de Medine'de vefat etmiştir.[151]

---

[145] Taberî, *Târîh*, 7/160.
[146] İbnü'l-Müstevfi, Ebü'l-Berekât Şerefüddîn el-Mübârek (ö. 637/1239), *Târîhu İrbil,* nşr: Sami b. Seyyid Humas es-Sekar, (Irak: Darü'r-Reşid 1980), 2/666.
[147] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.
[148] İbn Fundûk, *Lübâbü'l-ensâb,* 26.
[149] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.
[150] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/250.
[151] İbn Fundûk, *Lübâbü'l-Ensâb, 28.*

2.3.3 Abdullah b. Ali b. Hüseyin

Abdullah b. Zeynelâbidîn, âlim ve zâhid bir kişi idi. Ebu Ca'fer Bâkır'ın anne-baba bir kardeşidir. [152] Babasından rivâyetlerde bulunmuştur, fakihdir. [153] Hicri 17'de Medine'de vefat etmiştir.[154]

2.3.4 Hüseyin b. Ali b. Hüseyin

Hüseyin Askar olarak da bilinir. Babasından, halası Fatıma binti Hüseyin'den ve kardeşi Ebu Cafer Bâkır'dan rivâyetlerde bulunmuştur.[155] Tirmizî ve Nesâî ondan hadis riveyetin de bulunmuşlardır. Hatta Nesai kendisinin sika bir ravi olduğunu da belirtmiştir. [156] Hicri 157 yılında Medine'de vefat etmiştir ve Baki mezarlığına defnedilmiştir.[157]

2.4 Hanımları ve Çocukları

Muhammed Bâkır'ın Cafer, Abdullah, İbrahim, Ali, Zeynep ve Ümmü Seleme adlarında çocukları olmuştur.[158] Ca'fer ve Muhammed'in anneleri Ümmü Ferve bint. Kasım'dır, İbrahim'in annesi Ümmü Hâkim bnt. Esed'dir. Ali ve Zeyneb'in anneleri Ümmü Veled'dir, Ümmü Seleme'nin de annesi Ümmü Veled'dir.[159] Çocuklarının arasında Cafer'i Sadık babasının ölümüyle beraber onun Ehl-i Beytteki otoritesinin ve ilmi alandaki nüfusunun yerini almıştır.[160] Nitekim İmamiyyenin fıkıh anlayışı ilk nüvelerini Muhammed Bâkır, büyük bir çoğunluğu da Cafer Sa'dık tesis etmektedir. Cafer Sadık kendi ilmini ortaya koymakla kalmamış o babasının ilmini de en iyi şekilde temsil etmiştir ve ona yalan isnat eden ravilerini cerh ve tadil açısından

---

[152] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/249.
[153] Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/169.
[154] İbn Fundûk., *Lübâbü'l-Ensâb***,** 26.
[155] İbn Fundûk, *Lübâbü'l-ensâb,* 26.
[156] İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, 2/299
[157] İbn Fundûk, *Lübâbü'l-Ensâb,* 26.
[158] İbn Sa'd, et-*Tabakât*, 5/320; İbn Ebî Selc, *Kitabu'l-eimme*, nşr: Şihabüttin en-Necefi, (Beyrut: Dâru'l-Kârî 2012), 19.
[159] İbn Sâd, *et-Tabakât*, 5/245.
[160] Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın Yeri*, (Ankara: Araştırma Yayınları 2014); Hossein Modarressi, *Crisis and Consolidatio in The Formative Period of Shi'ite Islam (Abû Ja'far ibn Qiba al-Râzî and His Contribution to Imâmite Shî'ite Thought)*, The Darwin Press, New Jersey.

değerlendirmiştir. Örneğin Hakem b. Uteybe'yi babasının "akşam namazının müzdelifeye varmadan yolda kılınması gerektiğine dair haberi rivâyet etmiştir. Bunu duyan Cafer-i Sadık haberi ve raviyi yalanlamıştır.[161] Bu yüzden o babasının ilmi geleneğini daha da geliştirerek devam ettirmiştir.

2.5 Hocaları ve Öğrencileri

2.5.1 Hocaları

Şîi İmâmiyye koluna göre imamlar bilgiyi babalarından ve dedelerinden bunun yanında İlahi menşeeli olan Cefr ve Fatıma Mushafından elde ettiklerini iddia ederler.[162] Şîaya göre Muhammed Bâkır, bilgilerini 3 veya 4 yıl yanında geçirdiği dedesi Hz. Hüseyin'den ve 34 yılını geçirdiği babasından elde etmiştir. Onun zikrettiği herhangi bir bilgi senetli veya senetsiz Şîa tarafından kabul görmektedir.[163] Fakat Sünnî âlimler için bu böyle olmamıştır. Cerh ve ta'dil açısından Muhammed Bâkır'ın bazı rivâyetleri mürsel sayılıp hüccet kabul edilmemişken Şîa tarafından hepsi hüccet sayılıp kabul edilmiştir.[164] Fakat bu durum Sünnî kaynaklarda da böyle olmaktan çok dönemin âlimlerinde elde ettiği yönündedir. Bu yüzden onun yaşadığı ilim bölgesi olan Medine ekolü onun görüşlerinde biraz daha hâkimdir.

Muhammed Bâkır'ın ilk hocası babası Ali b. Hüseyin'dir. Ali b. Hüseyin ilimle çok meşgul olan bir zâttır ve zühd sahibi Kur'an'a ve namaza düşkün kendi halinde bir ders halkası bulunan bir kişidir. Nitekim onun ilminden ve ders halkasından evvela onun çocukları faydalanmıştır. Bâkır'ın yetişmesinde en çok paya sahip olan babası Ali b. Hüseyin'dir.

Onun yine hocaları arasında daha doğrusu onlardan rivâyetlerde bulunduğu kişiler arasında şu isimler de yer alır; Hz. Aişe (ö. 58/679), Ebû Hüreyre (ö. 58/679), Semure b. Cündeb (ö. 60/81), Ümmü Seleme (ö. 62/683), Abdullah b. Abbas (ö. 68/688),

---

[161] Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Maʿrifetü'r-Ricâl,* (Beyrut: Şeri'ul-Matâr, 1430/2009), 1/153

[162] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 2/141-142.

[163] Tûsî, Nasiruddin Muhammed b. Muhammed (ö. 672/1274), *Risâle fi'l fark beyne'n nebi ve'l imâm,* er-Resâil el-'aşer içerisinde, (Müessesetü'n-neşri'l-İslâmi, 1994/1414), 111-114.

[164] Cevat Doğmaç, *Sünnî ve Şii Kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri,* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 41.

Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Câbir b. Abdullah (ö. 78/698), Ebû Sa'id el-Hudrî (ö. 74/694), Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Talib (ö. 80/700), Enes b. Mâlik (ö. 90/10), Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 73/693), Ubeydullah b. Ebû Rafi' (ö. 91/711), Üsâme b. Zeyd"in mevlası Hermele (ö. 91/711), Sa'id b. el-Müseyyeb (ö. 94/714), 'Atâ b. Yesâr (ö. 94/714), Yezîd b. Hürmüz (ö. 100/719), 'Akîl b. Ebû Talib"in mevlası Ebû Mürre (ö. 100/719), ve İbrahim b. Sa'd b. Ebî Vakkâs"dir (ö. 100/719).[165]

Muhammed Bâkır, görüldüğü üzere Medine'de bulunan sahabelerden de dersler almış ve onlardan rivâyetlerde bulunmuştur. Bunların başında da Abdullah b. Ömer yer alır. Abdullah b. Ömer de kendisinden rivâyetlerde bulunmuştur.[166] Bâkır da Abdullah b. Ömer'i sever hocasını sözleriyle takdir ederdi. Onun hakkında; "O, *Hazreti Peygamberden bir hadis işittiği zaman hadise ne ekleme yapardı ne de ondan bir eksiltme yapardı, onun gibisini görmedim*" diyerek onu övmüştür.[167] O, takıldığı konuları hocası İbn Ömer'e sorardı. Bir gün, Muhammed Bâkır'ın hamile olan cariyesi çok susamıştı, bu durumun çözümü için Bâkır ilk olarak Abdullah b. Ömer'e danıştı, o da Kadının orucunu bozmasını ve her güne karşılık da bir miskini doyurmasını söyledi.[168]

Abdullah b. Ömer'de Bâkır'ı yer yer öven rivâyetleri de kaynaklarda bulunmaktadır. İkisi arasında geçen bir olay da bunu tescillemektedir:

> Bir kişi Abdullah b. Ömer'e bir şey sormuş, İbn Ömer cevabını verememişti. O sırada Muhammed Bâkır'ı görüp soru sorana, "Git, bu gence sor, ama ne cevap verirse gel, bana da bildir" demişti. Adam, soruyu Muhammed Bâkır'a sorup aldığı cevabı İbn Ömer'e bildirince, İbn Ömer "Evet" demişti, "Onlar her şeyi anlayan, bilen Ehlibeyttendir."[169]

---

[165] İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed (ö. 852/1449), *Tehzibü't-tehzib*, (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-İslam), 9/350

[166] Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzi (ö. 742/1341), *Tehzibu'l-kemal*, thk. Beşşar Avad Maruf, (Beyrut: Müessesetü'l-Riyal), 26/137

[167] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ* 3/213.

[168] İbnü'l-Eş'as Muhammed b. Muhammed b. El-Eşâs el-Kûfî (ö. 4/10. asır), *el-Câferiyât*, thk. Ahmed es-Sâdıkî, (Müessesetü's-Sekâfeti'l-İslamiyye 1375/1956), 107.; (Naklen: Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları 2007), 120.

[169] Abdülbaki Gölpınarlı, *Târîh Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik* (İstanbul: Der Yayınları, 1987), 410.

Bâkır'ın hocaları arasında Câbir b. Abdullah'da önemli bir kişidir. Şiî ve Sünnî hadis kaynaklarında kendisinden pek çok hadis nakletmiştir. Bilhassa Sünnî hadis kaynaklarının hac babında, Bâkır'ın Câbir'den pek çok rivâyeti vardır.[170] Câbir b. Abdullah'ın ilminden en çok istifade edenlerin arasında da Muhammed Bâkır'ın ismi zikredilir.[171]

Câbir b. Abdullah'ın Hz. Ali ve Ehl-i beyt ailesini çok sevdiği belirtilir hatta bu konuya dair Keşşi şu rivâyeti verir: Bir gün Câbir b. Abdullah asasına dayanıp Medine sokaklarında insanlara şöyle sesleniyordu: " Ali insanların en hayırlısıdır. Ondan yüz çeviren kâfir olur. Ey Ensar topluluğu çocuklarınıza Ali sevgisi ve muhabbetini öğretin. Eğer çocuk diretir ve öğrenmek istemezse o zaman annesinin durumunu araştırın." [172] Şiî imamiyye tarafından da Câbir b. Abdullah önemli görülen bir sahabedir. O kimi rivayetlerde Bâkır'ın hocası, kimi rivayetlerde ise Bâkır onun hocasıdır. Bâkır'ın hoca olduğuna dair Meclisî şu rivayeti nakleder;

> Câbir b. Abdullah, Muhammed, Muhammed b. Ali b.Hüseyin'in (Bâkır'ın) Resûlullah'ın (s.a.s) kendisine müjdelediği çocuk olduğunu anlayınca sürekli onunla görüşmeye başlamıştı. Câbir b. Abdullah'ın sahabe olması hasebiyle Muhammed Bâkır'da onun yanına gidiyordu. Daha sonra Muhammed Bâkır "Allah şöyle buyurdu" diyerek konuşmaya başladı. Ancak Medineliler "Bu adamdan daha cüretkâr birini görmedik" diye tepki gösterdiler. Muhammed Bâkır kendisi hakkında söylenenleri işitince sözlerini doğrudan Hz. Peygamber'e nispet etti. Medineliler bu sefer de "Biz bu adamdan daha yalancısına şahit olmadık. Görmediği birinden hadis rivâyet ediyor" dediler. Muhammed Bâkır bu sözleri duyunca hadisleri Câbir b. Abdullah'dan naklen aktarmaya başladı. Bu sefer Medineliler onu tasdik ettiler. Hâlbuki Câbir b. Abdullah, Muhammed Bâkır'dan ilim öğreniyordu.[173]

---

[170] Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî (ö. 303/915), *es-Sünen*, thk. Ebû'l-Fettah Ebû'l-Gâd, 2. Baskı, (Haleb: Mektebetü Matbuatü'l-İslamî 1406/1986), 2/16. ; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Beyrut: Dârü'l-İhya'ü-Türas), 2/785.

[171] M. Yaşar Kandemir, "Câbir B. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/530-532.

[172] Keşşî, Marifetü'r-ricâl, 1/41.

[173] Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/100.

Kâdı Nu'man ise Bâkır'ın Câbir'den rivâyet ettiklerini almış, Bâkır'ı onun hocası gibi görmemiştir. [174] Kanaatimizce de gerek aralarındaki yaş farkı dikkate alındığında ve gerekse de Câbir b. Abdullah'ın sahabe, Muhammed Bâkır'ında tabiûn neslinden olması, Câbir b. Abdullah'ın Muhammed Bâkır'dan değilde, Bâkır'ın Câbir b. Abdullah'dan ilim öğrendiği daha isabetlidir.

2.5.2 Öğrencileri

Muhammed Bâkır'ın bilgi birikimi onun etrafında olan öğrencileri tarafından bir sonraki nesillere aktarılmıştır. Fakat bu birikim aktarılırken rivâyet eden ravilerin düşüncelerinden, bakış açılarından etkilenmiş bir şekilde aktarılmıştır. Kûfe'den gelen Ehl-i beyt sevgisinde aşırılık gösteren raviler onun rivâyetlerini kimi zaman kendilerinin anlamak istedikleri şekilde kimi zaman da kasıtlı yalan karıştırarak insanlara aktarmışlardır. Kendisine isnat edilen yalanların bazıları kulağına gelmiştir ki böyle bir durumda o kişilere lanet etmiştir.[175] Ölümünden sonra üzerine atılan yalanlar ise kaynaklarda yer almış hatta onun ismi altında kitaplaştırılmıştır.[176]

Onun yakın olan öğrencilerini tam olarak belirlemek güçtür. Mizzi'nin *Tehzîbu'l Kemâl'*inde kendisinden rivâyette bulunan 37 ravi ismi zikredilir bunlar; "Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/743), Amr b. Dînâr (ö. 126/745), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/749), Ebû Cehdem Musa b. Sâlim (ö. 131/748), Abdullah b. Ebû Bekir b. Hazm (ö. 135/753), Abdullah b. Atâ (ö. 140/758), Muhavvell [Mihvel] b. Râşid el-Kûfî (ö.140/758), Muhammed b. Sûkâ el-Kûfî (ö. 141/759), Mamer b. Yahya b. Sâm el-Kûfî (ö. 141,150/759, 768), Haccâc b. Ertât (ö. 145/763), Cafer es-Sâdık (ö. 148/766), Süleyman b. Mihrân el-Ameş (ö. 148/766), Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 149/767), el- Evzaî (ö. 157/775), Ebû İshak es-Sebî'î (ö. 160/778), Harb b. Süreyc (ö. 161-170/779-787), el-Kâsım b. Fadl el Hadânî (ö. 167/784), Bessâm es-Sayrafî (?), el-Hakem b.Uteybe el-Kûfî (ö. 113/732), Ebû Rebâh el-Mekkî (ö. 114/733), Ubeydullah b. Atâ b. Alkame b. Mersed el-Kûfî (ö. 120/739), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128/747), Kesîr en-Nevâ (ö. 131/750), Yahya b.

[174] Câbir b. Adullah ile ilgili rivâyetler için bkz: Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/75, 159, 175.
[175] "Allah bize yalan sözler isnat eden Mugîre İbn Sa'îd'e lanet etsin" demiştir.(Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/328.; Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/176.)
[176] Ümmü'l-Kitap adlı eser Muhammed Bâkır ile bağlantısı olmayan sonradan ona nispet edilen bir kitaptır.

Ebû Kesîr (ö. 132/750), Rebîâ b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/754), Ebân b. Tağlib (ö. 140/758), Talha b. Ubeydullah el-Huzaî (ö. 131,140/750, 758), Musa b. Umeyr el-Kûfî (ö. 141/759), Ubeydullah b. Velîd el-Vusâfî el-Kûfî (ö.141-150/759- 768), Leys b. Ebû Süleym b. Züneym (ö. 148/766), Kurrâ b. Hâlit el-Sedûsî el-Basrî (ö. 155/773), Abyad b. Ebân (ö. ?), Ebû Hamza Sabit b. Ebî Safiyye es-Sümâlî el-Kûfî (ö.?), Südeyr b. Hakîm b. Süheyb el-Kûfî (ö. 231-240/846- 855)" dir.[177] İbn Kesir'de Cafer Sa'dık, Hakem b. Uteybe (ö.115/733)[178], Amır b. Dinar(ö.126/744), Zühri, Evzai, Ebu İshak Sebî, Abdullah b. Atâ gibi isimleri sayar.[179] Bunların yanında Meymûn El-Kaddâh (ö. II./VIII. Yüzyılın son çeyreği) ve Abdullah'da (ö. 261/874) Bâkır'ın öğrencileri arasında zikredilir.[180]

Yukarıda isimleri zikredilen raviler arasında Şiî olmakla itham edilenlerde bulunmaktadır. Ebân b. Tağlib,[181] Bessâm es-Sayrafî,[182] Ebû Hamza es-Sümâlî,[183]

[177] Mizzî, *Tehzîbu'l Kemâl,* 26:138-139.; İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, 9/350

[178] Cafer-i Sâdık Hakem b. Uteybe'yi yalancılıkla suçlamıştır ve onun için "babama yalan nispet etti" demiştir. Fakat Zürare b. Ayan Cafer'in bunu söylediğini işitince yanından çıkarken de Hakem b. Uteybe'nin babasına herhangi bir yalan isnadını ben görmedim demiştir.(el-Keşşî, *Maʿrifetü'r-ricâl,* 1/153); (Zürâre b. Ayan ile ilgili bkz: Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın yeri)*

[179] İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dârü'l-Fikir 1986), 9/338

[180] Meymun el-Kaddah ve oğlu Abdullah Muhammed Bâkır'ın öğrencileri arasında zikredilir. Onun ve oğlunun ölümü ile ilgili tam net bir bilgi yoktur. İbn Nedim'in Fihrist'inde Ebû Abdullah b. Rizam onun İsmailiyye'nin ilk kurucularından olduğu bahsedilmektedir ve kendisinin uzun zaman nebî olduğunu iddia ettiğini söylemiştir. [İbn Nedîm, Ebû"l Ferec Muhammed b. İshak (ö. 385/995 [?]), *Fihrist,* çev: Ramazan Şeşen, (İstanbul 2019) 630.] Fakat O ve oğlu Sünnî kaynaklarda h. II asırda yaşamış Muhammed Bâkır ve oğlu Cafer-i Sadık'tan hadis rivâyetilerinde bulunmuş güvenilir raviler olarak bahsedilmiştir. (Muzaffer Tan, "İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci", Doktora tezi, (ts.), 169.) Şîa da İmamalar için hizmet eden sadık öğrencileri arasında görmüştür. Keşşî'nin Ricâl'inde geçen rivâyete göre "İmam Bâkır, Abdullah b. Meymun'a kendileri için çaba sarfeden Mekke'de kaç kişi olduklarını sorar bunun üzerine de Meymun'un cevabı dört kişi oldukları şeklindedir. Bunun üzerine imam ona yeryüzünü saran karanlıktaki aydınlık gibi olduklarını belirterek onları över"[180] Muhammed Bâkır'ın övgüsüne de mazhar olmuşlardır.[Keşşî , *Marifetü'r-ricâl,* 1/179]

[181] İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-ʻAskalânî, *Takrîbu't tehzîb*, nşr. Muhammed Aʻvvâme, (Suriye, Dâru'r reşîd, 1986/1406), 87. ; Zehebî, *Siyerun âlâmin-nübelâ,* 6/398.; İbn Ebî Hatim sîka olduğuna dair rivâyetleri de vermiştir eserinde (Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), el-Cerh ve't-tadîl, (Hindistan:Dârül Mearifi'l-Osmaniyye 1271/1952) 2/297.); İbn Nedim kendisine ait fıkıh usulüne dair "*Kitâbü meâni'l-Kur'ân*, *Kitâbü'l-Kırâât, Kitâbün mine'l-Usûli fi'r-Rivâyeti alâ Mezâhibi'ş-Şîa"* adlı eserleri olduğunu zikreder.(İbn Nedîm, *Fihrist*, 726.)

[182] İbn Hacer, Ahmed b. Ali. Muhammed el-ʻAskalani, *Tehzîbu't tehzîb*, (Hindistan, Dâiretü"l matbaati"l islâmiyye 1908/1326), 1/ 435.

[183] Zehebî, *Mîzânu'l itidâl fî nakdi'r ricâl,* 1/5

Câbir b. Yezîd el-Cu'fî,[184] el-Hakîm b. 'Uteybe, Südeyr b. Hakîm es-Sayrafî,[185] Kesîr en-Nevâ [186] ve Muhavvel (Mihval) er-Râşid [187] Şiî mezhebine mensubiyetleri zikredilen ravilerdir.

Muhammed Bâkır'ın öğrencileri olarak Şeyh Müfîd ve Meclisi şu isimleri zikreder; Câbir b. Yezîd el-Cu'fi (ö.128/747), Zürare b. Ayan (ö. 150/768),[188] Hucr b. Zâide, Abdullah b. Şerik el-Âmiri, Âmir b. Abdullah b. Cüzâ, Hiran b. Âyen, Fudayl b. Yesâr el-Basri, Büreyd b. Muâviye el-İcli(ö.150/769), Hakem b. Ebî Nuaym.[189] Şîa'nın Muhammed Bâkır'ın öğrencileri olarak sıraladıkları sadece bunlar değildir bu isimler ondan çokça rivâyette bulunan kimselerdir. Nitekim kendisinden Şiî hadis kaynaklarında rivâyet bulunan ondan ders almış şahısların sayısı 226, 467, 654 olarak değişmektedir.[190]

Muhammed Bâkır'ın Şiî olarak itham edilen ve Şîa tarafından sika kabul edilen ravileri Kûfelidir. Bâkır, Medine'de iken Kûfe'de bulunan öğrencileri ile bilgi ağı kendisine yakın bazı isimler tarafından sağlanıyordu. Abdullah b. Ebû Yafûr'dan nakledilen şu rivayet konuyu açıklar niteliktedir:

> "Ebû Abdullah [Ca'fer es-Sâdık]'a; Biz sürekli senle karşılaşamıyoruz ve devamlı sana gelme imkânımız da olmuyor. Ashabımızdan bazıları bana gelip bir şeyler soruyorlar. Bende, sorulanların tamamının cevabını bilemiyorum dedim. Bunun üzerine Cafer es-Sâdık; "Seni Muhammed b. Müslim es-Sekâfi'ye

[184] Zehebî, *Mîzânü'l itidâl*, 1/349.; Câbir el-Cu'fi Muhammed Bâkır'dan yetmiş bin hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. (Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/341.); Câbir el-Cu'fi'nin Bâkır'dan gelen rivâyetlerinde ihtilafa düşenler Kûfe'den kalkıp Bâkır'ın yanına gidip rivâyetleri tasdiklemek istemişlerdir. Ona sordularında o Câbir hakkında, onun doğru söylediğini tasdiklemiş ve de Mugire'nin ise yalan söylediğini söyleyip ona lanet etmiştir. (Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/342.)
[185] Zehebî, *Mîzânü'l itidal,* 2/116.
[186] Zehebî, *Mîzânü'l itidâl*, 3/402.
[187] Zehebî, *Mîzânü'l itidâl***,** 4/85.
[188]Zürare onun lakabı olup, adı Abdürrabbih'dir. İbn Nedim, Zürare'yi Şîanın en büyük hadisçilerinden, kelamcılarından ve fıkıhçılarından sayar, yine onun oğullarınının da Şiî gelenek içersinde önemli şahıslar olduğunu zikreder. (İbn Nedîm, *Fihrist*, 726.) Onun için cafer-i Sâdık'da "Zürare olmasaydı babamın hadisleri ortadan kaybolurdu" demiştir. (Keşşî, *Marifetü'r-ricâl*, 1/104.) Keşşî bu seferde başka bir rivâyette Zürare'nin istitaat ile ilgili sözlerinden dolayı Cafer-i Sadık'ın onu lanetlediğini de aktarır. (Keşşî, *Marifetü'r-ricâl*, 1/113.)
[189]Şeyh Müfîd, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. N'umân, *İhtisas,* thk. Ali Ekber el-Gifârî ve Seyyîd Mahmud ez-Zernedî, (Kum, Dârü'l Müfîd, 1431/2010), 61-62.; Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/344.
[190] Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri, 53.*

> gitmekten alıkoyan şey nedir? O babamdan çok şey işitti ve babamın yanında makbul biriydi" dedi.[191]

Yukarıdaki rivayetten de anlaşıldığı üzere Cafer Sâdık kendilerine sürekli gelemeyen insanlara, babasının güvenilir öğrencilerine sorularını iletmelerini söylemektedir. Fakat öğrencilerin hocalarından almış olduğu bilgileri ne kadar doğru bir şekilde insanlara aktardığı sorusu akıllara gelmektedir. Nitekim rivayetleri aktarırken öğrenciler arasında fikir ayrılıkları gözükmektedir. Örneğin, İsa b. Ebû Mansûr, Ebû Üsâme eş-Şahhâm ve Yakub el-Ahmer'den şöyle rivayet edilmiştir:

> Biz Ebû Abdullah'ın (Ca'fer es-Sâdık) yanında otururken Zürâre içeri girdi ve Hakem b. Uyeyne, Muhammed el-Bâkır'dan "Müzdelifeye varmadan akşam namazını kıl" hadisini rivayet etti dedi. Ca'fer es-Sâdık; "Babam asla böyle bir şey demedi, Hakem babam adına yalan uydurmuş" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Zürâre; "Hakemin, onun babası adına yalan söylediğini hiç duymadım" diyerek dışarı çıktı.[192]

Bu rivayet bize Muhammed Bâkır'ın söylemediği ve oğlu Câfer'in dahi duymadığı rivayetleri kendisine nispet edildiğini göstermektedir. Onun Kûfe'den veya başka uzak diyardan gelen öğrencileri Kûfe'ye gidinceye kadar rivayetlerde lafız veya mana yönünden değişiklik yaptıkları veya bazı kısımları unuttukları olasıdır. Yine o hayattayken kendi adına yalan isnat eden bazı kimseleri lanetlemiş,[193] bazılarını ise düzeltmiştir. Aşağıdaki rivayette bu durumu destekler niteliktedir;

> Ben, Ebû Hamza, Abdurrahim el-Kasîr ve Ziyâd el-Ahlam hac esnasında Muhammed el-Bâkır'ın huzuruna girdik. Muhammed el-Bâkır, Ziyâd el-Ahlam'ın derisinin soyulduğunu farketti ve ona "Nerede ihrama girdin" diye sordu. Ziyâd "Kûfe'de girdim" diye cevap verdi. [Bu cevaptan sonra] Muhammed el-Bâkır "Neden Kûfe'de ihrama girdin" diye sordu. Ziyâd "Sizden bize ulaştığına göre ne kadar uzakta ihrama girsek o kadar çok sevap kazanırız"

---

[191] Tûsî, *İhtiyâru marifeti'r ricâli'l Keşşî*, thk. Cevvâd el-Kayyûmî el-İsfehânî, (Kum: Müessesetü'n Neşri'l-İslâmî, 1427/2006), 146.
[192] Tûsî, *İhtiyâru marifeti'r ricâli'l Keşşî*, 143.
[193] Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/328.; Kâdî Nu'mân, *Deâ'imü'l-İslâm*, 1/176.

> diye cevap verdi. [Bunun üzerine] Muhammed el-Bâkır "Sana bunu, ancak yalancı biri ulaştırmıştır" dedi.[194]

Sonuç olarak Medine ile Kûfe veya diğer uzak diyarlar arasında bilgi akışında çeşitli sıkıntıların var olduğu görülmektedir. Bâkır'ın öğrencilerinin kendisinden aldıkları bilgiyi kimi zaman doğrudan kimi zaman ise değişikliğe uğratarak veya yalan yanlış ona nispet ederek aktardıkları anlaşılmaktadır.

2.6 Muhammed Bâkır ve Ebû Hanîfe

Ebû Hanîfe (150/767) ve Muhammed Bâkır'ın aralarında hoca öğrenci ilişkisinin var olduğu -onların aralarında geçen diyaloglardan hareketle- kanaatine ulaştık.[195] Yaş itibari ile daha büyük olan ve de ilmin merkezi diyebileceğimiz yer olan Medine de yetişmiş olması itibari ile Muhammed Bâkır'dan Ebu Hanîfe'nin ders almış olabileceği kanaati bizde güçlüdür. Ebu Hanîfe'nin ders dinlemiş olduğu hocalar silsilesi sadece Kûfe merkezli değildir o pek çok farklı görüşlere sahip hocalardan da ders almıştır. Örneğin Mekke'ye gidince Atâ b. Ebu Rebah (ö. 114/732) ile tanışmış ona birkaç soru sormuş ve onun ders halkasında bulunmuştur.[196] Medine'ye geldiği zamanlarda da Bâkır'ın ders halkasında bulunmuştur.[197] Kendisi Ehl-i beyt ailesine de derin bir sevgi ve muhabbette beslemiş onlardan da rivâyetlerde bulunmuştur.[198] Nitekim Ebu Hanîfe, yer yer ilim yolculuğu için Medine'ye gelmiş ve orada ileri gelen âlimlerden ders dinlemiştir. Bu yüzden de onun Medine'ye gelip Muhammed

---

[194] Tûsî, *el-İstibsâr,* thk. Seyyid Hasan el-Mûsî el-Hurâsan, (Tahran: Dârü'l kütübi'l islâmiyye, 1944/1363), 2/162.

[195] Mekki el-Muvaffak b. Ahmed (ö. 568/1172), *Menâkıbı Ebî Hanîfe*, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi 1981), 1/38; Yaşar Nuri Öztürk, *Arapçılığa Karşı Akilcılığın Öncüsü İmamı Azam Ebû Hanîfe*, 12. Baskı, (İstanbul: Yeni Boyut, 2009), 52-55.

[196] İbn Kesîr, Bidâye ve'n-nihâye, 9/306. (Konuşma tam olarak şu şekildedir; "Mekke'de Atâ ile karsılastım. Ona bir sey sordum. O da bana şöyle sordu:
- Sen nerelisin? Kimlerdensin?
- Kûfe halkındanım.
- Sen, dinlerinden ayrılan ve gruplara bölünen kasabanın halkından mısın?
- Evet.
- Sen hangi gruptansın?
- Selefe sövmeyen, kadere inanan ve Ehl-i kıbleden herhangi birini işlediği günahtan ötürü tekfir etmeyenlerdenim.
- Seni iyi tanıdım, benimle beraber ol.")

[197] Saymerî (ö. 436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, 81.; M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgül, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler,* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 49.

[198] Muhammed Ebû Zehra*, Ebû Hanîfe,* trc. O. Keskioğlu, (Ankara*:* DİB Yayınları, 2005), 85.

Bâkır'dan ders dinlemiş ve kaynakların bildirdiğine göre ondan rivâyette de bulunmuştur.[199] Onlar ilk olarak karşılaştıklarında şu olay aralarında cereyan etmiştir;

> "Bir gün Muhammed Bâkır Medine'de Ebû Hanîfe ile karşılaşır ve ona, "sen kıyasla amel ederek dedem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine muhalefet ediyorsun öyle mi", diye sorar? Ebû Hanîfe; "Bu ithamdan Allah'a sığınırım. Layık olduğunuz makamınıza oturunuz, ben de bana yakışır şekilde yerime oturayım, zira benim size hürmetim var, hayatında ashabı arasında muhterem olan ceddiniz hürmetine, sizlere hürmet etmeğe hepimiz borçluyuz."
>
> Bu ifadeler üzerine Ebû Hanîfe, Muhammed Bâkır'a, "aklı mı dinin emrine, yoksa dini mi aklın tasarrufuna teslim ettiğimi öğrenebilmen için sana üç tane soru soracağım, bana cevap ver" der.
> -Erkek mi yoksa kadın mı daha güçsüzdür?
> -Kadın.
> -Mirasta erkeğin payı ne kadar kadının ki ne kadardır?
> -Kadının payı erkeğinkinin yarısı kadardır.
> – Eğer bu konuda iddia ettiğin gibi kıyasla hüküm verseydim erkeğe kadının payının yarısını verirdim. Çünkü kadın daha güçsüzdür.
> –Namaz mı oruç mu daha üstündür?
> –Namaz.
> – Eğer kıyasla hüküm verseydim, bu konudaki nassa muhalefet eder, hayızlı bir kadına orucu değil de daha büyük bir ibadet olan namazı kaza etmesini emrederdim.
> – İdrar mı yoksa meni mi daha pistir?
> – İdrar.
> -Eğer kıyasla hükmetseydim, gusül abdestinin meninin çıkmasından dolayı değil de idrarın akmasından dolayı gerektiğini söylerdim."
> Karşılıklı bu soru cevap faslından sonra Muhammed Bâkır Ebu Hanîfe'nin haset sahiplerinin iddia ettikleri gibi olmadığını anlar, onu alnından öperek kutlar."[200]

---

[199] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 336. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Târîhü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-alâm,* (Beyrut : Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993), 9:306.; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî(ö.764/1363), *Kitâbü'l-vâfî bi'l-vefeyât,* thk. Ahmed el-Arnavut Türkî Mustafa, (Beyrut: Dârü'l-İhya-i Türâs 2000), 27:89.

[200] Bezzâzî, *Menâkibu İmam'ı Azam Ebî Hanîfe*, 2/168; Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Târîhi*, trcm:Abdülkadir Şener, (İstanbul: Hisar Yayınevi, t.s.), 167-168.

Rivâyetten anlaşıldığına göre Bâkır ile Ebû Hanîfe'nin ilk karşılaşması bu şekilde gerçekleşmiştir. Onlar ilk olarak birbirlerini tanımadıklarından dolayı ithamlarla konuşmaya başlamışlardır. Bâkır yalnızca Ebû Hanîfe'nin kıyasçı olarak şöhretini duymuştu.

Olayın devamında ise Ebû Hanîfe Muhammed Bâkır'a Ömer ve Ebu Bekir hakkında kötü konuşup konuşmadığını sormuş, Muhammed Bâkır'da "Ömer, Ali'nin kızı ile evli, gerçekten biz onlardan nefret etseydik durum bu olmazdı, muhakkak ki onlar yalan söylüyorlar" demiştir. O zaman Ebû Hanîfe kendini aklayan bir kitap yazmasını ve onlara göndermesini ister. Onun bu isteği üzerine de Muhammed Bâkır şöyle cevap verir; "sen dahi yüz yüzeyken beni Ömer'e ve Ebu Bekir'e tabi olmadığım konusunda tereddütle ikna olurken, kitap onlarda nasıl işe yarasın" der.[201]

Ebû Hanîfe Medine'de olduğu zamanlarda Muhammed Bâkır'ın yanına gider ve ona birkaç meseleyi danışırdı. Bir gün yine Muhammed Bâkır ile bir adam beraber oturuyorlardı, o sıra Ebu Hanîfe yanlarına geldi birkaç meseleyi tartıştılar. Sonra Ebû Hanîfe yanlarından gitti ve Muhammed Bâkır onun hakkında 'ne kadar iyi bir kişilik, anlayışı da derin bir kişi' diyerek övmüştür."[202]

Ebû Yusuf (182/789), Ebû Hanîfe'ye Muhammed Bâkır ile görüşüp görüşmediğini sorduğunda, hocasının kendisine görüştüğünü söylediğini ve hatta aralarında şöyle bir diyaloğunda geçtiğini anlatır; "Ebû Hanîfe: Allah kullarının kendisine isyan etmesini ister mi? Muhammed Bâkır: Allah hiç kullarını böyle bir şey yapmaya zorlar mı?" Ebû Hanîfe bunun üzerine daha önce böyle cevap veren görmedim diyerek onu övmüştür.[203] Ebû Hanîfe Muhammed Bâkır'dan rivâyette de bulunmuştur. Yine Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'dan aldığı hadisi *Kitâbü'l-âsâr* adlı eserinde

[201]Bezzâzî , *Menâkibu İmam'ı Azam Ebî Hanîfe*, 2/165.; İbnü'l-Cevzi, Ebû'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târîhi'l-Müluk ve'l-Ümem,* thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1412/1992), 7/161.
[202] Bezzâzî*, Menâkibu Ebî Hanîfe*, 1/32.
[203] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z - zaman fi târîhi'l-ayân,* (Suriye: Dârü'l-Risaleti'l-İlmiyye, 1434/2013), 11/36.; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 337.

yer vermiştir.[204] İmam Muhammed ise *el-Asl* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'dan arada Beşşâr (veya Beşîr) isimli ravinin olduğu bir rivâyeti de verir[205]

Yukarıda verilen rivâyetler neticesinde, onların bir araya gelip ilmi müzakereler yaptıklarını görmekteyiz. Yine yukarıdaki rivâyetler neticesinde onların arasında bir hoca öğrenci ilişkisinin olduğu kanaatindeyiz. Fakat bu hoca öğrenci ilişkisi Bâkır ve Ebû Hanîfe arasındadır, Ebû Hanîfe ve Muhammed Bâkır'ın oğlu Ca'fer Sadık arasında değildir.[206] Yine aralarındaki hoca öğrenci ilişki tam olarak derinlikli bir ilişki olmayıp, Ebû Hanîfe'nin Muhammed Bâkır'ın dersinden Medine'ye geldiği zamanlarda istifade ettiği ve ondan rivâyetlerde bulunmuş olduğu şeklindedir. Yoksa onların arasındaki ilişki tam manasıyla Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738) ve Ebû Hanîfe ilişkisi kadar değildir. Zira Ebû Hanîfe, Muhammed Bâkır'dan ders almadan önce de Bezzâzî'de geçen rivâyetten de anlaşılacağı üzere ilmi şöhretini daha önceden bulmuştur.

Kendisinden 23 yaş büyük olan ve de Medine ilim halkasının önemli simalarından olan Muhammed Bâkır ile Ebû Hanîfe karşılaşmış, yer yer birbirlerini övmüş ve takdir etmişler ve de Medine'ye ilim tahsil etmek için gelen Ebû Hanîfe'nin, Muhammed Bâkır'ın ilim ve birikiminden faydalanmış olduğu kanaatindeyiz.

2.7 Muhammed Bâkır ve Mürcie

Ebu Hanîfe'nin ameli iman esası saymaması, insanların büyük günah işlemeleri durumunda onlar hakkındaki hükmü Allah'a irca etmesi, imanın artmayacağı ve eksilmeyeceği gibi konularda mürcie ile aynı fikirlere sahip olması gerekçesiyle Mürcie'den sayılmıştır. Fakat kendisi Muhammed Bâkır'dan Medine'ye geldiği zamanlarda ders tedris etmiştir. Nitekim hocaları arasında da kaynaklarda da kabul görmüştür.

---

[204] Ebû Yûsuf (ö. 182/798), *Kitâbü'l-âsâr,* thk: Suud İbrahim Muhammed Âl-i Osman, (Kuveyt: Mektebetü Ehli'l-Eser, 2013), 210.
[205] İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), *el-Asl,* thk: Doktor Muhammed Boynukalın, (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1433/2012), 3/431.
[206] Mehmet Atalan, *Cafer-i Sadık*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 61.

Muhammed Bâkır, Mürcie hakkında: "gecenin geceye, gündüzün gündüze benzerliği kadar Mürcie de Yahudilere benzer"[207] dediği nakledilmektedir. Hatta farklı bir rivâyette Mürcie'nin "amel imanın dışındadır, günahlar da imana tesir etmez" görüşüne şiddetli bir şekilde karşı koymuştur. Bâkır'a göre "Mürcie zahir ve bâtın olarak Allah'ın sünnetini değiştirmiştir ve Mürciler bize Hristiyan ve Yahudilerden daha şiddetli olan bu toplumun Yahudileridir demiştir.[208] O Mürcie'ye bu kadar katı ve sert bir tutum sergilerken Ebu Hanîfe eğer toplum nazarında Mürcie'den olduğu fikri kabul görmüş olsaydı Bâkır ona ders vermez ve de aralarında hoca öğrenci imajı çizen rivâyetler kaynaklarda yer almazdı. Bu yüzden Muhammed Bâkır Ebu Hanîfe'yi mürcieden saymamış olduğu kanaatindeyiz.

2.8 Ona Nispet Edilen Eserleri

İbn Nedim'in Fihrist'inde Muhammed Bâkır'a ait "Kitâbü'l-Bâkır" adında bir tefsir kitabı olduğu zikredilmektedir. Bu tefsir kitabını ondan Zeydilerin Carudiye kolunun reisi Ebu'l-Carud Ziyad b. el-Munzir rivâyet eder. Fakat günümüzde böyle bir eserden bahsetmek mümkün değildir. [209]

Muhammed Bâkır'a nispet edilen soru cevap tarzında pek çok risale bulunduğu yine rivâyet edilir. [210] Nitekim Kûfe'de bulunan Ehl-i beyt sempatizanı insanlar kimi zaman kendileri gelip sorularına cevap aradılar, kimi zaman da bunu bir mektup göndererek sorularını Bâkır'a ilettiler. Bâkır'ın cevap niteliğindeki risaleleri kaynaklarda bahsedilen risaleler olma ihtimali yüksektir. Kanaatimizce de bu risalelerin içeriği de belli bir fıkhi konuyu ihtiva etmektedir.

Yine ona nispet edilen başka bir eser "Ummü'l-Kitab"dır. Bu eser Bâkır'ın öğrenci ve müritleriyle soru-cevap yöntemiyle yaptığı konuşmaları içeren bir eserdir. Eser ilk kez sözlü kültürden kurtulup matbu şeklini Arapça olarak VII. y.y'da almıştır. Ardından X. y.y'da Farsça'ya tercüme edilmiştir. [211] 1898'de Türkistan'da İsmaililik

[207]Lâlekâî Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr (ö. 418/1027), *Usulü'l-itikad,* (Durusün Savtiyyetün Kame bi-Tefrigiha Mevkiu Şebeketi'l İslamiyyeti, Mektebetü'ş-Şamile http://www.islamweb.net) 13/51.
[208] R. Lalani, *Early Shi'i Thought,* 38.
[209] İbn Nedîm, *Fihrist,* 112.
[210] Tûsî, *el-İstibsâr*, 1/464.
[211] İsmail Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, (İstanbul: Demos Yayınları, 2009), 13.

araştırmasıyla ilgilenen A. Polovtsev adındaki bir Rus araştırmacı bu eserin bir nüshasını keşfetti. Ardından bir diğer nüshası Farsça olan Ummü'l-Kitab'ın keşfi J. Lutsch tarafından Wakhan'da ortaya çıkarıldı. Bu eserin basım ve yayımı ise 1932 yılında Wlademir İvanow tarafından yapıldı.[212] Eser şuanda Türkçe'ye de tercüme edilmiş bir şekildedir. Bizde eseri okuyup Muhammed Bâkır'a ait olup olmadığını değerlendirmeye çalıştık.

Eserde ilk olarak göze çarpan ifadelerden biri Muhammed Bâkır'a öğrencileri şu şekilde hitab etmeleridir: "Ey benim ve bütün inanaların Tanrısı".[213] Tanrı lafzının Bâkır'a kullanılması İslam inancının tevhid anlayışı ile ters düşmektedir. Bâkır'ın da tevhid anlayışını yansıtmamaktadır.

Ummü'l-Kitab'ın içerisinde her şeyin bulunduğu, onu kim okursa okusun, artık kendini hiçbir bilgiye gereksinim duymayacak bir düzeye getireceği belirtilir. Bu yapıta hatta "Ruh'ul-Kitab"da denilmektedir, zira bu kitap bütün kitapların ruhudur, onların tüm düşüncelerini içermekte olduğu belirtilir.[214] Kitabın fazileti, bilgisi Kur'an'dan üstün tutulmuştur.

Kitapta Bâkır'a Yaratıcının yerde mi yoksa gökte mi olduğu, nitelikleri ve özellikleri sorulur o da şöyle cevap verir;

> "Bu büyük bir günahtır. Hiçbir peygamberin ve hiçbir zuhurun, bu örtüyü Yüce Tanrı'nın üzerinden kaldıramadığı ve hiçbir kitapta sözünün edilmediği o şeyi, kendine ve bu kitabın mirasla ulaşacağı inananlara sakla. Ey Câbir [215] bu örtü ehil olmayan birisine söylenirse, o sözle birlikte o kişinin ruhu da onun bedeninden çıkar ve sözü işitenin bedenine girer. Ey Câbir bu söz okunmaz, dil ile de söylenmez…"[216]

Kişinin bir bedenden başka bir bedene girmesi tenasüh inancının kitaba göre Bâkır'da olduğunu göstermektedir. Başka bir cevabında da kişinin bu dünya da yaptığı kötülük

---

[212] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 13.
[213] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 131.
[214] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 41.
[215] Câbir b. Yezîd el-Cûfî
[216] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 151.

neticesinde onun ruhunun yedi defa, yedi farklı sosyal çevrede hülul ettiği de Bâkır tarafından açıklanmıştır.[217] O yine eserde şöyle cevap verir;

> "Tanrımız ve yaratıcımız hem göktedir, hem de yerde. Yani hem yukarıdaki divânlarda yani göksel saraylarda ve hem de zamanın imamları ile inananların örtüsü olan küçük âlemdedir. Yer, gök ve hiçbir yaratılmışın henüz olmadığı ilk başta, gökkuşağı misali beş renkli beş kadim nur vardı. Bunların ışınlarından güneşe benzeyen bir hava meydana geldi. Şimdi gök ve yer olan şey, o hoş havaydı. Bu beş nur, o havanın üzerinde durdular ve onların arasından nurânî bir şahıs gibi yüce sonların sonu (gâyetu'l-gâyât) nuru ortaya çıkınca, bu beş renk onun işitme, görme, koku alma, tat alma ve konuşma organları (cevârih) oldular. Beşeriyette Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin denilen kişiler bu beş nurdur. Bu beş nur, bu tanrısal tat üzerinde, inananların başında dönüp dolaşmaktadır. Bilinçli-konuşan ruh tanrının ta kendisidir…"[218]

Bâkır burada nurânî olan Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i Tanrı'dan bir parça Tanrı kadar olmasa da onun bir altındaki Tanrılarmış gibi bahsetmektedir. Bu yüzden eserde Hasan ve Hüseyin'in Tanrının parçaları olduğu için onların ölmediği belirtilmiştir.[219]

Yukarıdaki rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere Bâkır'a nispet edilen eser daha çok gulât fırkaların benimsemiş olduğu düşünce biçimini yansıtmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Bâkır'ın böyle bir düşünce ile yakından uzaktan bir alakasının olmadığı gulât fırkılara verdiği tepkilerden de tespit ettik. Bu yüzden bu eserin ona atfedilen fakat ona ait olmayan bir eser olduğu açıktır.

2.9 Muhammed Bâkır'ın İlmi

Muhammed Bâkır hem hadisçi hem müfessir hem de fakih olması hasebîyle kendisinin bir ders halkası oluşmuştur. İnsanlara orada çeşitli sohbetler vermiş ve dersler işlemiştir. Nitekim onun ders yaptığına dair raviler ondan rivâyetlerde bulunmuş ve rivâyetleri aktarırken de "bir gün onun ders meclisindeyken" şeklinde sözler sarf

[217] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 206-207.
[218] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 152.
[219] Kaygusuz, *Ummü'l-Kitâb*, 202.

etmişlerdir.[220] Onun kendine ait cami dışında ders meclisinin olduğu[221] ve burada öğrencilerine ilmi yazılar da yazdırdığı kanaatindeyiz. Yazılı rivâyet tarihini de göz önüne aldığımız da onun döneminde derslerin sadece sözlü olarak değil, hocanın söylediklerini yazılı olarak da kayıt edildiği Cafer Sâdık'ın şu rivâyet ile netlik kazanmaktadır;

> Mugîre b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Mugîre'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Mugîre'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulüv kabilinden şeylerin tamamı, Mugîre b. Saîd'in o kitaplar içerisine sokuşturduğu şeylerdir.[222]

Babamın ashabının kitapları cümlesi bizi Bâkır'ın öğrencilerinin hocalarının söylediklerini kaydettiklerini göstermektedir. Fakat bu yazıların günümüze ulaşanı olmamıştır.

Muhammed Bâkır'ın ilmi toplum arasında çok iyi itibar görmüş ve yayılmış ki halk nezdinde de ona Bâkır lakabı uygun görülmüştür. Şîa onun ilmi konusunda Hz. Peygamber'in ve bütün peygamberlerin varisi olduğunu ve her şeyi imamların bildiklerini iddia etmiştir. Bu konuya dair Muhammed Bâkır'in yanına bir gün birisi gelir ve kendisine Hz. Peygamber'in ve bütün peygamberleri varisinin kendisi olup olmadığını sorar.[223]

Âlimlerin pek çoğunu, halk arasındaki onca ilmi azametine rağmen Muhammed Bâkır'ın huzurunda, aynen öğretmeninin karşısında duran bir öğrenci gibi dururlardı.[224] O ilme çok önem vermiş "ilminden faydalanılan âlim yetmiş bin köleden

---

[220] "Bir gün ben mektepteyken Câbir b. Abdullah yanıma geldi ve bana karnımı açmamı söyledi. Ben de açtım ve sonra o da karnımdan öptü. Sonra Hz. Peygamber'in bana selamının olduğunu söyledi." Taberî, *Târîh,* 11/642; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 3/63; Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî(ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfî* (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428), 1/64.

[221] Rivâyette geçen Küttab kelimesi cami dışında bir yer olduğu kanısını bizde uyandırdı. (Bkz: Taberî, *Târîh,* 11:642; Ya'kubî, *Târîhü'l-Ya'kubî*, 3:.63; Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî(ö. 329/941), *el-Usûlü'l-kâfî* (Beyrut: Menşurâtü'l-Fecr, 1428), 1/64.

[222] Keşşî, *Ricâl*, 195.

[223] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 2/523.

[224] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 337.; Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/160.

daha hayırlı"[225] olduğunu ve başka bir kanalla "şeytana Âlimin ölümü yetmiş bin köleden daha sevimli geldiğini zikretmiştir.[226]

Bâkır, elde edilen ilmin zekâtının verilmesi gerektiğini ve bunu da Allah'ın kullarına tâlim etmekle yapılabileceğini söylemiştir.[227] O yine "Sizden ilim öğreten için, öğrettiğinden dolayı fazilet vardır. İlmi ilim sahibinizden öğreniniz. Âlimler size ilim öğrettiği gibi, sizde din kardeşlerinize öğretiniz" diyerek ilim öğretmenin üzerinde durmuştur.[228] İnsanların âlimlere ihtiyacı olduğunu ve her insanın kendine yetecek bilgileri öğrenmesi gerektiğini söylemiş ve bu yüzden bu işi yapacak olan âlimlerin toplumdaki yerine önem vermiştir.[229]

2.9.1 Tefsir İlmindeki Yeri

Tefsir, Kur'an'ı Kerim'de verilmek istenen mesajı anlamaya çalışan bir ilim dalıdır. Bu mesaj beşer tarafından yoğun bir çalışma disiplini ile anlaşılmaya çalışılmıştır. Beşer edindiği ilim ile Kur'an'a yaklaşmış ve ondan gerçek manaya yakın anlamlar çıkarmaya çalışmıştır. Bu yüzden her insan kendi edindiği kültür ortamında kendi ilmi gücü ve gayreti neticesinde Kur'an'dan farklı manalar çıkarmıştır. Şîa'nın başta gelen prensibi, imamın velayetine inanmaktır ve onun sözlerine, Kur'an'ı tefsirine inanmaktır. Bu anlayış neticesinde onlar Kur'an'ın hem zahir anlamı hem de bâtın anlamı olduğunu söylemişler ve de bu bâtın anlamın da yalnız imamlar tarafından bilinebileceğini söylemişlerdir. Hatta Keşşi Muhammed Bâkır'ın Kur'an'ın tefsirinin yalnızca Peygamber ailesinin bilebileceğini söylediğini aktarır.[230] Bunun neticesinde bu başlık altında Muhammed Bâkır'ın Kur'an'ı tefsir ederken nasıl bir yöntem izlediği irdelenmeye çalışılacaktır.

---

[225] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b Abdullah b Muhammed Kurtubi (ö. 671/1273) *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi ve ma yenbagi fî rivâyetihi ve hamlihi,* thk. Ebü'l-Eşbal ez- Züheyri, (Demmâm : Dâru İbni'l-Cevzi, 1994),1/127; Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 1/18.
[226] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü Havâss*, 338.
[227] Küleynî, *el-Usûl-ül-kafi*, 1/23.
[228] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/19.
[229] İbn Şehrâşûb, *Menâkıb,* 4/223.
[230] Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Ahbâru Ma'rifeti'r-Ricâl,* (Meşhed: Dânişkâh-i-Meşhed 1970), 206.

Muhammed Bâkır'a ait "Kitâbü'l-Bâkır" adında İbn Nedim'in *Fihrist*'inde bir tefsir kitabı olduğu zikredilmektedir[231] fakat günümüze ulaşmamıştır. Onun tam bir tefsir eserinin var olduğu varsayılsa dahi günümüze ulaşmadığı genel kabuldür.[232] Bu tefsir kitabını ondan Zeydilerin Carudiye kolunun reisi Ebu'l-Carud Ziyad b. el-Munzir rivâyet eder.[233] Fakat günümüzde böyle bir eserden bahsetmek mümkün değildir. Onun tefsir metoduna ve yaptığı ayetlerin tefsirlerine daha çok Tefsîr-i İbn Kesir, Tefsîr-i Taberî'de, Tefsir-i Begavî'de ve Tefsîr-i Ulûsi'de rastlamaktayız.

Muhammed Bâkır Medine ders halkasında ona sorulan bazı Kur'an âyetlerini tefsir etmeye çalışmıştır. Kur'an'ı tefsir ederken zahir manadan uzaklaşmamış ona aykırı yorumlar yapmamıştır. Örneğin Hac suresi 18. Ayette geçen "menâfi'u lehum (kendileri için faydalı olan şey)" kısmını af ile mağfiret olarak yorumlamıştır.[234] Nitekim af ve mağfiret olduğunu Medine tefsir ekolünün ileri gelenlerinden olan Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) de söylemiştir.[235]

İmâmiyye Şîası, "Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir" ayetinde geçen "boyun eğerek namaz kılan ve zekât veren kişiyi" Hz. Ali olarak yorumlayıp onun nass ile tayin edildiğine delil olarak kullanmıştır. İmâmiyeye göre hatta bu rivâyeti Muhammed Bâkır, Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir.[236] Fakat Zehebî ayet ile ilgi Muhammed Bâkır'ın yukarıdaki yorumuna ters bir rivayetini eserinde kaydetmiştir. Rivayete göre Muhammed Bâkır'a ayet hakkında sorulunca o, burada bahsedilenlerin Ashabı kirâm olduğunu söylemiştir. Yine burada kastedilenin ısrarla Hz. Ali olduğu yorumu tekrar sorulunca o da "Ali de onlardan birisidir" cevabını vermiştir.[237] Yine Bakara suresinin 90. ayetinde " بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهٖٓ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَّكْفُرُوا بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُّنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ عَلٰى مَنْ يَّشَاۤءُ مِنْ عِبَادِهٖۚ فَبَاۤءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍۗ وَلِلْكٰفِرِيْنَ عَذَابٌ مُّهِيْنٌ" geçen " فبآؤوا بغضب علي غضب" ifadesini İmâmiyye Şîası Muhammed Bâkır'ın "gazaba uğrayanları" Benî

---

[231] İbn Nedîm, *Fihrist*, 112.
[232] Hüdâ Teklif Macit, "Mebâhisu Tefsiriyye İnde İmam Bâkır", *Mecelletü külliyyeti İslamiyyeti Camiati (The Islamic University College Journal),* 3/52:41.
[233] İbn Nedîm, *Fihrist*, 112.
[234] Ebû Muhammed el-Hüseyin b Mes'ud b. Muhammed el-Ferra el-Begavî (ö. 516/1122), *Me'âlimü't-tenzîl* (Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 1987), 63.
[235] Begavî, *Me'âlim,* 63.
[236] Azizullah el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır,* 4/4.
[237] Zehebî, *Siyerun â'lâmin-nübelâ,* 4/406.

Ümeyye olarak yorumladığını rivayet etmiştir.[238] Fakat bu ayet çoğu İmamiyye müfessirleri tarafından Muhammed Bâkır'ın da bu rivayeti dikkate alınmaksızın "gazaba uğrayanlar" Benî İsrâil olarak yorumlamıştır.[239]

Yine başka bir ayette:"İşte hep bunlar sabırlarına mukabil gurfe ile mükâfatlanacaklar ve orada sağlık ve selâm ile karşılanacaklar"[240] ayetinde geçen "gurfe" kelimesini "dünyadaki fakirliğe sabretmelerinizin karşılığı olarak verilecek olan cennettir" diye tefsir etmiştir.[241] O, Kur'an'ı merkeze almış ve yorumlarını yaparken ona aykırı bir yorumdan kaçınmıştır. Bu şekilde sadece o değil, Tusi İstibsar'da da kullanmıştır. O rivâyetler arasında bir tercih yapacağı zaman Kur'an'a hangisi uyarsa onu tercih etmiş[242] ve imamlardan gelen hadisleri dahi iyice tetkik etmiştir.[243] Çünkü o imamların yanılabileceğini, onların her şeyi bilemeyeceğini bu yüzden rivâyetleri irdelemek gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden Bâkır'ında Şîanın iddia ettiği şekilde Kur'an'ın batıni yorumunu Kur'an'a uymayacak şekilde yaptığı pek tutarlı gözükmemektedir. Onun tefsir metodu selefe yakın bir metottur.[244]

Muhammed Bâkır, İmamiyye Şîası'nın iddia ettiği gibi Kur'an'ın bâtınını bildiğini söylememiş ve o doğrultuda bir te'vil yapmamıştır. Sünnî tefsir kaynaklarında onun metodu genellikle ayetin zahirine uygun ve makul sayılabilecek te'villerdir. Bunun yanında onu bazı ayetleri tefsir ettiğine dair Şiî kaynaklarda da bahsedilmektedir. Örneğin Ebu Ca'fer Küleynî'nin Kâfi eserinde geçen bir rivâyette şöyle dediği aktarılmaktadır: *"*Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında kendisiyle yürüdüğü bir nûr verdiğimiz kimse…*"*[245] Ayeti hakkında "Ölüdür, (yani) bir şeyi bilmez. İnsanlar arasında kendisiyle yürüdüğü nur ise uyulan imamdır."

---

[238] İbn Furât, Ebu'l-Kasım Furât b. İbrahim İbn Furât el-Kûfî (310/992), Tefsiru Furât el-Kûfî, (Beyrut: y.y. 1412/1992), 1/60-61.
[239] Tûsî, *et-Tibyân fi tefsiru'l-Kur'an*, (Beyrut, t.s.), 1/349.; Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl*, Mecmeu'l-beyân fi tefsiru'l-Kur'an*, (Beyrut: y.y, 1429/2008), 1/158.
[240] El-Furkân, 25/75.
[241] İbn Kesîr*, el-Bidâye ve'n-nihâye*, 9/339.
[242] Bekir Kuzudişli, Şîa'da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur'an'a Arzı Tûsî'nin İstibsâr'ı Örneği, *Şîa'nın Hadis Anlayışı Üzerine İncelemeler*, ed. M. Macit Karagözoğlu - M. Enes Topgül, (İstanbul: Klasik yayınları 2015), 112-113.
[243] Hasan Ellek, "İmâmiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 17/1 (2015): 145-146.
[244] Bedr Muhammed Bâkır, *Er-Ravdu'n nâdır fî sîreti'l İmâm Ebî Cafer el-Bâkır*, 50.
[245] el-En'âm 6/122.

"…karanlıklar içerisinde kalıp ondan çıkmayan kimse…"[246] Hakkında ise: "İmamı tanımayan kimsedir" şeklinde te'vil ettiğinden bahsedilmektedir."[247] Yine Nisa 54. ayetini"…Ve onlara büyük bir saltanat bahşetmiştik.[248]": "Farz itaati (bahşetmişti)" Şeklinde te'vil ettiğinden bahsedilmiştir."[249] Tevbe 36. Ayette geçen 12 ay kavramını on iki imam olarak[250], yine Tin suresinde geçen Tin kelimesini Hasan, zeytini Hüseyin, Sina dağını Hz. Ali olarak te'vil etmiştir.[251] Ona "Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorunuz"[252] ayetinde geçen bilgi sahibi kişileri "onlar biziz(imamlar)" olarak yorumlamıştır.[253] Bu tür rivâyetler Sünnî kaynaklarda zikredilen ayetleri te'vil metoduna uymamaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere onun tefsir metodu selef ile paraleldir ve herhangi bir aşırılık söz konusu olmadığı kanaatindeyiz.

2.9.2 Hadis İlmindeki Yeri

Ehl-i sünnet âlimleri Muhammed Bâkır'ı sika ravi olarak nitelendirmişlerdir. O, İbn Ömer'den, Enes b. Malik'ten, Câbir b. Abdullah'tan ve babasından rivâyetlerde bulunmuştur. Aynı şekilde ondan da Cafer Sadık, Zühri, Reb'ia b. Ebî Abdurrahman rivâyette bulunmuşlardır.[254] Medine Ehl-i tabiinlerinden olan Said b. Müseyyeb meşhur Medine Ehl-i âlimlerinin arasında Muhammed Bâkır'ı da sayar.[255] İmam Malik'de *Muvatta* da onun kanalıyla gelen hadislere yer vermiştir ve kendisi onu sika ravisi olarak görmüştür.[256] Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'de *Müsned*'inde[257] Ebû

[246] el-En'âm 6/122.
[247] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/108.
[248] en-Nisâ, 4/54.
[249] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/109.
[250] Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderanî (ö. 588/1192), *Menakibu Ali Ebî Talib,* (Necef: Matbaatü Haydariyye 1376/1956), 1/244
[251] İbn Şehrâşûb**,** *Menakibu Ali Ebî Talib,* 1/259.
[252] en-Nahl 16/43.
[253] Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/162.
[254] Ebû Sehl Muhammed b. Abdurrahman Muğravi(d.1367/1948), *Mevsu'atü mevefiku's-Selef fi'l-akideti ve'l-menheci ve't-terbiyyeti***,** (Kahire/Mısır: Mektebetü'l-İslamiyye, t.s), 2/131.
[255] Ebû'l-Kasım Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad* ,(Durusun Savtiyye) 4/4.
[256] Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik (ö. 179/795), *Muvatta' el-İmam Malik b. Enes : rivaye İbnü'l-Kasım ve telhisü'l-Kabisi*. thk. Ebûzabî [Abudabi], (el-İmarât: el-Mecmaü's-Sekafî, 2004), 2/155.; 2/395 vb.
[257] Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), *Müsned,* thk. Adil Mürşid, Şuayb Arnaud, (Müessesetü'l-Risale 1421/2001), 4/51.

Yûsuf *Kitâbü'l-harâc*[258] adlı eserlerinde ondan gelen hadislerine yer vermiştir. El-İclî de "Medineli tabiînden olup sikâdır" demiştir.[259]

Şiîler içinse Bâkır, beşinci imam olarak kabul edildiği için kendisinden gelen rivâyetler herhangi bir eleştiriye tabi tutulmamıştır. Şiî hadis kaynaklarında Muhammed Bâkır kanallı pek çok rivâyete yer verilmiştir, fakat bu durum Sünnî kaynaklarda kısıtlıdır.[260] Şîa'nın hadis rivâyetlerinin %15'lik kısmını Muhammed Bâkır'dan gelen rivâyetler oluşturmaktadır.[261]Yine de onun muhaddislik yönü Sünnî hadis kaynakları tarafından da muteber görülmüş ve kaynaklarda onun rivâyetlerine de yer verilmiştir.

Şîanın hadis anlayışında imamların sözleriyle Hz. Peygamber'in sözleri arasında herhangi bir fark görülmemektedir. [262] İmamlardan birinin bir sözü birçok rivâyet kanalıyla ulaşmışsa hadis sahih kabul edilmiş ve Kur'an'ın batınî bir yorumuymuş gibi Kur'ana arz edilmiştir. Fakat Şîa'nın içinden Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044), Şeyh Müfîd (ö. 413/1022), et-Tûsî (ö. 460/1067) gibi âlimler aklı, rivâyetlerin önünde tutmuş ve de imamların bilgisinin insani bir bilgi ve de sınırlı olabileceğini söyleyip gelen rivâyetleri tetkik etmişlerdir.[263]

İmamiyye Şîası, imamların rivâyetlerinin sadece aile isnadıyla olduğunu ve onların kendi ailelerinin dışında kimseden ilim almadıklarını iddia ederler. Bu konuda Muhammed Bâkır'ın şu sözü de aktarılır; Bir gün Câbir b. Yezîd el-Cu'fi (ö. 128/746) Hz. Peygamber'den isnadsız olarak naklettiği hadisleri almak istemediğinden kendisine hadis söyleğindiğinde onu isnadıyla söylemesini Muhammed Bâkır'dan istemiştir. Bunun üzerine de Bâkır; "Bana babam rivâyet etti. O, dedesi Resulüllah'tan (s.a.s), Resulüllah, Cebrail'den, Cebrail de Allah'tan nakletti. Sana rivâyet ettiklerimin tamamı işte bu isnadlardır"[264] demiştir. Burada Bâkır'da bu isnad zincirinden başka kimseden bilgi almadığını söylemiştir. Fakat onun "Bâkır-Câbir b. Abdullah-

[258] Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-harâc,* (Beyrut: el-Hizânetü't-Teymûriyye, 1399/1979), 20,43,89,215.
[259] İbn Hacer, *Tehîibü't-tehzîb*, 9/350
[260]Bu başlık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri"*.
[261] Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, (İstanbul: Klasik Yayınları 2007), 57.
[262] Kuzudişli, "Şîa'da Metin Tenkidi Kriteri Olarak Hadislerin Kur'an'a Arzı", 123.
[263] Bkz: Ellek, "İmâmiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci", 138-156.
[264] Şeyh Müfîd Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022), *Emâlî*, (Kum: Havza İlmiyye, Müessese Ümran Mesecid), 41.

Rasülallah" isnadlı pek çok rivâyet hem Sünnî kaynaklarda hemde İmamiyye kaynaklarında yer almaktadır.[265] Örneğin Keşşi şu rivâyeti nakleder:

> "Muhammed Bâkır'a bazı hadisleri sorduk. O da Câbir b. Abdullah'tan rivâyet etti. Biz "Câbir'den bize ne? Sen ondan niçin rivâyet ediyorsun?" dedik. O da, "Ey Zürare! Câbir b. Abdullah Kur'an'ı sana farz kılan Allah, 'şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir' ayetinin te'vilini biliyor" diye cevap verdi.[266]

Bu ve buna benzer rivâyetler onun aile dışı hiç kimseden bilgi veya rivâyet almadığı iddiasını çürütmektedir.

O sonuç olarak döneminin âlimlerinden hadisler rivâyet etmiş ve de onun rivâyet ettiği hadisler her iki mezhep içinde kabul görmüştür.

2.9.3 Fıkıh İlmindeki Yeri

Muhammed Bâkır'ın bir diğer yönü de fakihlik yönüdür. O Şiî fıkhının ilk nüvelerini oluşturan kişi olarak gösterilir.[267] O, ilimle uğraşan diğer âlimler gibi fıkıh ilmi ile de ilgilenmiş, kendisine soru sormaya gelenlere de cevaplar vermiştir. Onun bu yönünden dolayı İbnü'l-Berki (ö. 274/887), Bâkır için "faziletli bir fakihti" demiştir. Yine İmam Nesâi (ö. 303/915) onu, Medineli tâbiî fakihlerinden olarak zikretmiştir.[268]Onun fıkıh metodu Medine ve Mekke fıkıh ekolleri ile benzerlik gösterir zira o dönemindeki âlimlerle ilmi alışveriş içindedir. Nitekim çağdaşı olan Atâ b. Ebî Rebah'ı "Kendisiyle karsilastigim kimseler arasinda Atâ'dan daha fakih birini görmedim" diyerek övmüştür.[269]

Bâkır'a soru sormaya gelen Ehl-i beyte besledikleri sevgi ve muhabbetten dolayı genelde Kûfeli insanlar olmuştur. Bâkır'ın döneminde etrafında oluşan bir taraftar

---

[265] Onlar Hz. Aişe, Ümmü Selem, Ebû Zer Gıffari, Ebû Hüreyre gibi sahabelerden de rivâyetlerde bulunmuşlardır.(İmamların aile dışından aldıkları rivâyetler için bkz: Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, 115-126.)
[266] el-Keşşî, Ma'rifetü'r-Ricâl, 1/41.
[267] Cemil Hakyemez, "Şii İmamiyye Fıkhının Teşekkül Süreci ve İmamet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Ocak 2008), 14.
[268] İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, 9/350
[269] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/306

kitlesi mevcuttu bu topluluk ise çoğunlukla Ehl-i beyt ailesini sevenler ve dönemin hükümdarına karşı olanlardan oluşmaktaydı. Bu topluluktan uzakta olanlar kimi zaman soru sormak için Medine'ye kadar da gelmişlerdir, bazısı anladıklarını aynen aktarmış fakat bazısı ise kendi yorumlarını katarak Kûfe'ye Muhammed Bâkır bu şekilde söylediği rivâyet edilip ona yalan isnat ettikleri de olmuştur. O, hakkındaki yalanları duydukça "Bizim taraftarlarimiz, Aziz ve Celil olan Allah'a itaat eden ve ondan sakınanlardır, düşmanlıktan ve husumetten uzak durun. Çünkü düşmanlik ve husumet, kalbi ifsad eder, münafıklığı ortaya koyar" şeklinde söylemiştir.[270]

Keşşî, Muhammed Bâkır'ın fıkıh çalışmaları ile ilgili olarak şöyle der: "Şîa Muhammed Bâkır'dan önce helaller ve haramlar konusunda ihtiyaç duyduğu şeyleri ancak insanlardan duydukları şekilde bilir ve uygularlardı. Ancak Bâkır bu bilgiyi onlara açtı, açıkladı ve öğretti".[271] Keşşî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Muhammed Bâkır'ın İmamiyye Şîası fıkhı için önemi büyüktür. Nitekim Kâdı Nu'mân'ın açtığı fıkhi konu başlıklarında mesh,[272] namaz,[273] oruç,[274] hac,[275] kurban[276] gibi bablarda ondan pek çok rivâyet nakledilir. Yine çağdaş bir makalede de onun fıkhî açıdan halkı pek çok konuda aydınlattığı belirtilmiştir.[277]İmamiyye Şîasının geriye dönük tarih yazıcılığı sonucu onlar ilk fıkıh nüvelerini Muhammed Bâkır ile başlatmaktadırlar. İmamiyye Şîası, fıkhını ondan gelen rivâyetlere dayandırsa da o dönem de kendi başına bir İmamiyye Şiî fıkhı oluştuğunu söylemek anakronizme yol açar.[278] Nitekim daha Muhammed Bâkır'ın yaşadığı dönemde herhangi bir fıkıh ekolünün oluştuğunu söylemek dahi güçtür kaldı ki bunların içinden Şiî fıkhının oluştuğunu söyleyelim. O dönemlerde iyi eğitim alan insanlar okuttukları ders halkasındaki öğrencilerine ve soru sormaya gelenlere bildikleri kadarıyla kendi oluşturdukları sistemlerine ve yöntemlerine uygun bir şekilde gerçeğe en yakın olarak

---

[270] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/311.
[271] el-Keşşî, *Ahbâru ma'rifeti'r-ricâl,* (Meşhed), 425.
[272] Kâdî Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kādî et-Temîmî el-Kayrevânî (ö. 363/974), *De'â'imü'l-İslâm ve Zikrü'l-Helâl ve'l-Harâm*,(Masâdiru Hadisi Şîa/Fıkıh Kısmı) thk. Asıf Ali Askar, (Kahire: Dârü'l-Maarif 1373/1923), 1/108.
[273] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/106-208.
[274] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/274.
[275] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/315.
[276] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm,* 1/187.
[277] Hâdi Cavad Kâzım, Islâhi fi'l-Asrı İmam Muhammed Bâkır, *Mecelletü'l-külliyeti'l-İslamiyyeti'l-Câmiati*, 52/3, 69-75.
[278] Hakyemez, "Şii İmamiyye Fıkhı", 16.

cevap vermeye çalışıyorlardı. Muhammed Bâkır'da kendi ilmi çerçevesinde ona soru sormaya gelenlere yardımcı olmaya çalışıyor ve bu çerçevede bildikleriyle soruları yanıtlamaya çalışıyordu.

Muhammed Bâkır hüküm verirken rivâyet merkezli bir yol izlemiştir. Onun verdiği bilgiler hadislere dayanmaktadır. Muhammed Bâkır, Câbir b. Abdullah kanallı zor durumlarda orucun bozulabileceğini söyleyip Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethine giderken oruç bozduğunu rivâyet etmiştir.[279] O, Câbir b. Abdullah kanalıyla haccın yapılışı[280] ile ilgili hadisleri, kurban kesimini, Hz. Peygamber'in hac için Mekke'ye geldiğinde ilk Hacerü'l-esved'i selamlayışı[281] gibi belli başlı konuları rivâyet etmiştir. Onun hac ile ilgili rivâyetleri pek çok hadis âlimi tarafından kitaplarına alınmıştır.[282] Bu konu ile ilgili sadece 30'a yakın hadis rivâyetinde bulunmuştur.

Arafatta ikindi ve öğle vakitlerinin, müzdelifede akşam ve yatsının cemedildiğine dair hadis rivâyetinde bulunmuştur.[283] O yine "Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı kıl; bir de sabah namazını; çünkü sabah namazı şahitlidir"[284] ayetinde geçen gündüzün gün ortasını aşması ifadesini öğlen namazı olarak söylemiştir.[285] Şîa'nın namazları beş vakitte değilde üç vakitte cem ederek kılması konusuna bakıldığında Bâkır'ın namazları tam vakitlerinde kıldığı görülmektedir. Müzdelife'de Hz. Peygamber'in cemettiğini rivâyet etmesi Hz. Peygamber'in normalin dışında bir şey yaptığını öğretmek için rivâyet etmiştir. Şayet Hz. Peygamber namazları hep cem etseydi böyle bir hadisi de rivâyet etme gereksiniminde bulunmazdı. O yine namaz konusu ile ilgili şöyle demiştir;

> Zürâre b. A'yen diyor; "Ben Hz. Muhammed Bâkır'a öğle vaktini sordum. Hazret şöyle buyurdu: "Öğlen namazının vakti güneşin batıya meyletmesinden sonra meydana gelen gölgenin bir kol boyu uzayıncadır.

---

[279] Ebû Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh,* thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Beyrut: Dârü'l-İhya'ü-Türâs), 2/785.
[280] Ebû Müslim, *el-Câmi'u's-sahih,* 2/886.
[281] Müslim ,*el-Câmi'u's-sahîh,* 2/893.
[282] Nesâi, Ahmed b. Hanbel. Buhâri. Müslim, Tirmizî, İbn Mâce kitaplarının Hac bablarında bu hadislere yer vermiştir.
[283] Nesâî, Ebû Abdirrahmân b. Alî (ö. 303/915), *es-Sünen,* thk. Ebû'l-Fettah Ebû'l-Gad, 2. Baskı, (Haleb: Mektebetü matbuatü'l-İslami 1406/1986), 2:16; İmam Mâlik, *Muvatta,* 1/165.
[284] el-İsrâ 17/78.
[285] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* 5/101.

> İkindi namazının vakti ise, iki kol boyu uzayıncadır." Sonra da şöyle buyudu:"Hz. Rasulullah'ın mescidinin duvarı o günlerde bir insan boyuncaydı. Hazret onun gölgesi bir kol boyu öğle namazını, iki kol boyu uzayınca da ikindi namazını kılardı." Sonra İmam şöyle devam etti: "Bir kol boyu ve iki kol boyu gölgenin uzamasının niçin ölçek alındığını biliyor musunuz?" ben: "Niçin ölçek kabul edilmiştir?" dedim. İmam: "Nafile namazı kılmak için ölçü koyulmuştur. Sen öğle namazının nafilesini gölgenin bir kol boyu uzamasına kadar kılabilirsin. Eğer gölgenin bu kadar uzamasına kadar nafile namazını kılmamışsan, artık nafile namazını bırakmalı ve farz namazını kılmalısın. Keza ikindi namazının nafilesini gölgenin iki kol boyu uzamasına kadar kılabilirsin. Eğer gölgenin bu kadar uzamasına kadar nafile namazını kılmamışsan, artık nafile namazını bırakmalı ve farz namazını kılmalısın" buyurdu.[286]

Görüldüğü üzere bu rivâyetten de Bâkır'ın Hz. Peygamber'in namazları vakitlerinde ayrı ayrı kıldığını ve bu vakitlerde nafilelerin nasıl kılınacağını anlatmıştır.

Bazen onun kendi içtihatları da bulunmaktadır. O hırsızın elinin kesilmesi meselesinde çalınan eşyanın 10 dirhemlik veya 1 dinarlık kıymetinin olması gerektiğini söylemiştir.[287] Kişinin önce farz ibadetlerini yapması gerektiğini nafileleri sonra yapması gerektiğini belirttikten sonra eğer ramazan ayında tutulmayan oruç var ise altı günlük şevval ayında tutulan sünnet orucun yerine farzın kazasını eda edilmesi gerektiğini söylemiştir.[288] Ayakların mesh edileceği vakit küçük topuklar ile meshedileceğini bildirmiştir,[289] Sünnî kaynaklarda tam olarak mesh[290] ile ilgili bir rivâyete rastlanmasa da susuz ayakların mesh edilmesi gerektiğine dair Tûsî'nin eserinde Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyette bulunmuştur.[291]

---

[286] Ali el-Hürr el-Âmili el-Meşgarî (ö.1104/1693), *Vesâilü'ş-Şîa ila tahsîli mesâili'ş-Şerî'a,* (Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye 1398), 3/103.
[287] Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm,* thk. Sami b. Muhammed Selame, (Dârü'l-Tayyibe 1420/1999), 3:109.
[288] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm,* 140.
[289] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm,* 109.
[290] Mesh ile ilgili sadece kendisine alçıya alınmıl bir yerin mesh edileceğini unutulduğunda da bunun yine abdeste zarar vermeyeceğini bildirmiştir.thk: [Abdülkerim Sâmi el-Hindî, (Burhânüddîn el-Buhârî el-Mergînânî, *el-Muhîtü'l-kebîr,* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1424/2004), 1/182.]
[291] el-Tûsî, *Tehzîbu'l-ahkâm,* 1/59.

2.9.4 Zühd ve Takvası

İslam fetihlerinin artması ile beraber lüks ve dünya zevklerinin beraberinde getirdiği refah düzeyi toplumda gözle görülür bir şekilde artmış ve insanları olabildiğince lüzumsuz işlerle meşgul etmiştir. İnsanlar bulundukları toplumdan, devletten hoşnutsuz olma durumları, her şeye tahammülsüzlük olabildiğince artmıştır. Bu durumdan haliyle rahatsız olanlar kendilerini ibadete verip dünya meşgaleleriyle uğraşmamayı kendilerine düstur saymışlardır. Alioğulları ailesi de girdikleri siyasi ortamlardan ve verdikleri bedellerden dolayı kendilerini zühd ve ilim hayatına vermişlerdir. Muhammed Bâkır'da bu hayatı benimseyenlerden biridir.

Resaûlüllah ve ashabının hayatında dünya nimetlerine fazla tamah göstermemek ve yaşam tarzlarında sadelik hâkimdi. Onların yolundan gidenler de daha çok bu sade hayatı takip etmişlerdir. Muhammed Bâkır da bu yaşam biçimini ve şeklini takip ettiği söylenebilir. O çokça Allah'ı zikreden ve babası gibi çokça namaz kılan bir kişidir. Fakat bu ibadetleri o, kendi halinde bireysel olarak yapardı tarikat tarzında şeklinde değildi. Onun yaşadığı dönemde bu hayatı benimseyenler de vardı. Bu dönemler (onun içinde bulunduğu dönem) tasavvuf tarihinin ilk nüveleri olarak değerlendirilip zühd dönemi adını almıştır.[292]

Muhammed Bâkır'a zühd şeklinin ne olduğu sorulduğunda o ayeti işaret ederek "kaybettiklerinize üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdikleriyle şımarmayasınız"[293] şeklinde açıklamıştır.[294]Muhammed Bâkır her gün ve gece, ders verdiği küttab da sürekli namaz kılardı[295] hatta ilimin müzakeresinin ders olduğunu ve dersin ise iyi kılınan bir namaz olduğunu belirtmiştir.[296] Allah'ı çokça zikreder bunu da herkese her vakit tavsiye ederdi.[297] Amellerin en kuvvetlisinin şu üç şey olduğunu söylemiştir;

[292] Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Târîhi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 113.
[293] el-Hadîd 57/23
[294] el-Utâridî, *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır,* 2/198.
[295] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/339
[296] Küleynî, Usûlü'l-kâfi, 1/23.
[297] Bu zikirler zikir meclisi denilen derslerde yapılırdı. Atâ b. Ebî Rebâh bu meclisleri; "Helal ve haramin anlatildigi meclistir, nasil namaz kilacaginin, nasil oruç tutacaginin, nasil evleneceginin, nasil bosanacaginin, nasil satacaginin ve nasil satin alacaginin anlatildigi meclistir" olarak anlatmıştır. (Bkz: İbn Kesîr, el-Bidaye ve'n-nihâye, 9:306.)

“Her halükarda Allah'ı zikretmek, nefsine haksızlık yaptığını söylemek ve onu dizginlemek, kardeşine mali yardımda bulunmak.”[298]

Muhammed Bâkır, şimşeğin mümin olan veya olmayan kimselere isabet edeceğini fakat Allah’ı çokça zikredene dokunmayacağını ifade etmiştir. [299] Kendisi çokça ağlar, tartışmalardan ve kendisine düşmanlık yapanlardan uzak dururdu.[300] İnsanların Allah’ı zikretmekten kaçındıklarını, ahiret hayatının bir gün başlayacağını unuttuklarını ve müminlerin dünya içerisinde kendilerine bahşedilenlerle yetinmediklerini söyleyip bu tür insanları kınamıştır.[301]

Bâkır, dünya hayatını da şu ifadeleri ile özetlemeye çalışmıştır;

> *“*Ey Câbir![302] Ben hüzünlü ve kalbi meşgul biriyim. Kimin kalbine Allah’ın saf dini girerse, artık orada başka bir şeye yer kalmaz. Ey Câbir! Dünya nedir ve ne olabilir ki? Bindiğin bir binekten veya giydiğin bir elbiseden ya da nikahladığın bir kadından başka bir şey mi? Ey Câbir, doğrusu müminler, dünyada ebedi kalmayacaklarını bilirler ve dünyaya bel bağlamazlar. Ahiretin geleceğine de kesin olarak inanırlar. Kulaklarıyla duyduklari fitneler, onları Allah'ın zikrini dinleme hususunda sağırlaştırmadı. Gözleriyle gördükleri zinetler, onları Allah'ın nuru karşısında körleştirmedi. Böylece iyi kimselerin sevabını elde ettiler. Takva ehli kimseler, dünyada basit bir azıkla geçinen, sana çok yardım eden, unuttuğunda sana hatırlatan, hatırladığında sana yardımcı olan, Allah'ın hakkını söyleyen, onun emirlerini yerine getiren, kendilerini Aziz ve Celil olan Rablerinin muhabbetine adayan, Allah’a, O’nun sevgisine kalpleriyle bakan, mahbuplarma taatta bulunduklari için dünyadan uzaklaşan ve bunu yaratıcılarının emri olduğunu bilen, meliklerinin indirdiği yere dünyayı indiren, sonra onu bırakıp göç eden kimselerdir. Dünyayı şu gözle görürler: Rüyada kavuştuğun ama

[298] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve’n-nihâye*, 9/310
[299] Sıbt İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü havâss,* 337.; İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 9/309.
[300] İbn Kesîr, *Bidâye ve’n-nihâye*, 9/309.
[301] İbn Ebü’d-Dünya Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), *Zühd*, (Suriye/Dımeşt: Dârü’l-İbnni Kesîr 1420/1999), 202.; İbn Ebü’d-Dünya, *Zemmü’d-dünyâ,* thk. Muhammed Abdülkâdir Ata, (Müessesetü’l-Kütübü’l-Sekafîyye 1414/1993), 161.
[302] Ebû Abdillâh Câbir b. Yezîd el-Hâris el-Cu’fî (ö. 128/746).

> uyandığında elinde kalmayan bir su gibidir dünya. Allah'ın dini ve hikmeti hususunda gözetmeni emrettiği şeyleri gözetip muhafaza et."[303]

Onun bu hayat tarzı, çevresi tarafından da beğenilmiş ve yer yer kendisinden nasihat almaya gelenler olmuştur. Bir gün Ebu Cafer'in yanına gelip birisi ondan kendisi için nasihat vermesini ister. O da ona şöyle der: "Dünyayı rüyanda bulduğun bir para gibi düşün, bir uyanırsın ki ona dair hiçbir şey yoktur yanında."[304]

Dönemin zühd hayatını benimsemiş olan Muhammed b. Münkedir (ö. 131/748),[305] "Muhammed b. Ali'yi görünceye dek, Ali b. Hüseyin'in, fazilet yönünden kendi gibi bir halef bıraktığını ummazdım; ben ona öğüt vermek isterken o bana öğüt verdi" diyerek şu olayı anlatır;

> "Hararetin bastığı bir saatte Medine dolaylarında gezerken Muhammed b. Ali'ye rastladım. Pek yorulmuştu; yanında iki kişiye dayanarak yürüyebiliyordu; adamakıllı da terlemişti. Ona, Kureyş ulularından olan senin gibi bir kişinin, bu saatte, dünya için bu derece yorulmasını hiç de doğru bulmuyorum dedim. Dayandığı kişileri itti, doğruldu da bana dedi ki; Vallahi bu halde ölüm gelip çatsa, beni Allah'a edilen ibadetlerden biriyle meşgul olarak bulur; çünkü bu halimle ben, kendimi senden de, bütün halktan da çekmişim; Ben Allah'a karşı irtikab edilen bir suçu işlerken ölümün gelip çatmasından korkarım. Bu sözü duyunca, Allah sana rahmet etsin dedim, sana öğüt vermeyi isterken sen bana öğüt verdin"[306]

Onun başta oğullarına olmak üzere yer yer insanlara güzel öğütlü sözlerde zikretmiştir. "Ey oğul! Tembellikten ve bıkkınlıktan sakın, muhakkak ki o ikisi her türlü şerlerin anahtarıdır. Tembellik edersen hiçbir işi gerçekleştiremezsin, bıkkınlık gösterirsen gerçekleşmesine de sabredemezsin" demiştir.[307] "Kişi işlerinde tevekkül etti mi, zenginlik, büyüklük ve izzetlik onun kalbinde daima var olur"[308], "kibir yalnız Âkil

---

[303]İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, 9/310.; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss,* 338.
[304] Ahmed b Muhammed b Zeyyad İbnü'l-A'rabi, *ez-Zühd ve sıfatü'z-zahidin,* thk. Mecid Fethi Seyyid, (Tanta : Mektebetü's-Saade, 1991), 120.
[305] Onun Abdullah b. Mübarek'le de karşılaştığı rivâyetlerde vardır fakat bu doğru değildir. Abdullah İbn Mübarek h.118 Merv doğumlu'dur ve Muhammed Bâkır'ın son yıllarında dahi karşılaşmış olmadıkları kanaatindeyiz. (Karşılaştığını zikreden kaynak için bkz: Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/340.)
[306] Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, 410-411.
[307] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/339.; Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss,* 339.
[308] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 337.

noksanlığı sebebiyle insanın kalbine girebilir" [309] , "kötü insanın silahı çirkin sözleridir"[310], "çok gülmekten sakının zira o ilmi sizden uzaklaştırır"[311] gibi ona nisbpet edilen pek çok söz bulunmaktadır.

Sonuç olarak onun karakteri geçmişte Ehl-i beyt soyunun başına gelenler karşısındaki ileri görüşlülüğü sebebiyle çalkantılı siyasi ortamlardan uzak ibadetine düşkün, âlim, zâhid, Allah'a karşı gelmekten korkan, Hz. Peygamber yolunda bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.10 Dönemin Halifeleriyle Olan İlişkisi

Haşimoğullarının ve de Alioğullarının lideri konumunda olan Muhammed Bâkır babası gibi onun mutedil siyaseti, Emevî halifeleriyle iyi bir ilişki içersinde olmasında yardımcı olmuştur. Gerek babası Zeynelâbidin gerekse de oğlu Cafer-i Sâdık ve kendisi, oluşabilecek herhangi bir siyasi faaliyetten uzak durmuşlar ve halifelerle iyi geçinmişlerdir.[312]O, Harre vakasında, Muhtâr olayında hatta kardeşi Zeyd'in olayında herhangi bir destek içerisinde olmamış kendini olabildiğince uzak tutmuştur. O insanlara kavga etmemelerini kavganın Kur'an'daki emirleri yalanlamak olduğunu söylemiştir ve de olabilecek ayaklanmaları tasvip etmemiştir.[313] Bu yüzden onun bu tutumu halifeler tarafından takdir edilip destek görmüştür.

Muhammed Bâkır, Ümeyyeoğullarının arkasında namaz kılabileceğini ve de hatta babasının da bu tutum içerisinde olduğunu bildirerek onlarla iyi ilişkiler yürüttüğünü ve onlara karşı düşmanca bir faaliyetinin olmadığını belirtmiştir.[314]O ve ailesi, Harre vakasındaki tutumlarından dolayı Müslim b. Ukbe tarafından takdir görmüş ve Müslim b. Ukbe Medine'ye geldigi zaman onlara ikramda bulunmuş ve kendilerine eman yazısı vermiştir.[315]

---

[309] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 338.
[310] Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Tezkiretü havâss*, 338. ; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/339
[311] İbn Sâd, *et-Tabakât,* 5/248.
[312] M. Bahaüddin Varol, *Siyasallaşma Sürecinde Ehlibeyt*, (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 164
[313] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 5/246.
[314] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/397.
[315] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 13/233

Muhammed Bâkır Medine'deyken Ömer b. Abdülaziz ile iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta Ömer b. Abdülaziz halife olduktan sonra da, Bâkır'a bazı konuları danışmak veya onunla istişare etmek için yazılar göndermiş, onunla irtibatı koparmayıp onun zekâsından ve ilminden faydalanmak istemiştir.[316]Ömer b. Abdülaziz yine Ehl-i Beytin hakkı olan Fedek arazisini onlara geri vermiştir.[317] Onun Fatıma çocuklarına karşı bu cömert ve iyimser tutumu Ümeyyeoğullarını rahatsız etmiştir. Bir gün kardeşi onun yanına gelip bu rahatsızlığını bildirdiğinde, Hz. Peygamber'den "Fatıma benim kalbimdir, onu üzen şey beni üzer, sevindiren şey de beni sevindirir" hadisi nakleder ve Allah Rasülünün rızasını istediğini ve onun gazabından korktuğunu dile getirir ve bu yüzden yaptığını açıklar.[318] Muhammed Bâkır da Ömer b. Abdülaziz hakkında "her kavmin asil bir şahsiyeti vardır, Ümeyyeoğullarının asil kişisi de Ömer b. Abdülaziz'dir. O kıyamet günü bir ümmet olarak tek başına haşrolacaktır" demiştir.[319]

Muhammed Bâkır ve ailesi, Velid b. Abdülmelik b. Mervan (ö.96/715) ile de olumlu ilişkiler kurmuştur. Hişam b. İsmail Medine valisi iken, Ehl-i beyte türlü eziyetler yapıp, onları rahatsız edici davranışlarda bulunurdu. Durum kendisine haber verilince Velid b. Abdülmelik, Hişâm b. İsmail'i görevden almış ve Ehl-i Beyt ailesine karşı işlediği kötülükten ötürü de ceza olarak onu insanların önünde ayakta durdurarak teşhir etmiştir. Hişâm azledildikten sonra babası Ali b. Hüseyin, ona karşı yanlış bir davranışta bulunulmaması için ev halkını uyarmış ve onları Hişam hakkında konuşmaktan men etmiştir.[320]

Muhammed Bâkır, kardeşi Zeyd'in de aksine Hişâm b. Abdilmelik (ö. 125/743) ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta Zeyd b. Ali, Hişâm'a ayaklanma da onu en layık lider görüp ona karşı ayaklanmayı teşvik ettiyse de o babasını örnek vererek onun zamanında da bu işe en layık kişi babamızdı fakat o böyle bir yola başvurmadı diyerek reddetmiştir.[321] Hişâm b. Abdülmelik'e Muhammed el-Bâkır gösterildiği zaman "Bu Irak

---

[316] İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, 54/268.
[317] Belâzürî, *Fütû'l-büldân*, (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hilal 1988), 41.; Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali; *el-Hasâl***,** thk. Ali Ekber el-Gaffârî, (Cemâa'tül müderrisîn fî havzeti"l 'ilmiyye), 1/104-105. (Bkz: Doğmaç, *Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri*, 14.)
[318] Meclisî, *Biharü'l-envari,* (İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye, 1983), 46/321.
[319] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/120.
[320] İbn Sa'd , *Tabakâtü'l-kübrâ***,** 5/220.
[321] Sırrı Giridi, *Ârâu'l-milel*, (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150. [Naklen: İbrahim Bayram, "Zeydiyye Fırkasının Mehdîlik Anlayışı",*Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10/2, (Güz 2017), 361.] İbn Haldun, *Târîhu İbn Haldun*, 1/248.

ehlinin kendisinden sürekli fetva istediği kimse mi" diye sormuştur. Evet, cevabını alınca yardımcısı Sâlim'e gidip ona birkaç soru sormasını istemiştir. Aldığı cevaplar karşısında hayretler içerisinde kalmış ve de onu takdir etmiştir. [322] Ayrıntılı bir şekilde Şeyh Müfîd aralarındaki diyaloğu şu şekilde verir;

> "Muhammed el-Bâkır otururken, Hişâm b. Abdülmelik yardımcısı Salim ile birlikte mescide girdi. Salim dedi ki "Ey müminlerin emiri! Bu Muhammed b. Ali b. Hüseyin'dir". Hişâm ona "Irak Ehlinin kendisinden fetva istedikleri kişi mi" diye sordu. Salim "Evet" dedi. Hişâm git ona "Müminlerin Emiri, insanlar kıyamet günü hesapları görülene kadar ne yer ne içerler?" diye sor dedi. Muhammed ona "İçinde fışkıran nehirlerin olduğu bir yerde kursatu'n nakî (temiz yiyecekler/ helal çörekler) yiyerek haşir olunacaklar" dedi. Hişâm, Muhammed el-Bâkır'ın doğru cevap verdiğini görünce "[Şaşırıp] Allahu Ekber [dedikten sonra şöyle devam etti], git ona "O gün, insanları yemekten ve içmekten alıkoyan şey nedir" diye sor dedi. Salim soruyu sorunca Muhammed el-Bâkır ona git Hişâm b Abdulmalik'e "Onları en çok meşgul eden şey ateş olacak ancak suyunuzdan veya Allah'ın verdiği rızıktan bize verin[323] sözünü söylemekten alıkoyan bir şey olmayacağını söyle" dedi. Böylece Muhammed el-Bâkır üstün geldi."[324]

Yukarıdaki rivâyetlerden de görüldüğü üzere mutedil bir siyaset izleyen Muhammed Bâkır babası gibi siyasi olaylardan olabildiğince kendini çekmiş daha çok ilimle meşgul olmuştur. Bu yüzden halifelerle iyi geçinmiş ve onların hilafetlerini kabul etmiştir.

2.11 Vefatı

Tarih kaynakları Muhammed Bâkır'ın ölümüyle ilgili tam bir tarih vermemektedirler. Zehebî, Şey Müfîd ve İbn Ebî Selc'in verdiği tarihe göre Muhammed Bâkır h.114 yılında vefat etmiştir.[325] Ya'kubî ve İbn Kesîr'e göre h.115 yılında İbn Kesîr'e göre

[322] İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk,* 54/279.; Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/333.
[323] el-A'râf 7/50.
[324] Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/163-164.
[325] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ,* 5/397-408.; Şeyh Müfîd, *İrşâd*, 2/158.; İbn Ebî's-Selc, *Târîhu'l-Eimme*, 92.

ise h. 115 yılında 59 yaşında öldüğü söylemektedir.[326] Fakat İbn Kesîr'in kaynağına göre onun öldüğünde 70 yaşını geçtiğini de söyleyenlerin olduğu zikredilmektedir.[327] Eğer Bâkır 70 yaşında vefat etmiş ise doğum tarihi h.56 olması kesin olarak bilindiğinden, ölüm tarihi h.126 olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka kaynaklarda da Muhammed Bâkır'ın ölümü ile ilgili h.114, 117, 118 olduğuna dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır.[328]

Arzina Lalani ise Kâdî Nu'mân ve Taberî'deki rivâyetlerden yola çıkarak onun ölüm tarihini belirlemeye çalışmış fakat tam bir netice elde edememiştir. Sonuç olarak o da onun ölüm tarihinin açık bir soru işareti olarak kaldığını belirtmiştir.[329] Taberî de Hişam'ın ömrüyle ilgili rivâyete göre Ömer b. Ali bir gün Muhammed Bâkır ile yürürken ona şöyle dediğini nakleder; "İnsanlar Hz. Süleyman'ın yirmi yıllık bir saltanatının olduğunu ve Allah'ın ondan başka kimseye bahsetmeyeceğini iddia ediyor fakat Hişâm b. Abdilmelik'in krallığı yirmi yıla yaklaştı", bunun üzerine Muhammed Bâkır ona şöyle dedi; " Allah bir ümmetin başına kendisinden önce bir peygambere vermiş olduğu mülkü ve süreyi herhangi bir krala vermez." [330]Lalani Bu olayın h.125'te geçtiğini ve bu tarihlerde Bâkır'ın yaşıyor olma ihtimalini söylemiştir.[331] Hişâm b. Abdilmelik h.125 yılında vefat etmiştir, Zeyd ayaklanmayı Hişâm zamanında yapmıştır ve Zeyd'in ayaklandığı esnada Bâkır hayatta bulunmuyordu bu yüzden diyaloğun daha önceki yıllarda aralarında geçmiş olabileceği kanaatindeyiz.

Muğire b. Sa'id el-İcli h.119 yılında vefat etmiştir. Şehristani, Muğire'nin Muhammed Bâkır'ın ölümünden sonra onun ilah olduğunu iddia ettiğini nakleder.[332] Bu yüzden

---

[326] Ya'kūbî, *Târîhu'l-Ya'kubî*, 3/63.
[327] İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 10/309.
[328] Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât,* 349.; İbn Asâkîr, *Târîhu Dimeşk*, 54/271.; Taberî, *Târîh***,** 11/642.
[329] Lalani, *Early Shi'i Thought*, 57.
[330] Taberî, *Târîh*, 7/208.
[331] Lalani, *Early Shi'i Thought*, 56.
[332] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 1/177-178. (Bu Muğire'nin Muhammed Bâkır'a aşırı gulât fikirleri atfetmesi ile ilgili Keşşî *Ricâl*'inde pek çok rivâyet vermiştir. Eserde konu ile ilgili Cafer Sâdık şu şekilde Muğire'den bahsetmiştir; "Mugîre b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Mugîre'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Mugîre'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulüv kabilinden şeylerin tamamı, Mugîre b. Saîd'in o kitaplar içerisine sokuşturduğu şeylerdir.

onun Mugire'nin ölüm tarihi de dikkate alındığında yine h.119 yılından önce vefat ettiği kanaatindeyiz.

Zeyd b. Ali'nin isyan ve ölüm tarihi h.122'dir. O isyan etmeden önce Muhammed Bâkır ile istişareler yapmış ve Bâkır Zeyd'in isyan planlarına şiddetle karşı çıkmıştır. "Kim Hişâm'a karşı gelirse öldürülür"[333] ve "Kardeşim seni yarın Kunâse'de asılmış olan kişi olmaktan Allah'a sığındırırım" [334] demiştir. Yine Zeyd b. Ali kardeşi Muhammed Bâkır'ı imamete layık görülen kişi olması gerekçesiyle onu ayaklanmaya teşvik etmiştir. Fakat o babasını örnek göstererek onun da zamanında bu işe en layık kişi iken böyle bir şey yapmadığını bildirerek bu tür faaliyetlerden kendisinin uzak olduğunu belirtmiştir.[335]

Bu tür rivâyetlerden yola çıkarak, Zeyd b. Ali Muhammed Bâkır hayattayken isyana girişmediğini söyleyebiliriz. Zeyd, abisi Bâkır'ın bu tutumunu görmezden gelmemiştir. Nitekim Bâkır öldüğünde Hâşimoğullarının lideri konumuna yaşça büyük olan Zeyd geçmiştir. Eğer o Bâkır'ın sağlığında isyana yeltenmiş olsa Ehl-i beyti sevenler ikiye ayrılmış olacak kimisi huruca karşı çıkan Muhammed Bâkır'ı dinleyecek kimisi ise Zeyd b. Ali'yi dinleyecekti. Bu yüzden Zeyd'in, Bâkır'ın ölümünden sonra isyan etttiği görüşü daha makul görünmektedir. Onun isyan tarihi (h.122) ve Muğire b. Sa'id el-İcli'nin ölüm tarihi (h.119) de göz önüne alındığında Bâkır'ın ölüm tarihi h.122 ve 119'dan önce fakat yine de isyana yakın tarihler olabileceğini düşünmekteyiz. Bu yüzden onun ölüm tarihi ve yeri Taberî'de de geçtiği üzere h.118 yılında Medine'de olduğu kanaatindeyiz.

Muhammed Bâkır, ölmeden önce sürekli olarak namaz kıldığı gömleği ile kefenlenip defnedilmeyi vasiyet etmiştir. [336] Amcası Hasan'ın yanına Medine'de 118/737 yılında Cennetü'l-Bâki'ye gömülmüştür.[337]

---

[333] İbrahim b. Yahyâ ed-Dersî el-Hamzî, *Mecmû'u kûtübi ve resâili'l-İmâmi'l-A'zam ve Emîri'l-Mü'minin Zeyd b. Ali*, 83. (Naklen: İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, 83.)
[334] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 1/305.(Ayrıntılı bilgi için bkz: al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce*, 43-45.
[335] Sırrı Giridi, *Ârâu'l-Milel,* (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150.[Bkz: İbrahim Bayram, "Zeydiyye Fırkasının Mehdîlik Anlayışı", *Mezhep Araştırmaları Dergisi,* 10/2 (Güz 2017): 361.]
[336] İbn Kesîr**,** *Muhtasarü'l-medhal ilâ kitâbi's-Sünen li'l-Beyhaḳī,* (Mısır: Matbuat'u-Hüseyniyye, t.s.), 1/203.
[337] İbn Ebî's-Selc, *Târîhu'l-eimme*, 92.

3. EBU CAFER MUHAMMED BÂKIR'IN DÜŞÜNCE YAPISI

3.1 İtikadi Görüşleri

3.1.1 Tevhid

Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir.[338] Dini ıstılahta ise Tevhid, "Allah'ı zatında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde tek kabul etmek, eşi ve benzeri olmadığına iman edip ibadet ile de O'nu birlemek, ibadeti sadece Allah'a has kılmak" demektir.[339] Kur'an-ı Kerîm de tevhid inancı üzerinde durularak Allah'ın ortağı ve benzeri olmadığı ve O'nu zatının hertürlü noksanlıktan tenzih edildiği üzerinde ısrarla durulmuştur.[340]

Muhammed Bâkır, Allah'tan başka bir İlah ve O'nun bir benzerinin de olmadığını söylemiştir. Allah'ın ezeli olarak bildiğini, gördüğünü ve duyduğunu söylemiştir.[341] Bâkır'a göre Allah'a nispet edilen "bir"lik, herhangi bir sayı dizisinin ilk basamağı anlamına da gelmez. Ona göre bir, "cüzlerden oluşmuş (mürekkeb) bir varlık olmayan, benzeri ve dengi bulunmayan, yegâne tapınılacak varlık" demektir. O, Allah'ın bir "şey" olarak tasavvur edilemeyeceğini aksi halde tasavvur edildiğinde Allah'ın zatının, insanın aklıyla kuşatılıp sınırlandırılacağını düşünmüştür. [342]

Muhammed Bâkır: "Allah'ın hakkında fikir sahibi olmak isterseniz, yarattıklarının azametine bakınız" demiştir.[343]Ona göre Allah için nasıllık, mekân sınırlaması yoktur; O, bir şeye benzetilmekle tanınmaz, kaldığı müddetçe ihtiyarlamaz; O hiçbir şeyden korkmaksızın her şey O'ndan korkar. O, her zaman mülkü olan bir padişah, kendi istediğini istediği zaman var eden, sınırlandırılamayan, mürekkeb olmayan, fani

---

[338] Mevlüt Özler, "Tevhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/22-24.
[339] Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Bahru'l-Kelâm*, thk. Muhammed Salih Farfûr, (Dımeşk: Mektebetü Dâri'l-Farfûr, 2000), 55-56.
[340] el-Bakara, 2/163.; Yûsuf, 12/39; er-Ra'd, 13/16.; İbrâhîm, 14/52.; Sâd, 38/65; ez-Zümer, 39/4.; el-Mü'min, 40/16.; eş-Şûrâ, 42/11.
[341] Lalani, *Early Shi'i Thought*, 94.
[342] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî***,** 1/48.
[343] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/55.

olmayandır. O, keyfiyetsizdir, her şeyden önce olandır, mekânsız, her şeyin sonudur, O'nun zatından başka her şey helak ve yok olacak, yaratılış O'nundur, emir onundur, O âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah'tır. [344]

Onun yine tevhid inancını yansıtacak başka bir rivâyette şöyledir;

> Allah ile bir başkası arasında yakınlık yoktur. Doğrusu insanlar arasında Allah'a en sevgili olanlar, O'ndan en çok sakınanlar ve Allah'a itâatla amel edenlerdir. Allah'a and olsun ki, kul, güçlü ve ulu olan Allah'a ancak tâatla yakın olabilir. Bizi ateşten uzaklaştıracak bir şeye sahib değiliz. Ve hiç kimsenin kendini Allah'a karşı koruyacak bir delili yoktur. Kim Allah'a itâat ederse, o bizim dostumuzdur. Kim Allah'a karşı gelirse, o da bizim düşmanımızdır; kendini Allah'a vermedikçe (verâ) ve iyi işler işlemedikçe ne bize ulaşabilir ne de bizdendir."[345]

Bâkır'ın yukarıdaki sözünden de onun tevhid inancında Allah'tan sakınıp ibadet edenlerin Allah'a en yakın kişiler olduğu vurgulanmaktadır. Onun tevhid anlayışında amel önemlidir ve ameli olmayan kişi İslâm'a girmiş fakat iman etmemiş olarak değerlendirilir.[346]

Bâkır'a göre Allah'ın sıfatları Tanrı'nın kendisine işaret ettiği (yani kendisini anlattığı) sıfatlarıdır. Ona göre kim bu sıfatlara ibadet ederse şirk işlemiş olur. Bâkır'a göre Allah'ın sıfatları sadece sıfat olması açısından sonsuz görünür. Sıfatlar, inananın Allah hakkında bir şeyler anlamasına yardım eder, fakat onlar Allah ile karıştırılmamalıdır. [347] Ona göre Allah'ın yarattığı her şey mahlûktur, yaratılan varlıkların isimleri mahlûktur ve sonuç olarak Allah'ı anlatan ve hatta ona işaret eden isimlerinde mahlûk olduğunu söylemiştir. [348]

Bâkır'a Rahman (bağışlayan), Rahim (esirgeyen), Vahid (Yalnız), Ahad (tek), Samed (ihtiyaçsız) olan Allah'a ibadet edilebilir mi şeklinde sorulduğunda, Bâkır şöyle cevap vermiştir " Kim isme ibadet ederse sahibi olmaksızın -ki isimlerle adlandırılmıştır-,

---

[344] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/52.
[345] İbn Babeveyh el-Kummî, *Risaletu'l-itikadâti'l-İmamiyye*, 134-135.
[346] Ebû'l-Kasım Lâlekâî (ö. 418/1027), *Usulü'l-itikâd,* 8. baskı (Suûdî: Dârü'l-Tayyibe, 1423*),* 6/1092.
[347] Lalani, *Early Shi'i Thought,* 94.
[348] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/48.

muhakkak o kâfir olmuştur, Allah'ını inkâr etmiştir ve hiçbir şeye ibadet etmemiştir. Ama Allah ki 'Vahid, Ahad, Samed' bu isimlerle adlandırılmıştır. O'na ibadet et, isimlerin kendisine değil, çünkü isimler niteliklerdir ki onunla kendi zatını anmıştır" demiştir.[349]

Tevhid başlığı altında Halku'l-Kur'an meselesi de tartışılagelmiştir. Bu meselenin ortaya çıkışında bir görüşe göre Hristiyan ilahiyatçılar etkili olmuştur. Hişâm b. Abdülmelik zamanında sarayda kâtiplik yapan Hristiyan ilahiyatçılarından Yuhannâ ed-Dımeşkî, Müslümanlara karşı Hz. Îsâ'nın ulûhiyyetini kanıtlamak için Kur'an'da Îsâ'nın "kelimetullah" olarak nitelendirilmesinden hareketle Allah'ın kelimesi olan Kur'an'ın Hz. Îsâ gibi mahlûk olmadığını, kadîm olduğunu savunmuştur. Bu durum Ca'd b. Dirhem, Cehm b. Safvân gibi Cehmiyye ve Mu'tezile âlimler tarafından Hristiyanların iddiasını reddetmek için hem "kelimetullah" olan Hz.Îsâ'nın hem de ilâhî kelimelerin yani Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemişlerdir.[350] Bir diğer anlayışa göre ise halku'l-Kur'an meselesi ilahi sıfatlarla bağlantılı olup sıfatların ezeli veya hadis kabul edilişine bağlı tartışmaların etkisiyle ortaya çıkmıştır.[351]

Muhammed Bâkır, sıfatları Allah'ın zatından ayrı tutmuştur fakat sıfatları da yaratılmış olarak görmemiştir. Allah'ın Kelâm sıfatının bir sonucu olan Kur'an da ona göre yaratılmış değildir.[352] Muhammed Bâkır yine bu konuya dair babasının da sözünü rivayet eder: "Bir kavim Kur'an'ın yaratılmış (mahlûk) olduğunu söylüyor. Kur'an bir yaratıcı veya bir yaratılmış değildir. Fakat O Allah'ın bir kelamıdır"[353] diyerek Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu savunur.[354]

Kur'an meselesi ile ilgili diğer bir konu ise, Muhammed Bâkır'a da dayandırılan Kur'an'ın tahrifi konusudur. Konu edinilen tahrif, imamiyye Şîa'sına göre genel

---

[349] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/52.
[350] Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/371-375.
[351] Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci,* (İstanbul: İfav Yayınları, 2016), 42-44.
[352] Zehebî, *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*, 6:408.; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye***,** 9/312.
[353]Ebû Nu'aym Ahmed el-Isbahani (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-evliya tabakâtü'l-asfiya*, (Beyrut:Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1409), 3/188; Lâlekâî, *Usulü'l-itikad***,** (Durusun Savtiyye) 2/264.
[354] Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/135.

manada bir ayet veya kelime eksiltme, değiştirme ve ekleme şeklindedir.[355] Muhammed Bâkır'ın Kur'an ayetine ekleme yaptığına dair ona atfedilen bir ayet şu şekildedir; Nisâ suresinin 64. ayetinin " وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَحِيمًا" aslında "جاؤوك يا علي" şeklinde nazil olduğu Muhammed Bâkır vasıtasıyla Şiî âlim Kummî tarafından nakledilmektedir.[356] Fakat Tabatabâî, bu ayetin tefsirini Hz. Ali'ni adı geçmeden münafıklar hakkında nazil olduğunu söylenmiştir.[357] Yine Tûsî ve Tabersi gibi Şiî müfessirlerde Hz. Ali'den bu ayet için hiç bahsetmemektedirler.[358]

Bakara suresinin 90. Ayetinin " بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ اَنْفُسَهُمْ اَنْ يَكْفُرُوا بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بَغْيًا اَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلٰى مَنْ يَشَٓاءُ مِنْ عِبَادِهٖ فَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ" aslında " بغيا في علي" [Ali'ye buğuz edenler] şeklinde eksik olarak inzal olduğu Muhammed Bâkır tarafından rivayet edilmektedir.[359] Fakat Tûsî ve Tabersî burada buğuz edilenlerin Kur'an ve İslam dini olarak Hz. Ali'den bahsetmeden tefsir etmişlerdir.[360]

Muhammed Bâkır Kur'an'ın insanların ihtiyaç duyduğu her şey ile nazil olduğunu Allah'ın onda hiçbir şeyi eksik bırakmadığını yine rivayet etmesi[361] Kur'an'ın tahrifi ile ilgili bir durumun onda söz konusu olmadığını bize göstermektedir.

3.1.1.1 Rü'yetullah meselesi

Rü'yetullah "rü'yet" ve "Allah" isimlerinin birleşmesiyle oluşan bir terkiptir. Kelime anlamı "Allah'ın görülmesi" demek olan rü'yetullah, terim olarak da "Allah'ın ahirette müminler tarafından baş gözüyle görülmesi" demektir.[362] Rü'yetullah meselesi II.(VIII) yüzyılında Cehm b. Safvan'ın Allah'ı duyularla algılanamayan bir varlık

---

[355] Ayrıntılı bilgi için bkz: Tayyar Altıkulaç, "Hz. Ali ve İlk Mushaf Nüshaları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21, (2012), 5-26.; Şaban Karataş, *Şîa'da ve Sünnî Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, (İstanbul, 1996), 116.; Mustafa Öztürk, *Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şîa Polemikleri*, (Ankara, 2009), 173.

[356] Kummî, Ebü'l-Hasan b. Ali b. İbrâhim, *Tefsîru'l-Kummî*, (y.y, t.s.), 1/142.

[357] Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, el-Mizân fi tefsiru'l-Kur'an, (Beyrut: y.y. 1973) , 4/388.

[358] Tûsî, *et-Tibyân,* 3/243-244.; Tabersî*, Mecmeu'l-beyân fi tefsiru'l-Kur'an*, 3/72.

[359] İbn Furât, *Tefsir*, 1/60-61.

[360] Tûsî, *Tibyân*, 1/349; Tabersî, *Mecmeu'l-beyân,* 1/158.

[361] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/35.

[362] Temel Yeşilyurt, "Rü'yetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/311-314.

olarak tanımlaması üzerine ve bunun sonucunda kişinin Allah'ı göz ile göremeyeceğini söylemesi üzerine ortaya çıkan bir itikadî konudur.[363]

Muhammed Bâkır'ın dönemine tekabül eden bu tartışma ile ilgili kendisine soru sormaya gelen bir Harici ile aralarında geçen diyalogdan anlamaya çalışılmıştır. Haricilerden biri Muhammed Bâkır'ın huzuruna varıp şöyle der; "Ey Ebu Ca'fer! Hangi şeye ibadet ediyorsun?" Bâkır: "Allah'u Teâla'ya", dedi: "Onu gördün mü?" bunun üzerine şöyle dedi: "Belki Onu gözler idrak edemez ama iman hakikatleriyle Onu kalpler görür, mukayese ile tanınmaz, duyu organlarıyla idrak olunmaz, insanlara benzemez, nişanelerle ayetleriyle vasıflandırılır alametlerle 'nişaneler' ile O tanınmıştır.[364]

Rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla Bâkır'ın görüşünde Allah, hiçbir şeye benzemez ve hayallerin ve herhangi bir sınır alanının dışındadır. O herhangi bir şekilde çıplak gözle görülemez, fakat manevi olarak gerçek bir inançla idrak edilebilir. Ve O alametlerle ve işaretlerle vasfedilebilir. [365] Allah'ın kanaatimizce bu dünya da görülemeyeceğini, yaratılan gözün bu konu da aciz olduğunu kastetmiştir. Onun görüşüne göre insan onu göremez fakat sadece vasfedilelir O'nu o şekilde bu dünyada tanıyabilir. Fakat ahirette Allah'ın görülmesi konusuna gelince Bakır'ın bu konu ile ilgili herhangi bir göüşünü tespit edemedik.

3.1.2 Nübüvvet

Arapça olan "nübüvvet" kavramı peygamberlik müessesesini ifade etmek için kullanılır. Müfredi "nebî" [366] cemî "nübüvvet" [367] olarak Kur'an'da geçmektedir. İslâmiyetin II.(VIII) yüzyıllarında hızla yayılmasıyla birlikte çeşitli akımlar ortaya çıkmaya başlamıştır ve bu akımlar nübüvvet müessesesine farklı yorumlar katmaya başlamışlardır.[368] Nübüvvetin ispatı, gerekliliği, kapsamı, işlevi vb. konularda İslam

[363] Yeşilyurt, "Rü'yetullah", 35/311-314.
[364] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 1/57.
[365] Lalani, *Early Shi'i Thought, 95*.
[366] en-Nisâ 4/163, Meryem 19/41-51-54, el-Hac 22/52, el-Ahzâb 33/7, es-Sâffât 37/112,
[367] el-En'am 6/89.
[368] Yavuz, "Nübüvvet", 33/286-291.

âlimlerinin de dâhil olduğu pek çok düşünür kanaatlerini ortaya koyarak farklı nübüvvet anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nübüvvet bahsi diğer ilahi dinlerin inanç esasları olduğu gibi İslam dinin de bir inanç esasıdır. Bir nebî ile Allah ümmetine rahmetini göstermiş ve kullarına doğru yolu bulmaları için ışık tutmuştur. Her peygamber gönderildiği ümmete tevhid inancını tebliğ etmeye, insanlığı uyudukları derin gafletten uyandırmak için gönderilmiştir. Nübüvvetin bir gereği olan vahiy de peygamberlere mahsus kılınmış ve onların haricinde insanlara tebliğ amaçlı bir vahiy gönderme söz konusu olmamıştır. Son peygamber Hz. Muhammed 632 yılında vefat etmiş ve onunla beraber vahiy kapısı kapanmıştır. Nitekim gerekli olan her şeyi O, hem Allah'tan aldığı kutlu vahiy Kur'an ile hem de sünneti ile açıklamıştır. Bunun haricinde bir imam silsilesi ile tekrardan vahiy kapılarının açılma lüzumu pek gerekli olmamıştır.

Muhammed Bâkır, Allah'ın emrettiği ibadetlerin nasıl yapılacağına dair nübüvvet makamını zorunlu görmüştür. Ona göre Peygamberler insanlara bu ibadetleri anlatmış ve de göstermiştir.[369] O, kurtuluşu Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu Kur'an'a ve ortaya koyduğu sünnetine ittiba etmek de görmüştür. Bu konuyu " İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir"[370] ayetindeki "kurtuluşa erenleri" Kur'an'a ve Hz. Peygambere ittiba edenler olarak tefsir ederek güzel bir şekilde açıklamıştır.[371] O yine her insanın mutlaka bir sivriliği bir de dinginliği olduğunu, kimin dinginliği sünnete yönelik olursa hidayet bulacağını kimin de dinginliği bidata yönelik olursa sapıtmış olacağını söylemiştir. [372] Âlim ve fakih bir kimseyi Hz. Peygamber'in sünnetine sımsıkı sarılan kişi olarak belirtmiştir.[373] Yani onun nübüvvet anlayışında peygamberlik zorunlu bir makamdır ve kurtuluşa ermeği de sadece ona ittiba etmekle mümkün görmüştür.

---

[369] Kâdî Nu'mân, *De'â'imü'l-İslâm*, 1/14-15 (Kâdî Nu'man riayetin akabinde Bâkır'ın imameti zorunlu gördüğü rivâyeti de aktarmıştır)
[370] Âl-i İmrân, 3/104.
[371] İbn Kesîr, *Tefsir'i İbn Kesîr*, thk. Sami bin Muhammed Selame, (Dârü'l-Tayyibe 1999), 2/91.
[372] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 1/41.
[373] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî*, 1/41.

3.1.3 Kader

"Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi"[374] şeklinde tarif edilen kader konusu Bâkır'ın döneminde tartışılmaya başlanan bir konudur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra fetihlerin de artmasıyla beraber diğer din mensuplarıyla girişilen temaslar sonucunda kader tartışmaları ortaya çıkmıştır. Hatta bu durum Emevîler döneminde daha bir hız kazanmış, toplumda Kaderiyye ve Cebriyye gibi iki farklı grubun oluşmasına neden olmuştur.

Muhammed Bâkır, kader anlayışında "zikri kutlu ulu olan Allah her şeyin öncesini ve sonrasını bilmektedir" demiştir.[375] O, insanın hür bir iradesinin olduğunu ve Allah'ın insanı cebre maruz bırakmadığını söylemiştir.[376] O, tam olarak ne başıboş bir özgürlüğün olabileceğini ne de tam manasıyla Allah'ın takdirine esir cebriyeci bir tutum sergilememektedir. İkisi arasında orta bir yol izlemiştir. Nitekim kendisine kederiyeci ve cebriyeci bir mevkinin dışında üçüncü bir konumun olup olmadığı sorulduğunda o, evet deyip sema ile arz arasında bulunan mesafeden daha geniş olduğunu söylemiştir.[377] O insanların akıllarını kullanmayıp teslimiyetçi bir kader anlayışına karşı çıkmış yine insanın kendisine bahşedilen akıl sebebiyle yapıp ettiklerinden sorumlu olacağını söylemiştir.[378]

O kadere iman edilmesi gerektiğini, kul hayrıyla ve şerriyle kadere inanmadıkça kendine (hayır ve şerden) isabet edecek şeyi atlatamayacağını, (hayır ve şerden) kaçacak olan şeyi de yakalayamayacağını bilmedikçe iman etmiş olmayacağını söylemiştir.[379] Yine ona göre kaderi değiştirecek olan da yalnız duadır.[380] Fakat bu dua onun cebriyeci bir düşünceye sahip olduğunu akıllara getirmektedir ancak dua, ona göre kaderin sonradan değişmesi ile ilgili olmayıp kaderin ezelde biçimlenmesiyle ilgilidir. Nitekim aynı sözü hadis olarak Hz. Aişe'de rivayet eder.[381] Allah'ın ezeli

---

[374] Hulisi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelam*, (Ankara: TDV Yayınları 2016), 236.
[375] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/63.
[376] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/.91.
[377] Utâridî, *Müsnedu'l İmâm el-Bâkır***,** 1/194
[378] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/5.
[379] Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh,* thk. Beşşar Avad Ma'ruf, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslami 1998), 4/19.
[380] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye***,** 11/341
[381] Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullah b. Muhammed (ö. 405/1014), el-Müstedrek ale's-sahihâyn, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.), 670.

bilgisi kişinin nelere ve ne zaman dua edeceğini kapsamaktadır. Dua yapıldığı zaman Allah fiili takdir eder ve takdir edilen şeyi zamanı gelince de yaratır.

3.1.4 İman

İmanın ne olduğu ne şekilde tanımlanabileceği uzun süre âlimler tarafından tartışılmış bir konudur. İmanın özünü oluşturan şeylerin neler olduğu, ikrar mı tasdik mi amel mi veya bunların hepsini mi içine kapsadığı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Mutezile, Ehl-i hadis, Şîa ve Hariciler amelin imana dâhil edilmesi konusunda hemfikirdirler. Mürcie ise ikrar ve tasdik şeklinde imanı tanımlamıştır.[382]

Muhammed Bâkır, tartışılan iman tanımında, imanın kalp ile bilmek, dil ile ikrar etmek ve amel olduğunu belirtmiştir ve bu konu hakkında Hz. Peygamber'den hadis rivâyet etmiştir.[383] Cafer-i Sâdık'tan gelen bir rivâyete göre Muhammed Bâkır, Câbir b. Abdullah'a amelin imana dâhil olması ile ilgili soru sorar o da ona "…müşriklerin vay haline! Onlar zekâtı vermezler…" [384] ayetini delil göstererek zekât ibadetini getirmeyenlerin müşrik olarak değerlendirildiğini söylemiştir. Muhammed Bâkır da onu tasdiklemiştir.[385] Bazı rivâyetlere göre o ibadetleri yerine getirmeyen ve büyük günah işleyen kimsenin imandan çıkacağını fakat yine de İslâm dairesinde kalacağını bildirir. Bir nevi kişi yüksek bir mertebe olan iman mertebesinden daha düşük bir mertebe olan İslâm mertebesine düşmüş olur. O günah işlemenin ve dine uygun olmayan bazı çirkinlikleri yapmanın, dinin en yüksek mertebesi olan iman mertebesi ile tenakuzluk içereceğini söylemiştir. Bu yüzden imandan daha düşük derece de olan İslâm dairesinde kişinin kalacağını söyler. Kişi günah işlediği vakit onun kalbinde

---

[382] Mustafa Sinanoğlu, "İman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/214-216.

[383] "İman kalp ile bilmek, dil ile söylemek, rükünleri ile amel etmektir" Bu hadisin Bâkır kanallı olanları için bkz: İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 273/887), *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, (Dârü'l-İhya'u Kütübi'l-Arabi), 1/25.; Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Muʿcemü'l-evsat*, thk. Târık b. Ivaz, Abdülmuhsin b. İbrahim, (Kahire: Dârü'l-Harameyn, t.s.) 8/262. ; Ebü'l-Kâsım Temmâm (ö. 414/1023), *el-Fevâ'id*, thk. Hammad Abdülmecid Selefi, (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd 1412), 1/294.

[384] Fussilet 6-7

[385] Kâdî Nu'mân, *De'âʾimü'l-İslâm*, 1/3.

imandan hiçbir şeyin kalmadığı anlamına gelmez, mertebe açısından değerlendirildiği vakit iman dairesinde değilde islam dairesinde değerlendirilir.[386]

Bâkır, görüşünü destekleyecek hadislerde rivâyet etmiştir. Örneğin; Tirmizî, "Bir kimse zina ederse, iman onu terk eder ve bu bir örtü gibidir ve ondan kaldırılırsa iman ona geri döner" hadisini Muhammed Bâkır'ın kişinin zina ettiğinde iman dairesinden çıkıp İslâm dairesine girdiği şeklinde yorumladığını bildirir.[387]

Yine bildirilen başka bir rivâyete göre, Hz. Peygamber'den rivâyet edilen "Zina eden kişi zina ettiğinde mümin olduğu halde zina etmez, hırsız çaldığı andan mümin olduğu halde çalmaz.." hadisi hakkında sorulduğunda, o şöyle cevap verir: "İslâm büyük bir dairedir, iman ise o büyük dairenin içinde yer alır ve İslâm'dan daha küçüktür. Zina etmek ve çalmak gibi fiiller insanı imandan İslâm dairesine düşürür. Kişi tövbe ettiğinde ise iman dairesine tekrar girecektir. Allah'a karşı küfre girmediği sürece de İslâm dairesinde kalacaktır."[388]

Bâkır yukarıda verilen rivâyetler ışığında imanı ikrar, tasdik ve amel şeklinde tanımladığı görülmektedir. Günah işleyen kimseyi ise iman dairesinden çıkartıp daha düşük bir mertebe olan İslâm dairesinin içine dâhil etmektedir. Kişi hatasını anlayıp tövbe edince onu tekrar imanın içine dâhil etmektedir.

Bâkır'a göre iman ilmin kavranmasıyla artabilir de eksilebilir de. İnanç ona göre bilgiye dayanır. [389] O bu yüzden ilim öğrenme üzerine önemli bir vurgu yapmıştır. Bâkır'ın görüşünde "bilgi amaç değil amaca hizmet eden araçtır". Ona göre bilgiyi elde etmek tek başına yeterli değildir. Edinilen bilgiye göre amel etmek önemlidir ve öğrenmiş olduğumuz şeyi başkalarına öğretmek önemlidir. Bu yüzden ilim sayesinde ameller güzelleşebilir ve eğer ameller güzelleşirse o zaman iman artar ve daha güçlü

[386] Su'ud b. Abdilaziz, *Mebahisu akdiyye müte'alliga bi'l-kebair* (Medine: Camiatü'l-İslamiyye, 1424), 86.
[387] İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzüddîn Muhammed b. İbrâhîm (ö. 840/1436), *el-Avâsım ve'l-kavâsım fi'z-zeb ʿan Sünneti Ebî'l-Kāsım*, thk. Şuayb Arnaût, 3. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle lit-Tıba'a 1415/1995), 9/234.
[388] Ebû'l-Kasım Lâlekâî (ö. 418/1027), *Usulü'l-itikâd,* 8. baskı (Suûdî: Dârü'l-Tayyibe, 1423), 6/1092.
[389] Lalani, *Early Shi'i Thought,* 85-88

olur. O halde daha güçlü bir iman kişinin ilmini artırır. Dahası amelini de güzelleştirir. Bu yüzden Bâkır'ın görüşünde ilim, amel ve iman birbiriyle bağlantılıdır.

3.2 Diğer Görüşleri

3.2.1 Sahabe

Ehl-i Sünnet muhaddisleri tarafından "Hz. Peygamber'e mümin olarak olarak erişen onun sohbetinde bulunan ve müslüman olarak da ölen kimse" olarak sahabe tanımı yapılmıştır.[390] Ehl-i Sünnet nazarında sahabeye derin bir sevgi ve muhabbet vardır. Kur'an ayetlerinde de açıkça veya îmâ ile ashabın faziletleri sıralanmıştır.[391] Hadislerde Hz. Peygamber bazen isim isim bazense toplu bir şekilde ashabını övmüştür. Ehl-i Sünnete göre sahabe adildir, onlar kasten Hz. Peygamber'e yalan isnat etmez.[392] Fakat zabt açısından kusurları bulunabilir ve tenkide tabi tutulabilir.[393]

İmamiyye Şîasına göre ise sahabe tanımı Ehl-i sünnete yakın bir anlam içermektedir, onlara göre "Sahabe, Hz. Peygamber'le Müslüman olarak karşılaşmış ve Müslüman olarak –araya irtidat girsede- ölmüş kimseye" denir.[394] Fakat onlara göre sahabe tanımı benzerlik göstersede sahabe adalet ve zabt bakımından cerh ve tadile tabi tutulabilir. Bu konularda diğer râvîler gibidir. Ararlarında fâsık, münafık, yalancı olanları da vardır. Kısacası onlara göre Hz. Ali'nin imametine destek vermeyenler adil olarak kabul edilmeyip her türlü tenkide tabi tutulmuştur.[395] İmamiyye Şîa'sı çeşitli lakaplarla başta Hz. Ebû Bekir ve Ömer olmak üzere onlara lanetler de okumuştur.[396] Hatta Keşşî eserinde sahabeden Ebû Zer (ö. 32/653), Selmân el-Fârisî (ö. 36/656 [?]),

---

[390] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyizi sahabe,* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcüd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/7-9.
[391] el-Bakara, 2/143.; Âl-i İmrân, 3/110, et-Tevbe, 9/100.; el-Fetih, 48/28-29.
[392] İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstiâb fi marifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Buharî, (Kahire: Dârü'n-Nehdâ, t.s.), 1/1.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe,* 1/23-25.
[393] Mehmet Efendioğlu, "Sahabe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 208), 35/491-500.
[394] Şehîdü's-Sânî, Zeynuddînel-Âmulî (ö.966/1559), *er-Ri'âye fi İlmi'd-Dirâye*, thk. Abdülhüseyin Muhammed Bakkâl, (Kum: Mektebetü Me'reşi en-Necefî, 1408), 339-340.
[395] Abdulalim Demir*, İmamiyye Şîa'sı Hadis Kaynaklarına Göre Sahabe Tasavvuru,* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 61-66.
[396] Demir, *İmamiyye Şîa'sı*, 352-457.

Mikdâd b. Esved (ö. 33/653) dışında[397] olanların irtidat ettiklerine dair Muhammed Bâkır kanallı rivâyetleri aktarır.[398]

Tespitimize göre, Muhammed Bâkır'ın sahabeye büyük saygı ve sevgi duyduğu, onlara dil uzatmadığı ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a sebbetmediği görülmektedir. Rivayete göre bir gün ona Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e Ehl-i beyt ailesinin sebbedip sebbetmediği sorulduğunda o "hayır" cevabını vermiş ve onları sevdiklerini, onların bizlere hidayet gösteren kişiler olduklarını söylemiştir.[399] Yine başka bir rivayette Ebû Bekir ve Ömer hakkında sorulduğunda o; "Ben o ikisini takip eder onları veli edinir ve haklarında dua ederim. Ehl-i beyt ailesinden hiç kimse yoktur ki o ikisini kendine veli edinmesin" cevabını vermiştir.[400]

Mugîre ve Beyân'ın sahabeye sebbetme meselesinde Ehl-i beyt üzerine iftira atmışlardır.[401] Bunun üzerine de Bâkır "Allahım ben Ebû Bekir ve Ömer'i severim ve onları kendime veli edinirim. Eğer şayet bunun aksini düşünürsem de kıyamet günü (bu günahtan dolayı) Hz. Peygamberin şefaatine nail olayım" demiştir.[402]

Urve b. Abdullah'tan rivâyet edildiğine göre bir keresinde Muhammed Bâkır'a kılıç süslemesi hakkında sorulmuş. Bâkır da bunda bir problem olmadığını Ebu Bekir Sıddık'ında kılıç süslemesi yaptığını söylemiştir. Urve çok şaşırırcasına Sıddık mı diyerek tekrar sormuş bunun üzerine "Bâkır, evet Sıddık, evet Sıddık, kim ona Sıddık demezse Allah onu dünya ve ahirette doğru yola iletmez" diyerek cevap vermiştir.[403] Yine başka bir rivâyete göre Urve b. Cübeyr bir Şiî grubun meclisinden Hz. Ebu Bekir'e ve Ömer'e lanet okunduğunu duyar ve bunun üzerine onlara kim size bu laneti gerekli kıldı diye sorar, bunun üzerine oradan bir adam bunu Ebu Cafer Bâkır'ın söylediğini söyler. Cübeyr bunun üzerine Bâkır'ı bulur ve ona sorar. Bunun üzerine Bâkır ona "Emirü'l-müminîni nasıl velî edindiysek o ikisini de kendimize veli

[397] Bu isimlere başka rivâyetlerde Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân'da eklenir.
[398] Keşşî, *Ricâl,* 18-21.
[399] Lalekeî*, Usulü'l-İtikad*, 5/1379.
[400] İbn Sa'd,*et-Tabakât*, 5/545.; İbn Kesîr, *Bidâye ve'n-nihâye*, 9/309.; Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/132.
[401] Lâlekâî, *Usulü'l-itikad***,** 5/1378.
[402] Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/132**.**
[403] Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/133.

edinmişizdir" dedi.[404] Ona Hz. Osman'ın ölümü yine sorulduğunda "Osman haksız yere öldürüldü" demiştir.[405]

Bâkır yine kendisi ve Ehl-i beyt hakkında uydurulan haberlerle ilgili şöyle demiştir;

> "Ey Câbir, duyduğuma göre Irak'ta bir topluluk varmış, bunlar bizi sevdiklerini iddia ediyorlar ama Ebu Bekir ve Ömer'e düşmanlık edip onların aleyhinde konuşuyorlarmış ve bunu kendilerine benim emrettiğimi söylüyorlarmış. Onlara de ki: "Ben onların yaptıklarından Allah'a sığınırım ve onlarla bir alakam yoktur. Canım kudret elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, eğer ben yönetimin başına geçecek olursam onların kanlarını akıtarak Allah'a yaklaşırım. Ebu Bekir ile Ömer için istiğfarda bulunmaz ve onlara rahmet dilemezsem, Rasûlullah'ın şefaatinden yoksun kalayım. Allah düsmanları, Ebu Bekir'le Ömer'in faziletlerinden ve onların İslâm'da geçmiş hizmetlerinden habersizdirler. Bunların yaptıklarıyla alakam olmadığını kendilerine bildir ve Ebu Bekir ile Ömer'den uzak duran kimselerden benim de uzak olduğumu kendilerine söyle. Çünkü Ebû Bekir ile Ömer'in faziletlerini bilmeyen kimse, sünneti bilmemiş olur."[406]

Bâkır, bu rivâyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in faziletlerini bilmeyenleri sünneti bilmemek olarak yorumlamış ve uydurulan haberlerden beri olduklarını söylemiştir.

Muhammed Bâkır'a "Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir"[407] ayetinin yorumu olarak burada bahsedilenleri ashâb olarak tefsir etmiştir.[408] Bu da bize onun sahabeye karşı sevgi ve saygı beslediğini ve onlar arasında bir ayrım yapmadığını bize göstermektedir.

---

[404] Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/133.
[405] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye***,** 12/196.
[406] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye***,** 12/311.
[407] el-Mâide, 5/55.
[408] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye***,** 11/340.

3.2.2 İmamet

Şiî-imamiyye mezhebinin diğer mezheplerden ayrıldığı en önemli nokta imamet meselesidir. Onlar hiç kuşkusuz imamet meselesi üzerine inançlarını ve genel tarih algılarını inşa etmişlerdir. Onlara göre hiçbir asır imamsız kalamaz ve imamet nübüvvetin bir devamı şeklindedir. İmamlar insanların tercih veya seçimine bırakılmayıp bizzat Allah tarafından nass ve tayin ile belirlenmektedir.[409]

Ehl-i sünnete göre ise imamet genel olarak "dini koruyan ve dünyevî yönetimde nübüvvetin yerini alan bir müessesedir" şeklinde tarif edilmiştir.[410] Onlara göre imamet bir inanç meselesi olmayıp mükelleflerin fiillerine bağlı konulardandır. İmamet insanların seçimlerine bırakılmış olup, imâmın nass ile tayini söz konusu değildir. İmâm sadece memleketin korunması, hadlerin uygulanması, zalimlerin cezalandırılması, mazluma yardım gibi toplumsal ihtiyaçları gideren Hz. Peygamber'in dünyevi yönünü temsil eden kişidir.[411]

İmamiyye Şîası Muhammed Bâkır'ın imamların nass ile tayin edildiklerine dair "Allah yeryüzünü âlimsiz (imamsız) bırakmaz, aksi takdirde hak ile batıl ayırt edilemez"[412] sözünü Muhammed Bâkır kanallı rivayet etmektedir. Yine Bâkır kendilerinin ve Hz. Ali'nin imametine dair, Resulullah'ın silahına vâris olması sebebiyle Hz. Ali'nin halifeliğe daha fazla hak sahibi olduğunu ve onun bu durumunu şûrâ ehline karşı delil olarak getirdiğini de ifade ediyordu.[413]

Rivayete göre de Ali b. Hüseyin, vefat edeceği sırada, içinde Resulullah'ın silahının bulunduğu bir sandukayı yalnız oğlu Muhammed Bâkır'a vermiştir. Kardeşleri, bunun için, kendisiyle çekişmeye başladıklarında Muhammed Bâkır onlara "Allah'a yemin olsun ki, sizin onda bir hakkınız yoktur, eğer sizin bunda bir hakkınız olsaydı onu

---

[409] Metin Bozan, "Şiî Teo-Politik Söylemin Zemini Olarak İmamet (Teori-Pratik)", *Turkish Journal of Shiite Studies*, 1/1 (Haziran 2019), 2.
[410] Mâverdî, *el-Ahkâmü's- sultâniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî, (Kuveyt: y.y. 1409/1989), 3.
[411] İbn Furek, Ebû Bekr Muhammed b. Hasen el-İsfahânî (406/1015), *Mücerredü Makalâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari,* (y.y, t.s.), 181.
[412] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/103.
[413] Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/102; al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce*, 43.

(sadece) bana vermezdi"[414] demiştir. Kısacası Ali b. Hüseyin imamet görevini oğlu Muhammed Bâkır'a ölümüne az bir vakit kala vasiyet etmiştir.[415]

İmâmiyye Şîasına göre İmam Bâkır, imam olmasının gerekçelerini ortaya koyarken babasından miras kalan kitaplara, ilme vâris olmasını da bir delil olarak sunuyordu. Bu bağlamda Küleynî şöyle demektedir: İmam Bâkır, "isyan" ve ayaklanmaya hazırlanan ve böylece Şîa'nın liderliğine oynamaya çalışan kardeşi Zeyd b. Ali'yi, ilim konusunu ileri sürerek ve ona helal ve haram konularını bilip bilmediğini sorarak susturmak istemiş, helal ve haram konularına yeterince vâkıf olmadan liderliğe soyunmasını yasaklamıştır.[416]Yine Kuleynî, Muhammed Bâkır'ın; "Allah'a andolsun ki, Allah Âdem'in canını aldığı andan bu yana, yeryüzünü Allah'a hidayet vesilesi olan bir imamdan boş bırakmamıştır. O Allah'ın kullarına olan hüccetidir. Yeryüzü Allah'ın kullarına hücceti olan imamdan boş kalamaz"[417] dediğini nakleder.

Muhammed Bâkır, döneminin imamı olsaydı bunu açıktan söyler veya siyasi olarak aktif bir rol oynama görevini üstlenirdi. Hâlbuki o bu tür sorumluluklardan uzak Medine'de sadece ilmi ile meşgul olmuştur. Kardeşi Zeyd'in dahi bu tür konulardan uzak durmasını tembihlemiştir. Zeyd b. Ali kardeşi Muhammed Bâkır'ı imamete layık görmesi gerekçesiyle onu ayaklanmaya teşvik etmişse de, o babasını örnek göstererek onun da zamanında bu işe en layık kişi iken böyle bir şey yapmadığını bildirerek bu tür faaliyetlerden kendisinin uzak olduğunu belirtmiştir.[418] Bâkır kanallı bir rivâyete göre: "Zeyd b. Ali, kendisine biat edilmesi için bir çağrı yapmamıştır, toplumun ona karşı yapmış olduğu biatini tasdiklemiş ve de bunu bir süre gizlemiştir."[419]Bu rivâyete göre Bâkır ne kendisinin ne de kardeşi Zeyd'in nass temelli bir imam tayini olmadığını göstermektedir..

Bâkır'ın döneminde imamet anlayışı bir inanç meselesi şeklinde tam olarak teşekkül etmemiştir. İmamlıktan kastedilen kanaatimizce liderliktir. İmametin tam olarak Allah

---

[414] Ahmed al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi,* (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2005), 43.
[415] Şeyh Müfîd, *İrşâd***,** 2/158.
[416] al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce***,** 43.
[417] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/104.
[418] Sırrı Giridi, *Ârâu'l-Milel*, (İstanbul: A. M. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1303), 150. [Naklen: İbrahim Bayram, "Zeydiyye Fırkasının Mehdîlik Anlayışı", *Mezhep Araştırmaları Dergisi,* 10/2 (Güz 2017), 361.]
[419] Küleynî, *Ravdatu'l-kâfî*, 246. (Naklen:al-Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce*, 27.)

tarafından belirlenmiş vasiler olduğu düşüncesi Muhammed Bâkır'ın oğlu Cafer-i Sâdık'tan sonra Musa el-Kâzım döneminde ileri sürülmüştür.[420] Onun imam olarak bu dönemde bahsettiği Haşimoğulları kabilesinin liderliği olabilir. Başlarda toplumun âlim kesimini veya lider kesimini yansıtan imam kavramı, İmamiyye Şîası'nda zamanla hem dünyevi hem de uhrevi bir yönü olan kişiyi kasteder olmuştur. Zamanla da bu kavram onların bir mezhep esası hatta usuli'd-dini haline gelmiştir.

O, "Allahım sen biliyorsun ben onların (Rafizilerin) imamları değilim" yani liderleri, öncüleri değilim dediği de nakledilir.[421]İmam Bâkır'ın imamet anlayışı, sarih bir nass veya açık bir vasiyetten çok, temelde ilim, Resulullah'ın silahına ve mazlumun veraseti hakkına sahip olmak ilkelerine dayanmaktaydı.[422]

3.2.3 Mehdîlik

Mehdî kelimesi "h-d-y (هدى)" fiilinden türemiş, "kendisi doğru yola başkası tarafından erdirilmiş" anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram cahiliyye Arapları tarafından "doğru yola ulaştıran kişi" anlamında, İslâm'ın gelmesi ile birlikte "imana götüren kişi" anlamında kullanılmıştır.[423] Zaman içerisinde de bu kelime insanları doğru yola iletmesi için Allah tarafından seçilmiş kişi ve bozulmuş toplumu ıslah etmesi için yine Allah tarafından hakikatlere ulaştırılmış[424] ve İslâm'ı aslî hüviyetine kavuşturacak olan beklenen idareci[425] anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

İlk mehdî iddiaları Muhammeb b. Ali el-Hanefiyye'nin (ö. 81/700) ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.[426] Onun Haşimoğullarındaki nüfusu ve Kufe'de Muhtar tarafından adına biat alınması gibi etmenler bazı Müslümanlar arasında bu düşünceyi gündeme

---

[420] Metin Bozan, *İmamiyye Şîasının İmamet Tasavvuru*, (Ankara: İlahiyat Yayınları 2007), 33.
[421] Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, 8/1543.
[422] Kâtib, *Şîa'da Siyasal Düşünce,* 45.
[423] Ahmed Yönem, *Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, 1998), 13-14
[424] Yönem, "Mehdîlik Fikri ve Müslümanlar Arasındaki İlk Tezahürleri", 13-14.; Cemil Hakyemez, "Mehdî Düşüncesini İtikadîleşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5, (2004/1), 128.
[425] Mustafa Öz, "Mehdîlik", Türkiye Diyanet vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/384-386.
[426] Cemil Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 89-90.

getirmiş ve o dönüşü beklenen mehdî olarak ilan edilmiştir. Bağdâdî onun mehdîliği ile ilgili şu rivayeti verir;

> Muhammed b. Ali el-Hanefiyye ölmemiştir, diridir. Mekke ile Medine arasında Radva dağındır. Sağında aslan solunda kaplan, ortaya çıkıp kıyam edinceye kadar onu koruyacaklardır. O, Âl-i Muhammed'in Kâim'i ve Resulüllah'ın yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği mehdîdir.[427]

Hicrî birinci asırda Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'ye Mehdî kavramını kullanmıştır fakat bu kavramı kullanırken daha çok lügat anlamında olanı yani doğru yola ulaştıran kimse, lider anlamların da kullanmıştır. Bu kullanım Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra rec'at kavramını da içine alacak şekilde terimsel manada kullanılmaya başlanmıştır.[428] Fakat o dönemlerde çoğunluk bu kavramı lügat anlamında kullanıyordu, terimsel anlamda kullanan daha çok yeni gulât fırkaları idi.

Câbir b. Abdullah tarafından Hz. Peygamber'in Muhammed Bâkır'a selam göndermesi rivâyetine dayanarak İmâmiyye Şîa'sı Bâkır'ın mehdî olduğunu delil olarak göstermektedir. Onlar "Hz. Peygamber'in selamı, beklenen mehdîye işarettir" şeklinde açıklama yaparlar.[429] Fakat Bâkır'a Mehdî hakkında sorulunca, o terimsel manadaki mehdi anlamından ziyade lügat anlamdaki mehdi kavramını anlayıp şöyle cevap vermiştir: "Nebî bizden biriydi, mehdî ise Abdüşems oğullarındandır. Bu kişi de Ömer b. Abdilâzîz'den başkası değildir"[430] demiştir. Görüldüğü üzere o buradaki mehdî kavramını Şîa'nın yüklediği anlamda kullanmamıştır. Ömer b. Abdilâzîz'e yüklenen mehdî kavramı daha çok adaletle yöneten, siyaseten bir kurtarıcı gözüyle bakılan kişi manasında lügat anlamında kullanılmıştır.

Yine onun gaybeti ve mehdîlik fikrini kabul ettiğine dair Şiî hadis eserlerinde onun rivâyetlerinden müstakil başlıklar açılmıştır. Kâimin Ehl-i beyt ailesinden olduğu ve zuhur edeceğine dair Bâkır kanallı Şiî imâmiyye kaynaklarında rivayetler

---

[427] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 27.
[428] Ahmet Yöntem, "Mehdîlik Fikri", 53.
[429] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 45.
[430] İbn Sa'd, el-*Tabakât*, 5/333.

mevcuttur.[431] Buna göre onun mehdî olduğuna dair iddiaların isabetli olmadığı söylenebilir.

3.2.4 Takiyye

Sözlükte "vaky, vikâye, vâkiye" kökünden türeyen takiyye, hafiyye vezninde olup, korunmak, sakınmak, eziyet veren bir şeyden örtmek, örtünmek anlamına gelmektedir.[432] Terimsel anlamda ise, "kişinin can, mal, ırz namus gibi her türlü kutsal değerlerini açık veya muhtemel tehlikelerden koruması amacıyla gerçek inancını gizlemesidir"[433] şeklinde tarif edilmektedir.

Sünnî düşünürler ilgili naslardan hareketle, takıyyenin ancak, Müslüman kişinin, kâfir bir topluluk içinde bulunduğu ve o kâfirlerden, canı ve malı hususunda korkması nedeni ile onlara diliyle kandırmada bulunabilmesinin câizliğine hükmetmiştir. Fakat takiyyenin etkisi, zahirde olmalı, kalbe tesir edip inanç boyutunu etkilememelidir.[434] Nitekim İbn Abbâs'a göre takiyye, "kişinin kalbi imanla mutmaîn olduğu halde, bunun hilafına konuşmasıdır" ve amelini kuşatmadığını söylemiştir. Ehl-i sünnete göre takiyyenin yapılmasına cevaz verilmiştir fakat yapılmasa daha iyi gözüyle bakılmıştır. Nitekim Fahreddîn Razî de *Mefâtihu'l-gayb*'ında İslâm âlimlerinin çoğunluğunun, imanı açıklama ile ilgili bir konuda takıyyenin caiz olduğuna cevaz vermekle birlikte yapılmamasının daha güzel olduğunu kabul ettiklerini belirtmiştir.[435]

Ehl-i sünnetin takiyye anlayışının aksine İmamiyye Şîa'sına göre takiyye, ırzın, namusun, malın, canın tehlikede olduğu durumlarda başvurulan bir ruhsat olmaktan ziyade özellikle siyasi olarak muhalif addedilen herkes karşısında gerçek inancın gizlenmesi gerektiğine dair bir inançtır.[436]

---

[431] Utâridî, *Müsnedu'l İmâm el-Bâkır*, 1/492.
[432] Hasan Tevfik Marulcu, "Bâtıni te'vil bağlamında Şiî takiyye anlayışı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1/36, (2016/1), 33.
[433] Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 43.; Avni İlhan, "Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 2, (1995), 159.
[434] Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) et-Taberîstânî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr), 8/11-12.
[435] Rahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/11-13.
[436] Ayrıntılı bilgi için bkz: Mustafa Öz, "Takiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopredisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453-454.; Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 43-

İmâmiyye Şîa'sı takiyye inancını durumlara binaen vâcib, müstehap ve haram olarak kategorizelendirmiştir. Onlara göre kişinin kendi hayat ve onuru veya akraba ve yandaşlarının hayat ve onurlarının tehlikeye girdiği durumlarda yapılabileceğine ruhsat verilmiştir.[437] Başka mezheplere karşı onların yanında saygılı olarak veya toplumsal yaşantılarda hasta ziyareti yaparak, camilerde beraber namaz kılarak, kendileri dışındaki insanlara güzel davranarak takiyye yapmanın müstehep olduğunu söylemişlerdir.[438] Zaruret dışı olan şeylerde örneğin içki içmek, abdestte ayakkabıya mesh etmek, imamlardan nefret etmek gibi durumlarda takiyye yapmayı haram olarak görmüşlerdir. [439]

İmâmiyye Şîa'sı takiyye inancının ilk nüvelerini Muhammed Bâkır'a dayandırmaktadır. Onun "yeryüzünde bana takiyyeden daha güzel gelen bir şey yoktur" dediği nakledilir.[440] Yine bu konu ile ilgili Ömer b. Riyah adında bir adam ile Muhammed Bâkır'la aralarında geçen şu olay zikredilir;

> Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a bir mesele sorduğunu, onun da bu soruya cevap verdiğini; bir sene sonra aynı soruyu yeniden sorduğunu, fakat bu cevabının birincisinden farklı olduğunu söyler. Bunun üzerine Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'a, "verdiğin bu cevap, bir önceki sene verdiğin cevabın aynı değil" der. Muhammed Bâkır ona, "belki de birinci cevabımızı takiyye icabı vermişizdir" der. Muhammed Bâkır bu cevabıyla Ömer b. Riyah'ı kendi tutumu ve imâmeti hakkında şüpheye düşürür. Ömer b. Riyah, Muhammed Bâkır'ın taraftarlarından Muhammed b. Kays adlı bir şahsa rastladığında ona, "Muhammed Bâkır'a bir mesele sordum o da cevap verdi. Bir sene sonra aynı soruyu yine sordum, bir önceki sene verdiği cevabın hilafına bir cevap verdi. Niçin farklı cevap veriyorsun dediğimde, Muhammed Bâkır bana, takiyye icabı böyle yaptım dedi. Allah biliyor ya ben samimi idim ve soruyu iyi niyetle sordum. Alacağım fetvaya göre amel etmek azmindeydim. Bana karşı takiyye yapması için bir sebep yoktu. İşte benim durumum budur" der. Muhammed b. Kays ona,

55.; Abdulcabbar Adıgüzel, "Şiî-İmâmî Takiyye Nazariyesinin Kur'ânî Dayanakları", *Marife Dergisi*, 13/3, (Kış 2013), 111-132.; Marulcu, "Bâtını te'vil bağlamında Şiî takiyye anlayışı", 31-47.

[437] Hürr Âmilî, Mumammed b. Hasan, *Tafsilü vesâili'ş-Şîati ilâ tahsili mesâili'ş-Şeriati,* (Kum 1409-1989), 16/203.

[438] Ensârî, *et-Takiyye*, 39-40.

[439] Hürr Âmilî, *Vesâil*, 215-217.

[440] Berkî, Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (ö. 274/887), *Kitâbü'l-mehâsin*, (Tahran: y.y. 1370/1950), 256-267.

> "belki de senin yanında onun takiyye yapmasını gerektiren biri vardı" şeklinde mukabelede bulununca Ömer b. Riyah "ben ona her iki soruyu sorduğumda onun meclisinde benden başka kimse yoktu" der. Muhammed b. Kays bu sefer "imamın verdiği her iki cevap da takribi olarak verilmiştir, fakat bir önceki sene verdiği cevabı ezberlemedi ki, aynı cevapla cevap versin" deyince, Ömer b. Riyah onun İmâmetinden vazgeçer ve şöyle der: "Her ne sebeple ve her ne suretle olursa olsun bâtıl üzerine fetva veren imam olamaz. Aynı şekilde, takiyye icabı, Allah'ın indinde makbul olmayan bir şekilde fetva veren de imam olmaz. Yine perdesini indirip kapısını kapatan, başkaldırmayan (huruc) iyilikle emredip kötülükten sakındırmayan kimse de imam değildir." [441]

Bâkır'ın takiyye yaptığına dair zikredilen rivayetten başka önceki imamlara ait başka bir rivayet duyulmamıştır. Bu durum takiyye inancının ilk defa onunla tanınmaya başladığına delil olmuştur.[442] Keşşî'nin Ömer b. Riyah'ı cerh etmek için verdiği bu rivâyete bakıldığında, imamın ihtiyaç olmadığı halde takiyye ile fetva vermesi, imam olan kişinin ilmine gölge düşürmektedir. Keşşî'nin asıl cerh etmesi gereken konulardan birisi de bu olması gerekirdi.

Zehebî' de geçen başka bir rivayette ise Bâkır'ın takiyye inancından uzak olduğu hatta onun bu durumu reddettiği rivayet edilir. İlgili rivayette Bâkır: "Şüphesiz ki biz herhangi bir takiyye olmadan onların (Ümeyyeoğullarının) arkasında namaz kılarız, babamın (Zeynelâbidîn) da onların arkasında takiyye olmadan namaz kıldığına dair şahitlik ederim,[443] demektedir. Takiyye inancının onun döneminde Şîa'nın iddia ettiği şekilde kullanılmaya başlandığı söz konusudur. Fakat Şîa'ya göre takiyye inancını kabul edip uygulayan Bâkır, kendi döneminde Ehl-i sünnete göre Şîa'nın iddiaları ile karşılaştığında bunu reddetmektedir.

Rivayetlerden kanaatimiz şudur ki, takiyye inancının Bâkır döneminde ilk nüveleri oluşup tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim Bâkır siyasi olarak aktif değildi ve devlet ile ilgili gelen sorunlarla da ilgilenmiyordu. İmamı fikren ve bedenen aktif birisi olarak kabul eden Zeydî grubun ilk nüvelerine karşı Bâkır taraftarları olan (imamiyye Şîası),

---

[441] Keşşî, *Ricâl,* 105.; Kummî-Nevbahti, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-firak firaku'ş-Şîa*, trc. Hasan Onat Sabri Hizmetli Sönmez Kutlu (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 186-188.
[442] Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 45.
[443] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/397.

Bâkır'ın siyasi pasifliğinden dolayı takiyye inancını ortaya atmaya başlamıştır. Pasif olan ve herhangi bir ayaklanma da veya siyasi bir olayda ismi zikredilmeyen Bâkır takiyye yapıyordu.

Bâkır'ın takiyye inancı ile ilgili farklı rivayetler olup onun döneminde bu konunun gündeme geldiği ve konuya kendisinin de dâhil olduğu açıktır. Onun taraftarlarının (Rafizî) Zeydî gruba karşı oluşturdukları bu inanç görüldüğü üzere İmâmiyye Şîa'sı tarafından kendisine dayandırılmaktadır. Fakat onun "Allah'ım sen biliyorsun ben onların (Rafizîlerin) imamları değilim"[444] dediği de göz önüne alındığında, takiyye inancına sahip olmadığı gibi tasdiklemediği de kanaatindeyiz.

3.2.5 Rec'at

Rec'at'ın sözlük manası "geri dönüş" demektir. Terimsel olarak ölen veya gâib imamın tekrar zuhur etmesi olarak tanımlanmıştır.[445] Ölen imamın tekrar zuhur etmesi anlamında kullanılan rec'at kavramı mehdilik ile benzerlik gösterse de aslında tam anlamıyla böyle değildir. İslâm'ı asli hüviyetine kavuşturacak olan beklenen imam olarak tanımlanan mehdiliğin rec'atten ayrıldığı nokta; rec'atte geri dönmesi beklenen sadece imam olmaktan ziyade ileri gelen Şiîler ve onlara düşmanlık gösteren kesimdir.[446] Takiyye inancının ilk gündeme gelmesi ise Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümünün ardından olmuştur.[447]

İmamiyye Şîa'sına göre rec'at haktır ve gerçekleşmesi muhal değil imkân dairesindedir.[448] Onlar naslardan bu konuya dair delil de getirirler, örneğin "Yoksa sizden önce gelip geçenlerin hâli başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız"[449] ayeti ile bizden önceki toplulukların yaşadığı olaylardan biri de, ölülerin diriltilmesidir, bu yüzden rec'atten Kur'an'ın da bahsettiğini savunmuşlardır. Nitekim

---

[444] Lâlekâî, *Usulü'l-itikâd*, 8/1543.
[445] İlyas Üzüm, "Rec'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/504-506.
[446] Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 79-86.; Yüksel Çayıroğlu, "Ehl-i Sünnet ile Şiâ'nın Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 15/1, (2013), 212.
[447] Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 79.
[448] Şeyh Sadûk, *Risaletu'l-İtikadâti'l-İmamiyye,* 70.
[449] Bakara 241.

Kur'ân-ı Kerim'de bazı toplulukların tekrar diriltilmesi ile ilgili İbrahim, Musa, Îsâ, Üzeyir ve İrmiye kıssalarında söz etmektedir bu yüzden bu ve benzeri ayetleri rec'ate delil olarak görmektedirler.[450]

İmamiyye Şîa'sı rec'at inancını temellendirmek için Muhammed Bâkır kanallı rivayetlerle rec'ati desteklemişlerdir. Onlara göre Bâkır "ölümle katl ayrı şeylerdir, katledilen (kişi) ölümü tatmaz, onun tekrar dönüp ölümü tatması gerekir"[451] sözüyle rec'atın gerçekliğini anlatmıştır. Yine Kur'an'dan " هُوَ الَّذِي اَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدٰى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهٖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ" ayetinde[452] geçen "li yüzhirahu" kelimesini Muhammed Bâkır rec'at hakkında olduğunu söylemiştir.[453] Bâkır'ın ölümünün ardından ortaya çıkan Bâkıriyye denen grup onun ölmediğini ve rec'at edeceğini savunmuşlardır.[454]

İbn Sa'd'da geçen bir rivâyete göre ise ona rec'at ile ilgili sorulduğunda o bunu kabul etmediğini söylemiştir.[455] Zira babasına, "Ali b. Hüseyin ve Hz. Ali ne zaman dirilecek" sorusu sorulmuş o da "kıyamet günü dirilecektir" diye cevap vermiştir.[456] Ona yine Ehl-i beyt ailesinin rec'ata inanıp inanmadığı sorulduğunda yine hayır cevabını vermiştir.[457] Hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda Bâkır'ın rec'at ile ilgili görüşlerinin var olması kendi döneminde tartışılagelen bir konu olduğunu göstermektedir. Ali b. Hüseyin'in veya Hz. Ali'nin ne zaman rec'at edeceği sorusu da bu inancın aslında sadece Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin ölümüyle başlamadığını aslında Hz. Ali'nin ölümüyle en azından ilk nüvelerinin oluşturduğunu göstermektedir. Bâkır Şiîlere göre bu inancın savunucusu olsa da Ehl-i Sünnet, Bâkır'ın yukarıda vermiş olduğu cevaplardan da anlaşılacağı üzere rec'at inancının Bâkır için söz konusu olmadığını rivayetlerle göstermiştir.

---

[450] Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1904-1981), *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* (Lübnan/Beyrut: Müessesetu'l A'lemi lil-matbuat 1417/1997), 2/109.
[451] Ayyâşî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî es-Sülemî (ö. 320/932), *Tefsîru'l-Ayyâşî*, (Beyrut: y.y. 1411/1991), 1/225-226.
[452] et-Tevbe, 9/33.
[453] Ayyâşî, *Tefsîru'l-Ayyâşî*, 2/93.
[454] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 1/165.
[455] İbn Sa'd, et-*Tabakât*, 5/321
[456] İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, 9/107.
[457] İbn Sa'd et-*Tabakât*, 5/246.; Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/133.

3.2.6 Bedâ

Bedâ lügat anlamı olarak, bir şeyin aslının zihinlerde zuhur etmesi, ortaya çıkması demektir.[458] Bedânın terim anlamı ise, Allah'ın vuku bulacağını söylediği şeyin tam tersi veya başka bir şekilde vuku bulmasıdır. Başka bir tanımı ise "bir sebebin başka bir sebebe üstün gelerek onu etkisiz hâle getirmesidir."[459] Bedâ ile bazen aynı anlamda kullanılan nesh ise bir hükmün başka ikinci bir hüküm ile ortadan kalkması demektir.[460]

Bedâ inancının ortaya çıkışı ile ilgili bir kabule göre ilk olarak Muhtâr zamanında ortaya atılmıştır. Muhtâr'a gelip bazı kişiler bize vaad ettiğin gibi onları yeneceğiz değil mi diye sorduklarında Muhtâr onlara kesin olarak kazanacaklarını söylemiştir. Fakat savaşın sonucu beklenilein aksine mağlubiyetle sonuçlanınca Muhtâr; "Allah'ın kitabını okumadınız mı? Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır" diyerek bedâ inancını ilk olarak ortaya atmıştır.[461] Muhtâr'ın inancına göre Allah'a bedâ inancını atfetmek caizdir, zira o ve onun ashabına göre Allah bir şeyi emrettikten sonra ondan vazgeçip tersini emredebilir.[462]

Başka bir kabule göre ise bedânın tam manasıyla teşekkülü Bâkır'ın oğlu Cafer Sâdık döneminde başlamıştır. Cafer Sâdık önceden oğlu İsmail'in imametine dair vasiyette bulunmuş ve yerine onu işaret etmiştir. Fakat İsmail'in babası Cafer'den önce ölmesi İmâmiyye Şîa'sının imamet anlayışına ciddi zarar vereceğinden dolayı Cafer Sâdık,"Allah oğlum İsmail hakkında fikir değiştirdiği (bedâ) gibi hiçbir konu da fikir değiştirmemiştir" dediğini rivayet ederler.[463]

---

[458] Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *Furugu'l-lügaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, (Kahire/Mısır: Dârü'l-İlim, t.s.), 1/30

[459] Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân,* 8/171

[460] Ebû Hilâl el-Askerî, *Furugu'l-lügaviyye*, 1/30

[461] Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü'l-Esir nşr.:Ömer Adüsselam Tedmüri, *el-Kamil fi't-târîh.*,; (Beyrut : Dârü'l-Kütübü'l-Arabi, 1997), 3/335.(Tabatabâi ise bu ayeti Bâkır'ın bedâ inancına delil olarak kullandığını söyler bkz: Tabâtabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 1/

[462] Sıbt İbnü'l-Cevzi**,** *Mirâtü'l-zaman fi tevarihi'l-a'yan*, thk. Muhammed Berakat, (Suriye/Dimaşk: Dârü'l-Risaleti'l-Alemiyye, 1434/2013), 8/422.

[463] Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şîası*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 230.; Avni İlhan, "Bedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 290-291.

Müslüman halkın gündemine tam olarak girmesi Muhammed b. Hanefiyye'nin ölümüyle başlamıştır. Nitekim Onun ölümünden sonra ortaya çıkan Keysani fırkalar bu görüşü Kûfe'de yaymışlardır.[464] Cafer Sâdık'ın ölümünden sonra ise Şiî imâmet tartışmalarının önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.[465]

Tabatabâî'de beda inancını Allah'ın fikir değiştirmesi şeklinde değil başta bilmeyip de sonra bilmesi gibi, zatı olan ilminin değiştiğini ifade edecek bir durum söz konusu olmadığını bildirmiş. Böyle bir durumun insanlarda görüldüğünü fakat Allah'ı bundan tenzih etmek gerektiğini söylemiştir. O, bilakis bir şeyin daha önce Allah'a zahir iken şimdi başka türlü zahir olması anlamındaki bedâ söz konusu olabileceğini söylemiştir. Bu ise öncekini silmek, sonrakini de sabit bırakmak şeklindeki neshi kastetmiştir.[466] İmamların bedâ inancından bunları kastettiklerini söylemiştir.

Bedâ inancı Bâkır'ın döneminde tam olarak terimselleşen manayı içermemektedir. Bu dönemde bedâ inancına gerek duyulmamıştır. Bu yüzden de bu konu ile ilgili sünnî kaynaklarda Bâkır'dan gelen bir rivayet elde edemedik. İmamiyye Şîası kaynaklarında ise bedâ ile ilgili ondan gelen rivayetler mevcuttur. Örneğin, ona ecel hakkında sorulduğunda o şartlı ecel ve kesin ecelin olduğunu söylemiştir.[467] Kesin ecelde her şey yazılıdır fakat şartlı ecelde Allah kullar hakkındaki eylemlerini, kullarının yapıp ettiklerine göre şekillendirebilir, bu da bedâ inancıdır.

Muhammed Bâkır yine iki türlü ilmin olduğunu birinin Allah katında gizli diğerinin ise Allah'ın meleklerine ve peygamberlerine öğretmiş olduğu ilim olduğunu söylemiştir. Öğrettiklerinde herhangi bir değişmenin olmayacağını fakat kendi yanında gizli olan ilimde değişikliklerin meydana gelebileceğini söylemiştir.[468] Küleynî'nin naklettiği bu rivayete göre aslında öğrettiklerinde yani haber verdiklerinde herhangi bir değişmenin olmaması demek, bedâ inancının Bâkır'da var

---

[464] Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şiî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 5/10 (Şubat 2006), 34.
[465] Hakyemez, *İmamiyye Şiası ve Temel Kavramları,* 110-111.
[466] Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 13/384.
[467] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî,* 1/85.
[468] Küleynî, *el-Usûlü'l-kâfî***,** 1/85.

olmadığı anlamına gelmesi demektir. Bedâ da yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Allah tarafından insanlara önceden verilen bir haberde değişikliğin olması söz konusudur.

Muhammed Bâkır'ın başka bir sözünde, "her kim Allah'ın bir şeyi meydana gelmesinden sonra bildiğini iddia ederse küfre girer ve dolayısıyla iman dairesinden çıkar, her kim de Allah'a daha önceden bilmediği bir şeyin zahir olduğunu iddia ederse, o kişiden de derhal teberri edin"[469] demiştir. Meclisî'de geçen bu rivayete göre de Allah'ın bir haberi kesin olarak verip sonra da onun aksininin çıkınca Allah fikir değiştirdi inancı Allah'ın ilminin noksanlığına da getirmektedir. Bu yüzden rivayete göre de Bâkır'ın bu durumdan ve düşünceden uzak olduğu kanaatindeyiz.

Sonuç olarak bedâ inancının teşekkülü de dikkate alındığında Muhammed Bâkır'ın Şiî kaynaklarda ondan gelen rivayetlerin biraz zorlama usulü ona dayandırılma oluşundan ve Sünnî kaynaklarda da bu konu ile ilgili kendisinden rivayet elde edemeyişimizden bedâ inancının onun döneminde çok tartışılan, gerek duyulan bir inanç olmadığı kanaatine ulaştık.

3.3 Din Anlayışı ve Diğer Mezheplere Bakışı

3.3.1 Din Anlayışı

Muhammed Bâkır'ın yukarıda ele alınan görüşleri çerçevesinde onun yaşadığı şehrin âlimlerinin takip ettiği usulün etkisinde kaldığı görülecektir. Onun görüşleri Medine ekolünün görüşleri ile uyuşmaktadır. Nitekim yaşadığı ortam hadis açısından problemlerin çözümü için sıkıntı yaşanılmayacak bir bölgedir. Burada güvenilir sahabelerden kendisi bizzat hadis dinleyip fıkıh, tefsir gibi alanlarda kullanmıştır. Onun muksirun sahabelerden biri olan Câbir b. Abdullah'dan çokça rivâyet aktarması ve onun yakın hocalarından biri olması, Medine ekolü dairesinde düşüncelerini geliştirmesinde etkili olmuştur.

Muhammed Bâkır'ın ameli imandan saymayan Mürcie'yi toplumun en alt mertebesi olan Yahudilere benzeterek onları küfür ile suçlaması onun yine Medine ekolü (Ehl-i

[469] Meclisi, *Biharu'l-envar*, (Beyrut:1404), 4/111,115.

hadis) özelliğini göstermektedir. Ebu Sehl Muğravi eseri Mevsu'at'da Bâkır'ın Kaderiyye hakkında söylediği sözleri aktardıktan sonra kendisi "selef âlimlerinin(ehl-hadis'in)" bidatçılara karşı ne derece nefretlerinin olduğunu söylemiş ve Muhammed Bâkır'ı Ehl-i hadis kategorisinde değerlendirmiştir."[470]

Bâkır yine kıyasa da pek olumlu bakmamış kıyası kullanan âlimleri ve öğrencilerine tepki göstermiştir. O Kûfe'den gelen Ebu Hanîfe ile karşılaşır karşılaşmaz "dedemin dinini ve hadislerini kıyasla değiştiren sen misin?" diye sormuştur.[471] İmana ameli dahil etmesiyle de İbn Teymiyye tarafından da Ehl-i Hadis alimleri içerisinde zikredilmiştir.[472]

Yukarıda görüşlerini kapsamlı olarak verdiğimiz şekilde görülecektir ki onun imanı dil ile ikrar, kalp ile tasdik ve amelden sayması[473]; kişinin büyük günah işlediğinde iman dairesinden çıkıp İslâm dairesine alçalması[474], iman da artma ve eksilmenin olabileceği, kıyas metoduna karşı çıkması gibi konularda Ehl-i hadis ile aynı fikirde olması yaşadığı şehrin onun üzerindeki etkisi düşünüldüğünde onu Ehl-i hadis ekolünde kendisini değerlendirebiliriz.

3.3.2 Kaderiyye ve Mürcie Hakkında

İmanı kalp ile tasdik dil ile ikrar kabul eden ve ameli imana dâhil etmeyen Mürcie, tüm iman edenlerin imanını aynı kefeye koymuş ve kimsenin imanın artıp eksilmediğini savunmuştur. Mürciî olan kimseler, imanda istisnanın caiz olmadığını ve ben müminim demekte bir sakınca olmadığı konusunda hem fikirdirler. Bu sebeple, Ashâbu'l-hadisi ben müminim demekle kesin ifadelerden kaçınan tavrı sebebiyle imanında şüphe edenler diyerek tenkit etmişlerdir.[475] Ameli imana dâhil eden Ashâbu'l-hadis ise kâmil imana sahip olmanın ancak ibadetleri eksiksiz yerine getirmekle mümkün olabileceğini savunmuş ve bu ibadetlerden herhangi birini

---

[470] Muğravi, *Mevsu'atü mevefiku's-Selef,* 2/133.
[471] Mekkî, *Menâkib,* 143.
[472] İbn Teymiyye, *el-İmân,* thk. Muhammed Nasıriddin Elbâni, 5. Baskı (Ürdün-Ümran/Metebetü İslamî 1416/1996), 188.
[473] İbn Mâce, es-Sünen, 1/25.
[474] Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad,* 6/1092.; Su'ud b. Abdilaziz, *Mebahisu akdiyye müte'alliga bi'l-kebâir*, 86.
[475] Nesefî, Ebû Muti' Mekhul b. Fazl (ö.318/930), *Kitabu'r-red ala ehli'l-bid'a*, thk. Marie Bernand, (Kahire, 1980), 120.

terkedenin İslâma sırt çevirmiş olduğunu belirtirler.[476] Buradan hareketle Mürcie ile Ashâbu'l-hadis arasındaki en temel ayrılık, imanın tanımı ve onun neyi içine alıp almadığı gibi konular üzerine olmuştur. Bu yüzden onlar birbirlerini iman anlayışları üzerinden tenkide tabi tutmuşlardır.[477]

Ehl-i hadis'in irca fikrini reddetmek için kaleme aldığı eserlerde, ircâ fikri ve Mürcie'nin iman nazariyesi bid'at olarak nitelendirilmiş ve Kur'ân ayetleri ile sünnete uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.[478] Aynı düşünceye sahip olan Bâkır, Mürcie'nin "amel imanın dışındadır, günahlarda imana tesir etmez" görüşüne şiddetli bir şekilde karşı koyar. Ona göre: "Mürcie Sünnetullahın içini dışını değiştirdi. Onlar bu ümmetin Yahudileridir. Bize olan düşmanlıkları Yahudi ve Hıristiyanlarınkinden daha çetindir" demiştir.[479] Bir keresinde Ebu'l-Cârud (ö. 150/767) hakkında kendisine sorulduğunda o : "Ebü'l-Cârûd dost olduktan sonra Mürcie'den oldu. Mürcie olarak ölecek." dedi, sonra "Allah ona lanet etsin kalbi ve gözü kördür" dedi.[480] Yine başka bir rivâyette "gecenin geceye, gündüzün gündüze benzerliği kadar Mürcie'de Yahudilere benzer"[481] şeklinde sert bir şekilde eleştirmiştir. O burada Mürcie'yi Yahudi ve Hristiyanlara benzeterek onlarında dilleriyle Müslümanız dediklerini fakat kalplerinden kendi dinlerini yaşamaya devam ettikleri için Mürcie'yi de onlara benzetmiştir.[482] Ona göre dil ile ikrar etmek kalbi etkileyen bir şey değildir, kalbin tasdiki ameller ile olabileceğini düşündüğünden Mürcieyi sadece tasdik edenler kategorisinde değerlendirip Yahudi ve Hristiyanlara benzetmiştir. Nitekim Bâkır'a

---

[476] Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam b. Miskin el-Herevî (ö.224/7838), *Kitâbu'l-İman,* (Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 2000), 55-58.
[477] Sönmez Kutlu, *Selefîliğin Fikrî Arka Planı İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, (Ankara: OTTO Yayınları 2017), 88-108.
[478] Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-İman,* 32-64.
[479] Ebû Hâtim Er-Râzî, Ahmed B. Hamdân (ö. 322/933-34), *Kitabu'z-zine fî'l-kelimâti'l-İslâmiyye*, thk. Hüseyin b. Feydullah el-Hemedânî el-Yaburî el-Harazî Hemedâni, 1. Baskı (San'a: Yemen Araştırma Merkezi, 1994), 38.
[480] İbn Nedîm, Fihrist, 606.
[481] Lâlekâî, *Usulü'l-İtikad*, 5/1063.
[482] İbn Kuteybe'de Yahudi ve Hristiyanları imanı dilleri ile ikrar edenler şeklinde sınıflandırmıştır. [İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/890), *Te'vilu Muhtelifu'l-Hadis*, thk. Muhammed Zühri en-Neccar, (Kahire: Mektebetü'l Killiyatı Ezheriyye, 1966), 171; Hadis Müdâfaası, trc. Hayri Kırbaşoğlu, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989)]; [Bkz: Mine Demirbilek, *İbn Kuteybe'nin Mezhep Anlayışı Ve Diğer Mezheplere Bakışı* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 69-70]

göre tam bir mümin, hakikî imanı, dil ve kalp ile tasdik edip, amelleri yerine getiren kişidir.[483]

Allah'ın ilmi, iradesi, kudreti ve yaratması ile insanın iradesi, fiili ve sorumluluğu arasındaki ilişki, hicri ilk asırda iki farklı şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bunların ilki, insanın fiilleri de dâhil her şeyi Allah'ın takdirine bağlayan Cebriyye fırkasıdır. Onlar, rüzgârın önünde savrulan yaprak misali insanın da kaderinin önünde böyle savrulduğunu savunurlar. Diğeri ise insan fiillerinde ilahi takdiri kabul etmeyerek onu fiillerinin faili olarak kabul eden Kaderiyye fırkasıdır. Bu iki fırkanın teşekkül etmeye başladığı yıllara tekabül eden Bâkır Cebriyye hakkında elimizde rivâyet bulunmasa da Kaderiyye hakkında şunları söylemiştir: "Muhammed Bâkır'ın yanına gelenler ona 'Bizde Kaderiyye mezhebine mensup bir imam vardır' dedi. Bunun üzerine Bâkır ona "onun arkasında kıldığın namazlara bak, o namazlar Yahudi ve Hıristiyanların (Allah'ın laneti onların üzerine olsun) kardeşleri sayılır"[484] diyerek onları küfür ile suçlamıştır.

Bâkır'ın onlar hakkındaki tekfirci tutumu muhtemelen bu mezhebin sahip olduğu temel düşüncesi olan insanın hür iradesine yaptıkları vurgudur. Fakat onları yine Yahudi ve Hristiyanlara benzetmesi yine bu iki dinin içerisinde bulunan farklı fırkaların kaderiyye ile aynı düşüncede olmaları dolayısıyla olabileceği kanaatindeyiz.[485]

3.3.3 Muhammed Bâkır ve Gulât

Gulât kelimesi "gâli" ve "gâliye"nin çoğulu olup ticaret ve alışverişte fazla fiyatlı olan ve ucuz olmayan manalarına gelmektedir. Dilimizde kullanılan galeyan kelimesi bu kökten türemiş olup, taşmak, coşmak anlamlarına gelmektedir. Bu kelime kök manası itibari ile de "haddi ve ölçüyü aşmak" anlamına da gelmektedir.[486] Terim olarak ise

[483] İbn Mâce, *es-Sünen,* 1/25.
[484] Lâlekâî, *Usulü'l-itikad,* 4/807.
[485] Bu iki dinin cebriyeci ve kaderiyyeci tutumuyla ilgili değerlendirmeler için bkz: Namık Kemal Okumuş, "Ehl-İ Kitap İlâhiyatında İlâhî Takdir Algısının Merkez Parametreleri Üzerine Bazı Tespitler", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 11/1 (2013)
[486] İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab,* 11/503.

gulât, bazı inanç konularında ve imamlara hürmette aşırı gitmekle suçlanan Şiîler için kullanılan menfi anlamlı bir terimdir.[487]

Gulât olarak nitelendirilen fırkaların görüşleri arasında ulûhiyet, hulul, teşbih, bedâ, peygamberlik iddiası, tenasüh, imamet, batınî te'vil gibi İslâmın özünde bulunmayan görüşler yer alır.[488]

Müslümanlar Hicaz yarımadasından fetihlerle geniş coğrafyalara yayılmıştır. Fethettikleri yerlerde kadim medeniyetlerin hüküm sürdüğü bir kültürle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Irak'da Zerdüştlük, Mazdekilik, Yahudilik, Hristiyanlık, Gnostisizm gibi inanç ve fikirlerle karşılaşmışlar ve bu yoğun kültürlerden ister istemez etkilenmişlerdir. Bu etkilenme de yeni dini hareketlerin oluşmasına neden olmuştur. Dini hareketlerin kendi aralarında hizibleşmesi sonucu karşılıklı tartışmalar baş göstermiş ve bu tartışmalar neticesinde İslam'ın özünde var olmayan aşırı fikirler ortaya çıkmıştır.[489] Bu aşırı fikirlerin yoğun olduğu ve Muhammed Bâkır'ın da yaşadığı dönem olan hicrî I. ve II. asırlar, Şii gulât fikirlerinin de ilk nüvelerinin oluştuğu asırlardır.

Kûfe'deki her bir gulât dediğimiz hareket, Ehl-i beyt taraftarlarının burada fazla olmasından dolayı, bu aileye mensup olan şahısların isimlerini kullanarak kendi görüşlerine dayanak bulmaya çalışmışlardır. Ehl-i beyt ailesi ve çevresinde olanlar bu fikirleri her ne kadar yalanlasalarda onlar iddia ettikleri şeyleri kendi çevresindekilere kabul ettirmede ve inandırmada bir nebze olsa başarılı olmuşlardır. Nitekim imamların geneli Kûfe'de değil Medine'de yaşıyordu. Herbir imâmın görüşü, sözü Kûfe'ye gidinceye kadar ya ravi hatasından farklı görüşler ortaya çıkıyordu ya da ravinin iyi niyetli olmayışından dolayı yalan yanlış rivayetler imamlara dayandırılıyordu. Bu fırkaların aşırı görüşlerine Muhammed Bâkır da maruz kalmış ve ismi bu fırkaların içinde zikredilmiştir.

---

[487] Eş'ari, *Makalatü'l-İslâmiyyin,* 5.; Mehmet Ali Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet "Musa Kazım ve Ali Rıza Dönemi Şiiliği ve Abbasiler*, (İstanbul: İfav Yayınları 2010), 47.
[488] Mustafa Öz, "Gâliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/333-337.
[489] Ayrıntılı bilgi için bkz: Büyükkara, *Ehl-i Beyt ve Ehl-i Devlet*, 47-48.

Gulât fikirlere sahip olan Hamza b. Umâre el-Berberî kendisinin nebî, Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'nin de tanrı olduğunu iddia etmiştir. Ona gökyüzünden yedi hikmet (sebep) indiğini ve o, bu sebeplerin yeryüzünü fethedeceğini ve en sonunda her şeye hükümran olacağını iddia eder. Ona Medine ve Kûfe'den[490] bir kısım halk uymuştur. Bu durumu duyan Muhammed Bâkır ona lanet etmiş, ondan uzaklaşmış ve onu yalanlamıştır.[491]

Beyaniyye fırkası ise Beyan b. Sem'an et-Temîmî'ye uyanlardır. Onlar imametin Muhammed b. Ali el-Hanefiyye'den oğlu Ebu Hâşim'e geçtiğini ondan da Beyân b. Sem'ân'a geçtiğini savunurlar.[492] Beyân b. Sem'ân, Ebu Hâşim'in ölümünden sonra nübüvvet iddiasında bulunmuştur. Muhammed Bâkır'a da kendisine biat etmeye ve nübüvvetini kabul etmeye çağıran bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine Muhammed Bâkır mektubu getiren elçiye mektubu yemesini emreder ve şahıs mektubu yer ve Şehristânî'nin verdiği bilgiye göre elçi ölür.[493]

Muhammed Bâkır bir gün ata binmek istediğinde oradakiler ona ata binmesi için yardımda bulundular. Sonra kendisi şöyle dedi: "Allahım benim bir gecede Kûfe'ye gidip geldiğimi iddia eden kavmi utandır, onları rezil et" dedi.[494] Kendisinin ata dahi binmeye gücünün olmadığı halde bu iddiayı onun üzerine atanlara bu şekilde cevap vermiştir. Yine o bir gün aşırı fikirli şahısların ona sorduğu sorular karşısında "Allah'ım sen biliyorsun ben onların (Râfizîlerin) imamları değilim", demiştir.[495] Rivayetten de anlaşıldığı üzere, Muhammed Bâkır kendisi ve ailesinin üzerine atılan iftiraları hayattayken yalanlamış ve de lanet okumuştur. Fakat o hayattayken var olan bu tarz fikirler onun ölümünden sonra da devam etmiştir.

Muğîriyye denilen fırka Muğîre b. Sa'îd el-Iclî adındaki şahsın ve taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Muğîre, Muhammed Bâkır'ın imametini,[496] hatta daha da ileri

---

[490] Kûfe şehri ilk Şiî gulât fikirlerin ortaya çıktığı bir şehirdir. [Bknz: Yusuf Koçak, *Gnostik Geleneğin Erken Dönem Şiîlik'teki Tezahürleri: Şiî Gulât Örneği* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021) 123, 238.]
[491] Kummî Nevbahti, *Fıraku'ş-Şîa*, 121.
[492] Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 227.
[493] Kummî Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, 126.; Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b Abdilkerîm b Ahmed Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*. (Kahire : Müessesetü'l-Halebî, 1968), 1/153.
[494] Lâlekâî, *Usulü'l-itikâd*, 8/1484.
[495] Lâlekâî, *Usulü'l-itikâd*, 8/1543.
[496] Ebû Hâtim Er-Râzî, *Kitabu'z-zine*, 78.

giderek onun ilahlığını da iddia etmiştir.[497] Muğire bu iddialarına Bâkır daha hayattayken başlamıştır. Nitekim hakkında yapılan iddiaları duyan Muhammed Bâkır Muğire'yi yalanlayarak ona lanet okumuştur.[498] Muhammed Bâkır öldükten sonra da iddialarına devam eden Muğire hakkında bu sefer de Cafer-i Sadık etrafındakilere şu şekilde cevap vermiştir;

> Mugîre b. Saîd, kasıtlı olarak babam adına yalan söylerdi. Babamın ashâbının kitaplarını alırdı. Çünkü Mugîre'nin ashâbı, babamın ashâbı içerisinde gizlenir ve onların kitaplarını alıp Mugîre'ye getirirlerdi. O da, kitapların içine küfür ve zındıklık türü şeyler katar, onları babama izafe ederdi. Sonra onları kendi ashâbına verir ve Şîa içerisinde yaymalarını emrederdi. Babamın ashâbının kitapları içerisinde yer alan gulüv kabilinden şeylerin tamamı, Mugîre b. Saîd'in o kitaplar içerisine eklediği şeylerdir.[499]

Muhammed Bâkır'a atfedilen iddialara hayattayken kendisi, vefatından sonra ise oğlu Cafer Sâdık karşı koymuş fakat yine de halk nazarında bu tür rivâyetler yayılıp gulât denilen fırkaların görüşleri içerisinde yer almıştır.

Mansuriyye fırkası, Ebu Mansûr el-Iclî'nin ve taraftarlarının oluşturduğu bir fırkadır. Ebu Mansur kendisini Muhammed Bâkır'a nispet etmiştir. Muhammed Bâkır onunla hiçbir bağının olmadığını söylemiş ve de onu huzurundan kovmuştur. Bu sefer de o kendi imametini ilan etmiş, Muhammed Bâkır ölünce de imamet bana geçti demiştir.[500]

Sonuç olarak İslam'ın hızla yayılmasıyla farklı coğrafyalardaki farklı din mensubu olan insanların önceden var olan inançları ve kültürlerini bırakmayarak müslüman olmaları, aşırı diyebileceğimiz bir o kadar da İslam'ın özünden uzak olan görüşlerin zuhur etmesine sebebiyet vermiştir. Bu fırkalar İslam'ın, kendi kültür ve inançlarının harmanlanmasıyla ortaya çıkması neticesinde İslam'a mensubiyetleri iddia edilir. Her ne kadar gulât fırkaların İslam'a mensubiyetleri iddia edilse de genellikle Sünnî ve

---

[497] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 1/177-178.
[498] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.*, 1/178; Meclisi, *Biharü'l-envar*, 46/328.; Kâdî Nu'mân, *Deʿâʾimü'l-İslâm*, 176.
[499] Keşşî, Ricâl, 195.
[500] Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal.,* 1/178-179.

mutedil Şîi âlimleri tarafından müslüman olmayan kimseler olduğu noktasında ittifak edilmiştir.[501]

Muhammed Bâkır, kendi döneminde zuhur etmeye başlayan bu fırkalara lanet okumuştur ve kendisinin onlarla bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Vefatından sonra ise oğlu Cafer Sâdık babasının arkasından bu iddiaları çıkaran veya sürdürenleri sert bir şekilde eleştirmiştir.

[501] Öz, "Gâliyye", 13/333-337.

4. SONUÇ

Hicri II. asırda yaşamış önemli bir sima olan Muhammed Bâkır, İslam geleneğinde hem Şîa için hem de Ehl-i sünnet için büyük bir âlim olarak kabul edilmiştir. Onun düşünce yapısını oluşturmasında öncelikle babası Zeynelâbin daha sonrasında yaşadığı şehrin âlimleri önemli bir rol oynamıştır. O, Şîa'nın iddia ettiğinin aksine rivâyetleri ve ilmini sadece ailesinden almayıp pek çok âlimden almıştır.

Tezimizde onun hayatı objektif bir şekilde ilk bölümde irdelenmeye çalışılmıştır. Onun dini ve fikri düşüncelerini daha iyi anlayabilmek açısından babası ve kardeşleri kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. O, herhangi siyasi bir faaliyette bulunmamış hatta kardeşi Zeyd'in Emevîler'e karşı girişebileceği harakete karşı onu uyarmıştır.

İmamiyye Şîası'nın Bâkır'ın ilminin sadece aileden aldığı iddialarının aksine, ilmine katkıda bulunan hocalarına ve düşüncelerini aktaran öğrencilerinin isimlerine yer verilmiştir. O, Medine'deki Kûfeli öğrencilerinin Kûfe'ye döndükten sonra rivayetlerinde değişme veya unutulma ihtimali üzerine hayattayken kendisine yalan isnad edenlerin kimisini lanetledi ve kimisini ise düzeltti.

Yine onun Ebû Hanîfe ile olan hoca öğrenci ilişkisini de ele alarak ilim yolculuğundaki yerini tespit etmeye çalıştık.

Tezde, Muhammed Bâkır'ın, muhaddislik, müfessirlik ve fakihlik yönü anlatılmaya çalışılarak ve Şîanın iddialarının aksine onun ayetleri bâtınî bir şekilde yorumlamadan birbiriyle bağlamını esas alarak ve zahirinden koparmayarak tefsir ettiği ortaya konulmuştur. Hadisleri rivayet ederken ise, o, hep Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyetlerde bulunmamış veya sadece aile isnadı ile rivâyetler nakletmemiştir. O, dönemin önemli hadisçilerinden dersler alarak onlardan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Fakihlik yönüne baktığımızda ise, rivâyet merkezlive hadislere çözüm odaklı yaklaştığı, ibadetlerin nasıl yapılacağını anlatırken rivayetler üzerinden ifade ettiği görülmektedir. Örneğin hac ile ilgili hadislerde bu metodu kullanmıştır.

Kendisine nispet edilen Ümmü'l-Kitap adlı eserin ona ait olup olmadığı konusu değerlendirilmiş, Kur'an'ı Kerim merkeze alınarak eleştiri süzgecinden geçirilmiş, bu eserin ona ait olmadığı sonucuna varılmıştır.

Muhammed Bâkır'ın siyasi hayatına baktığımızda ise, onun, babası gibi döneminin halifeleri ile iyi ilişkiler sergilediği ve Emevîlere karşı girişilen herhangi bir olaya karışmadığı tarafsız kaldığı görülmektedir.

İkinci bölümde ise onun tevhid, nübüvvet, iman, kader gibi itikâdî konularda fikirleri ele alınmıştır. Muhammed Bâkır'ın tevhid, iman, sahabe, kader gibi konularda belirtmiş olduğu fikirleri onun Medine de bulunan âlimlerin düşüncelerine benzer bir düşüncede olduğu görülmüştür. Nitekim imana ameli dâhil etmesi, iman-islam ayrımına gitmesi, imanın mertebelerinin olduğunu belirtmesi, rivâyet merkezli bir metodunun olması bizleri bu kanaate ulaştırmıştır.

Muhammed Bâkır'ın sahabeler hakkındaki düşünce anlayışında, onları hiçbir şekilde sebbettiği görülmemiş, aksine onlardan hayırdan başka bir şey bilmediğini defalarca zikretmiştir. Kendisine bu konu ile ilgili soru sormaya gelenlere hep bu şekilde cevap vermiş ve dedesi Hz. Ali'yi onlardan üstün tutacak bir tutum sergilememiştir. Özetle, sahabe arasında bir üstünlük ayrımına gitmemiş ve onlara saygısızlıkta bulunacak bir davranış sergilememiştir.

Muhammed Bâkır, İmamiyye Şîasının ileri sürdüğü imamet, rec'at, gaybet, takiyye, bedâ gibi inançların tezde hem Sünnî hem de Şiî kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Onun döneminde bu gibi inançların tam olarak teşekkül edip etmediği veya bu inançlara ihtiyaç duyulup duyulmadığı ilk olarak açıklandıktan sonra elde edilen veriler neticesinde onun gerçek düşüncesine dair bir kanaat verilmeye çalışıldı.

Son başlıkta onun diin anlayışı, dine bakışı ve de hangi mezhebi ekole yakınlık duyduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yeni yeni teşekkül etmeye çalışan mezheplerle ilgili düşünceleri verilmeye çalışılmıştır.

Gulât fırkalar, kendi siyasi hegemonyasını halka kabul ettirmek için yine halkın saygı duyduğu ve halkın nazarında farkındalığı bulunduğu Ehl-i beyt ailesinin ismini kullanarak güçlerine güç katmaya çalışmışlardır. Şîa ise kimi zaman kendi imamlarını yüceltmek isterken kimi zamanda bu fikirlerin tesirinde kalarak kendi eserlerine de Muhammed Bâkır'ın ve diğer imamların düşüncelerine dair aşırı uç rivâyetleri almıştır. Bu yüzden tezde son olarak da Bâkır hayattayken veya ölümünden sonra ortaya çıkan gulât fırkaların onun hakkında ortaya attığı iddialar verilip irdelenmeye çalışılmıştır. Fakat, Muhammed Bâkır'ın bu aşırı uç fikirlerden uzak olduğu bilakis duyduğunda rivayet eden şahısları lanetlediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, A. (Kış 2013). Şiî-İmâmî takiyye nazariyesinin Kur'ânî dayanakları. *Marife Dergisi*. *13*(3). 111-132

Ahmed al-Kâtib. (2005). *Şîa'da siyasal düşüncenin gelişimi*. Kitâbiyât Yayınları.

Akbulut, A. (2015). Sahabe *dönemi iktidar kavgası*. Otto yayınları.

Algül, H. (2015). *Kerbelâ: Kanayan bir yara gönül sızlatan bir facia*. Ensar Neşriyat

Ali el-Hürr el-Âmili el-Meşgarî. (1398). *Vesâilü'ş-şîa ila tahsîli mesâili'ş-şerî'a*. Mektebetü'l-İslamiyye.

Arslan, H. ve Bozkurt, M. (2016). *Sistematik kelam.* TDV Yayınları.

Atalan, M. (2013). *Cafer-i Sadık*. Diyanet Vakfı Yayınları.

Atalan, M. (2014) *Şiiliğin farklılaşma sürecinde Ca'fer es-Sadık'ın yeri*. Araştırma Yayınları.

Atalan, M. (Aralık 2009). Alioğullarının iç çekişmesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 14*(2). 63-76.

Aycan, İ. (2014). *Saltanata giden yolda Muâviye Bin Ebî Süfyan.* Ankara Okulu Yayınları.

Bağdadi, A. (t.s). *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-naciye Minhum.* Darü'l-Afaki'l-Cedid.

Bardakoğlu, A. (2017). *İslam ışığında müslümanlığımızla yüzleşme*. Kuramer Yayınları.

Bayram, İ. (Aralık 2017). Zeydiyye fırkasının Mehdîlik anlayışı. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*. *10*(2). 353-388.

Bedr Muhammed Bâkır. (1428). *Er-Ravdu'n râdır fî sîreti'l İmâm Ebî Ca'fer el-Bâkır*. Meberretü"l âl ve'l ashâb.

Belazüri, A. Y. (1996) *Ensâbü'l-eşraf.* Dârü'l-Fikr.

Bozan, M. (2017). *İmamiyye Şîasının imamet tasavvuru*. İlahiyat Yayınları.

Bozan, M. (Haziran 2019). Şiî teo-politik söylemin zemini olarak imamet (teori-pratik). *Turkish Journal of Shiite Studies*, *1*(1). 1-24.

Büyükkara, M. A. (1999). *İmâmet mücadelesi ve Haşimoğulları*. Rağbet Yayınları.

Büyükkara, M. A. (2010). *Ehl-i beyt ve ehl-i devlet "Musa Kazım ve Ali Rıza dönemi Şiiliği ve Abbasiler*. İfav Yayınları.

Çayıroğlu, Y. (2013). Ehl-i Sünnet ile Şiâ'nın arasındaki temel ihtilaf noktaları. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *15*(1). 199-243.

Çüçen, K. (2014). *Bilgi felsefesi*. Sentez Yayınları.

Demirbilek, M. (2016). *İbn Kuteybe'nin mezhep anlayışı ve diğer mezheplere bakışı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

Demircan, A. (2015). *Ali-Muâviye kavgası*. Beyan Yayınları.

Demircan, A. (2015). *Fitne kardeşlerin savaşı*. Beyan Yayınları.

Demircan, A. (2015). *İslam tarihi'nin ilk döneminde Arap-Mevali ilişkisi*. Beyan Yayınları.

Doğan, İ. (2019). *İmam Zeyd b. Ali*. TDV Yayınları

Doğmaç, C. (2020). *Sünnî ve Şii kaynaklarda Muhammed el-Bâkır'ın Hadis Rivâyetlerindeki Yeri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Ebû Alî Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Gassânî. (t.s.). *Elgâbü Sahabe ve Tabiîn*. Daru'l-Fazile.

Ebû Hâtim Er-Râî. (1994). *Kitabu'z-zine fî'l-kelimâti'l-İslâmiyye*. Yemen Araştırma Merkezi.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. (1420). *el-Bahrü'l-muhît*. Daru'l-Fikir.

Ebû Hilâl el-Askerî. (t.s.). *Furugu'l-lügaviyye.* Daru'l-İlim.

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. (1271/1952). *el-Cerḥ ve't-taʿdîl*. Darul Mearifi'l-Osmaniyye.

Ebü'l-Fidâ. İ. (1420/1999). *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Dâru'l-Tayyibe.

Ebü'l-Kāsım Temmâm. (1412). *el-Fevâ'id*. Mektebetü'r-Rüşd.

El-Bağdâdî. (İbn Ebü'd-Dünya). (1420/1999). *Zühd*. Daru'l-İbni Kesîr.

El-Begavî, F. (1987). *Me'âlimü't-tenzîl*. Dârü'l-Ma'rife.

El-Bezzâzî. (1320). *Menakibu İmam'ı Azam Ebu Hanîfe*. Meclisi Dairatü Maarifi Nizamiyye.

El-Herevi, M. (t.s.) *Tehzibü'l-luga*. Deru'l-İhya'u Türas el-Arabi.

El-Herevî. U. (2000). *Kitâbu'l-İman*. Mektebetü'l-Maârif.

El-Isbahani, A. (1409). *Hilyetü'l-Evliya tabakâtü'l-asfiya*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

El-Keşşî (1970). *Ahbâru ma'rifeti'r-ricâl*. Dânişkâh-i-Meşhed.

El-Keşşî. (1430/2009). *Ma'rifetü'r-ricâl*. Şeri'ul-Matar.

El-Kuşeyrî, M. *el-Câmi'u's-sahîh*. Daru'l-İhya'ü-Türas.

Ellek, H. (2015). İmâmiyye Şîası Fıkıh Metodolojisinde Aklın Delil Kabul Edilme Süreci. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *17*(1). 131-163.

El-Mizzi, Y. (1400/1980). *Tehzibu'l-kemal*. Müessesetü'l-Riyal

El-Utâridî, A. (1381/1962). *Müsnedü'l İmâm el-Bâkır Ebî Ca'fer Muhammed b. Ali aleyhimâ es-selâm*. İntişârâtu Utârid.

Enes b. Mâlik. (2004). *Muvatta' el-İmam Malik b. Enes : rivaye İbnü'l-Kasım ve telhisü'l-Kabisi*. el-Mecmaü's-Sekafî.

En-Nesâî. (1406/1986). *es-Sünen*. Mektebetü matbuatü'l-İslami.

Erbay, E. E. (Kasım 2018) Zeynelâbidin Ali b. Hüseyin ve Emevî halifeleriyle ilişkileri. *Edebali İslamiyat Dergisi 2*(4). 111/138.

Es-Saymerî. (1974). *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Et-Taberânî. T. (t.s.). *el-Mu'cemü'l-evsat*. Daru'l-Harameyn.

Et-Taberî. C. (1387). *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk.* Darü'l-Türâs.

Et-Tirmizî.(1998). *el-Câmiʿu'ş-sahîh*. Daru'l-Garbi'l-İslami.

Et-Tûsî, A. (1944/1363). *el-İstibsâr*. Dârü'l kütübi'l İslâmiyye.

Et-Tûsî. (1385). *Tehzîbu'l-ahkâm*. Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye.

Ez-Zehebî. (1382/1963). *Mîzânu'l i'tidâl fî nakdi'r ricâl*. Dârü'l ma'rife.

Ez-Zehebî. (1985). *Siyeru â'lâmi'n-nübelâ*. Müessesetü'r-Risâle.

Ez-Zehebî. (1993). *Tarihü'l-İslâm ve vefeyatü'l-meşahir ve'l-a'lâm*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.

Ez-Zehebî. (1998). *Tabakâtül huffaz*. Dâru'l-Kütüb.

Fahreddin Râzî. (t.s.). *Mefatihu'l-gayb*. Daru'l-Fikr.

Fığlalı, E. R. (2008). *İmâmiyye Şîası*. Ağaç Kitabevi Yayınları.

Gökalp, Y. (2007). Zeydiyye mezhebinin doğuşu, teşekkülü ve tarihçesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7(2). 55-93.

Gökalp, Y. (2017). Zeydilik. *İslâm mezhepleri târihi el kitabı*, (ed. Hasan Onat-Sönmez Kutlu). Grafiker Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1987). *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*. Der Yayınları.

Hâdi Cavad Kâzım, *Islâhi fi'l-Asrı İmam Muhammed Bâkır*. Mecelletü'l-Külliyeti'l-İslamiyyeti'l-Câmiati.

Hakyemez, C. (Şubat 2006). Bedâ düşüncesi ve Şiî imamet tartışmalarındaki yeri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *5*(10). 29-49.

Hakyemez, C. (2004/1). Mehdî düşüncesini itikadîleşmesi üzerine. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *3*(5). 127-144.

Hakyemez, C. (Ocak 2008). Şii imamiyye fıkhının teşekkül süreci ve imamet. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7*(13). 7-36.

Halîfe b. Hayyât. (1397). *Tarihu Halîfe b. Hayyât*. Müessesetü'r-Risale.

İbn Asâkir. A. (1415/1995). *Tarihu Dimeşk*. Darü'l-Fikr.

İbn Ebî's-Selc, B. (2002). *Mecmuatü'n-nefîse fî târihi'l-eimme*. Dâru'l-Kâri.

İbn Ebü'd-Dünya. (1414/1993). *Zemmü'd-dünyâ*. Müessesetü'l-Kütübü'l-Sekafîyye.

İbn Fundûk. B. (2007). *Lübâbü'l-ensâb ve'l-elkâb ve'l-elgâb*. Mektebetü Âye-tullâhi'l-Uzmâ er-Mer'aşî.

İbn Furât, Ebu'l-Kasım Furât b. İbrahim İbn Furât el-Kûfî. (1412/1992). *Tefsiru Furât el-Kûfî*. y.y.

İbn Hacer, Ş. A. *Tehzibü't-tehzib*. Dârü'l-Kitabi'l-İslam.

İbn Haldun. (1988). *Tarihu İbn Haldun*. Daru'l-Fikir.

İbn Hallikân, B. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Dâru'l-Sâdır.

İbn Kesîr, E. F. (1986). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Daru'l-Fikir.

İbn Kesir. (1999). *Tefsir'i İbn Kesir*. Daru'l-Tayyibe.

İbn Kuteybe (1990). *el-İmâme ve's-siyâse*. Dâru'l-Edva.

İbn Kuteybe. (1966). *Te'vilu muhtelifu'l-Hadis*. Mektebetü'l Külliyati Ezheriyye.

İbn Mâce. *es-Sünen*. Daru'l-İhya'u Kütübi'l-Arabi.

İbn Manzur, (Ebü'l-Fazl). (1414). *Lisanü'l-Arab*. Dâru's-Sâdır.

İbn Nedîm, F. (2019). *Fihris*t. (Çev: Ramazan Şeşen). Türkiye Yazma Eserler Kurumu.

İbn Sâ'd. (1990). *Tabakâtü'l-kübra*. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbn Şehrâşûb. (1416/1991). *Menâkıb Ali Ebî Tâlib*. Dâru'l Advâ.

İbn Teymiyye. (1416/1996). *el-Îmân*. Metebetü İslamî.

İbn Teymiyye. (1986). *Minhacü's-Sünneti'n-Nebeviyye*. Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye.

İbnü'l-A'rabi. (Ahmed b Muhammed b Zeyyad). (1991). *ez-Zühd ve sıfatü'z-zahidin*. Mektebetü's-Saade.

İbnü'l-Cevzi. (Ebu'l Ferec). (1412/1992). *el-Muntazam fi tarihi'l-müluk ve'l-ümem*. Mustafa Abdulkadir Ata. Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

İbnü'l-Esir, A. (1980). *el-Kâmil fi't-tarih.* Dârü'l-Kütübü'l-Arabi.

İbnü'l-Müstevfi, E. B. (1980). *Tarihu İrbil*. Darü'r-Reşid.

İbnü'l-Vezîr, E. A. (1415/1995). *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-zeb ʿan Sünneti Ebî'l-Kâsım*. Müessesetü'l-Risale lit-Tıba'a.

İlhan, A. (1992). "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

İlhan, A. (1995) "Takiyye Doğuşu ve Gelişmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*. 157-175.

İmam Eş'ari. (1426/2005). *Makalatü'l-İslâmiyyin ve ihtilafü'l-musallin.* Beyrut : Mektebetü'l-Asriyye,

Kâdı Nuʻmân, T. K. (1373/1923). *Deʿâʾimü'l-İslâm ve zikrü'l-helâl ve'l-harâm*. (Masâdiru Hadisi Şîa/Fıkıh Kısmı). Dârü'l-Maarif.

Kara, M. (1995). *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi*. Dergâh Yayınları.

Karagözoğlu, M. M. ve Topgül, M. E. (2015). *Şîa'nın hadis anlayışı üzerine incelemeler*. Klasik Yayınları.

Kaygusuz, İ. (2009). *Ummu'l-kitab*. Demos Yayınları.

Koçak, Y. (2021). *Gnostik geleneğin erken dönem Şiîlik'teki tezahürleri: Şiî Gulât örneği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Kummi – Nevbahti. (2004). *Kitâbu'l-makâlât ve'l-fırak fıraku'ş-Şîa*, (trc. Hasan Onat - Sabri Hizmetli - Sönmez Kutlu). Ankara Okulu Yayınları.

Kummî. Ebü'l-Hasan b. Ali b. İbrâhim. (t.s). *Tefsîru'l-Kummî*, (y.y).

Kurtubi, Ö. (1994). *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi ve ma yenbagi fî rivâyetihi ve hamlihi*. Dâru İbni'l-Cevzi.

Kutlu, S. (2005). İslâm mezhebleri târihinde usûl mes'elesi. *İslâmî ilimlerde metodoloji/usûl mes'elesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Kutlu, S. (2017). *Selefiliğin fikrî arka planı islâm düşüncesinde ilk gelenekçiler*. Otto Yayınları.

Kutlu, S. (2018). *Türklerin islamlaşma sürecinde Mürcie ve tesirleri*. Diyanet Vakfı Yayınları.

Kuzudişli, B. (2007). *Şîa ve hadis*. Klasik Yayınları.

Kuzudişli, B. (2015). Şîa'da metin tenkidi kriteri olarak hadislerin Kur'an'a arzı Tûsî'nin İstibsâr'ı Örneği. *Şîa'nın hadis anlayışı üzerine incelemeler*. (ed. M.Macit Karagözoğlu ve M. Enes Topgül). Klasik yayınları.

Küleynî, C. M. (1428). *el-Usûl-ül-kâfi*. Menşurâtü'l-Fecr.

Lalani, A. R. (2003). *Early Shi'i thought "the teaching of Imam Muhammad el-Bâqır"*. The Institute of Ismaili Studies.

Lâlekâî Ebü'l-Kāsım (Ebü'l-Hüseyn). *Usulü'l-itikad*. Durusün Savtiyyetün Kame bi-Tefrigiha Mevkiu Şebeketi'l İslamiyyeti. Mektebetü'ş-Şamile.

Lâlekâî Ebu'l-Kâsım (Ebu'l-Hüseyn). (1423). *Usulü'l-itikâd*. Daru'l-Tayyibe.

Macit, Hüdâ Teklif, *Mebâhisu Tefsiriyye İnde İmam Bâkır*, Mecelletü Külliyyeti İslamiyyeti Camiati (The Islamic University College Journal), *3*(52). 41-59.

Marulcu, H. T. (2016/1). Bâtıni te'vil bağlamında Şiî takiyye anlayışı. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. *1*(36). 31-47.

Mâverdî. (1409/1989). *el-Ahkâmü's- sultâniyye*. y.y.

Meclisi, M. B. (1983). *Biharü'l-envari'l-câmia li-düreri ahbari'l-eimmeti'l-ethar : kitâbü'l-icazat*. İhya'u-Kütübü'l-İslamiyye.

Mekki (el-Muvaffak b. Ahmed). (1981). *Menakıbu Ebî Hanîfe.* Daru'l-Kitabi'l-Arabi.

Modarressi. H. *Crisis and consolidatio in the formative period of Shi'ite Islam (Abû Ja'far ibn Qiba al-Râzî and his contribution to Imâmite Shî'ite thought),* The Darwin Press. New Jersey.

Muğravi. (Ebu Sehl Muhammed b. Abdurrahman). (t.s) *Mevsu'atü müvefiku's-Selef fi'l-akideti ve'l-menheci ve't-terbiyyeti*. Mektebetü'l-İslamiyye.

Muhammed b. Şehrâşûb el-Mazenderanî. (1376/1956). *Menakibu Ali Ebî Talib*. Matbaatü Haydariyye.

Muhammed Ebû Zehra. (2005). *Ebû Hanîfe*. (trc: O.Keskioğlu). DİB Yayınları.

Muhammed Ebu Zehra. *İslamda siyasi ve itikadi mezhepler tarihi*, (trc: Abdülkadir Şener). Hisar Yayınevi.

Müslim b. Haccâc. *el-Câmiʿu's-sahîh*. Daru'l-İhya'ü-Türas.

Nesefî, (Ebû Muti' Mekhul b. Fazl). (1980). *Kitabu'r-red ala Ehli'l-Bid'a*. y.y.

Okumuş, N. K. (2013). Ehl-İ kitap ilâhiyatında ilâhî takdir algısının merkez parametreleri üzerine bazı tespitler. *Kelam Araştırmaları Dergisi*. *11*(1). 169-199.

Onat, H. (2017). *Emevîler devri Şiî hareketleri ve günümüz Şiîliği*. Endülüs yay.

Öz, M. (2010). "Takiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopredisi*. TDV Yayınları.

Özkan, M. (2016). *Emevîler döneminde iktidar ulema ilişkisi*. Ankara Okulu Yayınları.

Öztürk, Y. N. (2009). *Arapçılığa karşı akılcılığın öncüsü İmamı Azam Ebu Hanîfe*. 12. Baskı. Yeni Boyut.

Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî (2000). *Kitâbü'l-vâfî bi'l-vefeyât*. Daru'l-İhya'i Türas.

Sıbt İbnü'l-Cevzi, (1434/2013). *Mirâtü'l-zaman fi tevarihi'l-a'yan*. Daru'l-Risaleti'l-Alemiyye.

Sıbt İbnü'l-Cevzi. (t.s). *Tezkiretü havâssı'l-eʾimme fî hasâʾisi'l-eʾimme*. Mektebetü Neyneva'l-Hadîse.

Söylemez, M. M. (2001). Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye devrinin arkaplanı. *İslâmî Araştırmalar*, 14(3-4). 456-468.

Su'ud b. Abdilaziz. (1424). *Mebahisu akdiyye müte'alliga bi'l-kebair*. Camiatü'l-İslamiyye.

Şehristani. (Ebü'l-Feth Tâcüddîn). (1968). *el-Milel ve'n-nihal*. Müessesetü'l-Halebî.

Şeyh Müfîd. (1431/2010). *İhtisas*. Dârü'l müfîd.

Şeyh Müfîd. (Ebû Abdillah İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Nûman Ukberi Bağdadi). (1429). *Kitâbu'l-irşâd*. Müessesetü'l-Ali Beyt İhya'ul-Türas.

Şeyh Müfîd. *Emâlî*. Kum: Havza İlmiyye- Müessese Ümran Mesêcid.

Şeyh Sadûk. (Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh el-Kummi) (1978). *Risaletu'l-iikadâti'l-İmamiyye (Şii-İmâmiyye'nin inanç esasları)*. (trc. Ethem Ruhi Fığlalı). Ankara Üniversitesi Yayınları.

Tabâtabâî. (Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin) (1417/1997). *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Müessesetu'l A'lemi lil-matbuat.

Tabersî, Ebû Ali Eminüddin Fazl b. Hasan b. Fazl. (1429/2008) *Mecmeu'l-beyân fi tefsiru'l-Kur'an*. y.y.

Tûsî, N. M. (1414/1994). *Risâle fi'l fark beyne'n nebî ve'l imâm, (*er-resâil el-'aşer içerisinde). Müessesetü"n neşri"l islâmi.

Tûsî, Nasiruddîn Muhammed b. Muhammed. (1427/2006). *İhtiyâru marifeti'r ricâli'l Keşşî*. Müessesetü'n Neşri'l-İslâmî.

Tûsî. (t.s) *et-Tibyân fi tefsiru'l-Kur'an*, y.y.

Varol, M. B. (2011). *Siyasallaşma sürecinde Ehlibeyt*. Yediveren Kitap.

Varol, M. B. (2017). *Hz. Hasan*. Ankara Diyanet Vakfı yayınları.

Ya'kubî. (İbn Vazıh Ahmed b İshak b Ca'fer). (1964). *Tarihü'l-Ya'kubî*. Mektebetü Haydariyye.

Yavuz, Y. Ş. (2007). "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.

Yeşilyurt, T. - Serdar, M. - Işık, H. (2014). *Başlangıcından günümüze kelam tarihi*. Kardeşler Form Ofset Baskı.

Yönem, A. (1998). Mehdîlik fikri ve Müslümanlar arasındaki ilk tezahürleri. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] Ankara Üniversitesi.